

महाकवि श्रीहर्षदेवविरचितम् ।

वि. ए. उपाधिधारिणा
श्रीजीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्येण
विरचितया व्याख्या समुद्भाषितम् ।

द्वितीय संस्करणम् ।

कलिकातानगर्या

सरस्वतीयन्त्रे

मुद्रितम् ।

१९८६ ।

প্রকাশক—শ্রীজীবানন্দ বিদ্যালয়

২ নং রমানাথ মজুমদারের ষ্ট্রীট ।

প্রিণ্টর—শ্রীক্ষেত্রমোহন মুখোপাধ্যায়

৫৬ নং আমহাট্ট ষ্ট্রীট । কলিকাতা

22 FEB 1902

नागानन्दसूत्रम् (क) ।

प्रथमोऽङ्कः (ख) ।

नान्दो (ग)

आनन्द्याजमुपेत्य चिन्तयसि कामुन्मील्य चक्षुः क्षणम्
पश्चान्नङ्कशरातुरं अनमिमं त्वातापि नो रक्षसि ।

वाग्देवीं हृदये ध्यात्वा बाह्यानां बोधहेतवे ।

नागानन्दस्य विष्टतिर्जीवानन्देन तन्यते ॥

(क) नागानन्दमिति । नागानां पञ्चगानाम् आनन्दो वक्षिन्
तत् स्वयंवा नामान् पञ्चगान् आनन्दयतीति नागानन्दं पञ्चादित्वा-
दनुपपन्नयः ।

(ख) अङ्क इति । अङ्कयति अङ्कयति व्यञ्जयतीति वावत् रक्ष-
भावादीनिति अङ्कः । तच्चक्षुषसुक्तं दृष्टये । यथा । प्रत्यक्षनेत्रचरितो
रसभावसमुत्पन्नः । भवेदगदगन्धार्थः सुद्रुतूर्णकसंयुतः । विच्छिन्ना-
वान्तरैकार्थः किञ्चित्संश्लेषविन्दुकः । युक्तो न बहुभिः कार्यैर्वीज-
संयुतिमात्रं च । नानाविधानसंयुक्तो नातिप्रचुरपद्यवान् । आवश्य-
कानां कार्याणामविरोधाद्विनिर्मितः । नानेकदिननिर्वर्त्य कथंवा पश्य-
योजितः । आसन्ननायकः पालैर्युतस्त्रचतुरैस्तथा । दूराङ्गानं
बधोयुद्धं राज्यदेशादिविप्लवः । विवाहो भोजनं यापोत्सर्गौ सत्यूरतं
तथा । दन्तच्छेद्यं नखच्छेद्यमस्यद् व्रीडाकरञ्च यत् । शयनाभर-
णानादि नगराद्यवरोधनम् । स्नानातुलेपने चैभिर्भर्जितो नातिवि-
स्तरः । देवीपरिजनादीनाममात्यवर्षिजासपि । प्रत्यक्षचित्तचरितैर्युक्तो
भावरसोद्भवैः । अन्तर्निष्कान्तनिखिबपालोऽङ्क इति कीर्तित इति ।

मिथ्याकारुषिकोऽपि निर्धृष्टतरस्यतः स कोऽन्यः पुमान्
 चेन्न मारवधूभिरित्यभिहितो बुद्धीमिदः पातु वः ॥२॥ (घ)

अपिच,

कामेनालस्य चापं हतपटुपट्टहावस्त्राभिर्मारवीरै-
 र्भ्रमद्भोतकम्पकृन्नास्त्रितचलितहृया दिव्यनारीजनेन ।
 सिद्धैः प्रहोतमाह्वैः पुलकितवपुषा विस्मयाद् वासवेन
 ध्यायन् बोधैरवाप्नो न चलित इति वः पातु दृष्टो मुनीन्द्रः
 ॥२॥ (ङ)

(ग) नान्दीति । नन्दयति दृष्टानिति नान्दी विघ्नविनाशार्थं
 नटैः क्रियमाणो मङ्गलाचरण विधेयः । तदुक्तं दर्पणे । आशीर्वचन-
 संयुक्ता नित्यं यस्मात् प्रयुज्यते । देवद्विजन्मपादीनां तच्चाद्यान्दीति
 कथ्यते इति ।

(घ) ध्यानव्याकनिति । ध्यानं समाधिरेव व्याकनः कथं तत् उपेत्य
 प्राप्य व्याकनत्वोत्तर्यः कां कान्तामिति शेषः चिन्तयसि भावयसि, ज्ञानं
 वक्तुः उन्मील्य विकास्य जनकप्रसारं कामवाणविह्वम् इमं जनं
 ज्ञानमिति भावः पश्य व्यवलोकय, ज्ञाता रक्षकोऽपि रक्षयस्वर्गो-
 ऽपीति यावत् नो रक्षसि ? मिथ्या कारुषिकः इत्याशीकोऽपि, ते
 कारुषिकत्वं मिथ्येत्यर्थः पवनः अन्यः निर्धृष्टतरः अतिनिर्द्वयः
 पुमान् वः ? कोऽपि नास्तीत्यर्थः । मारवधूभिः कामवधूभिः कामि-
 नीभिरिति भावः । सिध्यं वासुयं यथा तथा इति इत्यम् अभिहितः
 उक्तः तिरस्कृत इति यावत् बुद्धः ज्ञानी बुद्धधर्मावस्थी वा जिनः
 बुद्धान् रक्षयामिति भावः पातु रक्षतु । यादुं कविजीकृतं इतं कृत्वा
 शैर्वादि नः यज्ञो सतततनाः यादुं कविजीकृतमिति तदुक्तं च ।

(ङ) कामेनेति । कामेन चापं कार्युक्तं व्याकनं प्रहारावेति
 भावः, मारवीरैः कामानुचरैः चन्द्रचन्द्ररोहसादिभिरिति भावः
 मीरैः कामिजनप्रहाराच्च वसुधैवकुटुम्बकमिति भावः । इत्यादि कृता

भाष्ये—

अन्वयः ॥ अस्मत्प्रतिविम्बः । अस्माद्विम्बोऽयं
 बहुमानमाह्वय नानादिगन्धमायतेन राजश्रीर्हर्षदेवस्य
 पादपद्मोपजीविना (च) राजसमूहेनोक्तः । यत्तद्वत्सा-
 मिना श्रीहर्षदेवेनापूर्ववस्तुरचनालङ्घितं (छ) विद्याधरचक्र-
 वर्त्तिप्रतिबम्बं (ज) नागानन्दं नाम नाटकं कृतमस्माभिः
 श्रीपरम्परया श्रुतं न च प्रयोगतो (झ) दृष्टम् । तत्तस्मैव
 राज्ञः सकलजनहृदयाङ्गादिना (ञ) बहुमानोदकासु (ट)

पटवः सत्कृत्याः पटका वाद्यभेदा यैस्तपोक्ताः सन्तः आसक्तानि
 उद्धृतं चरन्तीति तादृशाः तैः सङ्गिरिति भावः, दिव्यनारीजनेन
 सुराङ्गनावर्गेण भूभुक्तेन कृतकत्वेन जूझन्वा कृतेन च चरिते चक्षु-
 र्गतं मते दृश्यो नयने वेद्य तादृशेन सती, विद्यैः देवबोनिविद्येभैः
 प्रह्वं जतम् उत्तमाङ्गं शिरो येषां तपोक्ताः अवनतमस्तकैरिन्द्रैः
 प्रचमङ्गिरिति यावत् तथा वाचनेन इन्द्रैश्च पुनश्चित्तवपुषा बोधोद्धृत-
 यरोरेण न चरित इति विद्यायात् चमत्कारवृत्त्या दृष्टः ध्यायन्
 समाधौ तिष्ठन् बोधैः अवाप्तः ज्ञाननिविष्टचेता इत्यर्थः सुनीम्नो
 वः बुद्धान् पादं रणद । यादृक्कविम्बोद्धृतं इत्यम् ।

(च) पादपद्मोपजीविना परम्परविम्बाश्रितेन ।

(छ) अपूर्वम् । अपूर्वम् अद्भुतं बहु वस्तु इतिप्रसन्नं तस्य रच-
 नया वचनेन अलङ्घितं बोधितम् ।

(ज) विद्याधरेति । विद्याधराणां चक्रवर्त्तिना अधीश्वरेण
 प्रतिबम्बं बुद्धं तत्कथासङ्गतमित्यर्थः ।

(झ) प्रयोगतः अभिवयेन ।

(ञ) सकलेति । सकलानां जनानां हृदयाङ्गादिनाः सकल
 मनोरञ्जकम् ।

(ट) बहुमानात् बहुमनोरवात् ।

चानुग्रहबुद्ध्या यथावत्प्रयोगेनाथ त्वया नाटयितव्य-
मिति (ठ) । तस्यावदिदानीं नेपथ्यरचनां कृत्वा यथाभिल-
षितं सम्पादयामि । परिक्रम्यवचोक्तम् । आदर्शितानि
(ड) च सकलसामाजिकमनांसि इति मे निश्चयः । अतः-

श्रीहर्षो निपुणः कविः परिषदेष्वेवा गुणप्राहिणी
लोके हारि च सिद्धराजचरितं नाट्ये च दत्ता वयम् ।
वस्तु कैकमपीह वाञ्छितफलप्राप्तेः पदं किं पुन-
र्महाश्वोपचयादयं समुदितः सर्वो गुणानां गणः ॥१॥ (ड)

तथावदहं गृहं गत्वा गृहिणी माह्वय सङ्गीतकमनु-
तिष्ठामि । परिक्रम्य नेपथ्याभिसुखमयचोक्तम् । इदमस्मद्गृहं
यावत् प्रविशामि, प्रविश्य आर्य्य ! (च) इतस्तावत् ।

प्रविश्य नटी । साकम् । (त) अज्ज ! इयस्मि मन्दभग्ना ।

(ठ) नाटयितव्यम् अभिनेतव्यम् ।

(ड) आदर्शितानि वशीकृतानि शुच्यार्चनभित्तोक्तानितीति
यावत् ।

(ठ) श्रीहर्षे इति । श्रीहर्षः निपुणः विचक्षणः कविः काव्य-
रचयिता, एषा परिषदपि सध्यमण्डली अपीत्यर्थः गुणप्राहिणी
गुणप्रशपातिनी, लोके जगति सिद्धराजस्य चरितं हारि मनो-
हारि च, वयस्य नाट्ये अभिनयव्यापारे दत्ताः निपुणाः, एकैकमपि
सूरीकृतं वस्तु श्रीहर्षादिकमिति भावः इह जगति वाञ्छितफलप्राप्तेः
अभीष्टकामस्य, पदं स्थानं हेतुरिति यावत् जन भाग्योपचयात्
भाग्योत्कर्षात् अयं सर्वः गुणानां गणः समुदितः सम्यक्त्वेन उदितः
उपस्थितः किं पुनः वक्तव्य इति शेषः । शार्दूलविमोदितं इतम् ।

(च) आर्य्ये मान्ये ।

(त) साकं सपाकम् ।

भाषवेदुः प्रजवसो को विषोषो अहविडी मदुतिः (१) ।

कृत्वा । मदीयवकोष । आर्यैः । नायानन्दे नाटवितत्ये
किमिदमकारणमेव दृश्यते ।

मदी । प्रज ! कथं न रोदस्य । यदी दास तादी
प्रजाए सह अविरभावं आशिष अदूरजादिय्येदो
कुटुम्बमारोहणजोगो दासीं (घ) तुमंति विषए
वितक्किष तपोवणं गदी (२) ।

कृत्वा (३) । अनिवेदम् (४) अये ! कथं मां परित्यज्य तपो-
वनं यातो पितरो तत् किमिदानीं युज्यते, विचिन्त्य-प्रयत्ना
कथमहं गुहवरण-परिचर्या-सुखं परित्यज्य गृहे तिष्ठामि
कुतः ।

(१) आर्यैः । दयमयि मन्दभाष्या । आज्ञापयत आर्यैः पुनः को
नियोगोऽनुष्ठीयतामिति ।

(२) आर्यैः ! कथं न रोदित्यामि । यतस्तवत् तात आर्यैः वा
सह अविरभावं ज्ञात्वा अदूरजातनिवेदः कुटुम्बमारोहणयोग्य
दासीं त्वमिति हृदये वितर्क्य तपोवनं गतः ।

(घ) तातः अदूर इति यावत् । आर्यैः वा सन्ध्या । अविरभावं
वाहकम् । अदूरेति । अदूरम् अत्यन्तं यथा तथा जातो निवेदः
संसारं प्रति वीतरागत्वं यस्य तथोक्तः । कुटुम्बेति कुटुम्बाणां पोष-
वर्गाणां भारोहणे योग्योपविधाने सपर्यः एतत् इत्यर्थः ।

(३) कृत्वाधारः प्रधानवटविशेषः ।

(४) अनिवेदं सर्वैरात्म्यम् ।

पित्तोर्विधातुं शुश्रूषां त्वज्ज्ञेयस्य क्रमागतम् ।

वनं याम्यहमस्यैव यथा कीमूतपाह्ननः ॥४॥ (न)

इति निष्कान्तौ ।

प्रस्तावना (प) ।

ततः प्रविशति नायको विदूषकश्च ।

नायकः । अनिवेदम् वयस्य पानेय !

रागस्यासदमित्येवैमि नहि मे ध्वंसीति न प्रत्ययः

कृत्याकृत्यविचारणाद्य विमुखं कीवा न वेत्ति क्षितौ ।

एवं निन्दामपीदमौषितफलप्राप्त्यै भवेद्यौवनं

भक्त्या याति यदौत्थमेव पितरौ शुश्रूषमाणस्य मे ॥५॥ (फ)

(न) पित्तोरिति । अहमद्यैव क्रमागतं पैटकम् ऐह्येयं सम्पद-
मित्यर्थः त्वज्ज्ञा पित्तोः जननीजनकयोः शुश्रूषां सेवां विधातुं कर्तुं
कीमूतपाह्ननो यथा वनं यामि गच्छामि ।

(प) प्रस्तावना । प्रस्ताव्यते छद्ध्यते प्रस्तूतमनयेति तथोक्ता
प्रपूर्णात् स्तोतेर्यन्तात् भावे अन्प्रत्ययः । तल्लक्षणसङ्गतं दर्पणे । नटी
विदूषको वापि पारिषादिक एव वा सूत्रधारेण सङ्गिताः संक्षामं
यत्नं कुर्वते । क्षित्वेयौक्यैः स्तकाद्यौत्थैः प्रस्तुताद्यपिभिर्भिन्धः ।
आरुह्यं तत्तु यिद्येयं नाम्ना प्रस्तावनापि सेति ।

(फ) रागश्चेति । यौवनं रागस्य विषययाचनाया आसदं
स्थानम् इति अयमि जानामि, ध्वंवि विनश्यत् इति मे प्रत्ययः
नहि इति न, अपिह क्षणभङ्गमेवेति जानामीत्यर्थः । की वा कः
क्षितौ घृष्टव्यां कृत्याकृत्यविचारणाद्य कर्तव्याकर्तव्यज्ञानेषु विरुद्धम्
अज्ञमिति यावत् न वेत्ति न जानाति सर्व एव वेत्तीत्यर्थः एवं
निन्दामपि इदं यौवनं यदि इत्थम् अनेन प्रकारेण पितरौ भक्त्या
शुश्रूषमाणस्य सेवमानस्य मे मन यात्रि गच्छति अतिक्लान्तीति

किम् । गुरोर्न भो वयस्य ! यं निर्विष्यो एष्व तुभं
एतिस्य काचं एकाय जीवन्तमुवाच कदे इमं ईदिसं
वचवासदुक्तं पशुहवन्ती । ता प्रसीद दासिं पि दास
गुरुचरचसुसुसानिबन्धादी (ब) विप्रसिप इच्छापारि-
भोगरमपिञ्जं रजसुचं पशुहवीषदु (१) ।

नायकः । वयस्य ! न सम्यगभिहितं त्वया । कुतः ।

तिष्ठन् भाति पितुः पुरो भुवि यथा सिंहासने किन्तवा
यत् संवाहयतः सुखं तु चरषी तातस्य किं राजके ।
किं भुक्ते भुवनत्रये धृतिरसौ भुक्तोऽस्मिन् या गुरो-
रायासः खलु राज्यमुज्जितगुरोस्तथास्ति कसिद्गुणः ॥६॥ (भ)

(१) भो वयस्य ! ननु निर्विष्य एव त्वमेतावन्तं काचं एतयोर्जी-
वन्मृतयोः कते इदमोदर्थं वनवासदुःखमनुभवन् । तत् प्रसीद इदानी-
मपि तावत् गुरुचरचसुसुसानिबन्धा निवृत्त्य इच्छापारिभोगरमणीयं
राज्यसुखं अनुभूयताम् ।

यावत् तदा वाञ्छितफलप्राप्तेः अभीष्टाभावः भवेत् अन्यथापि यत्
शुभकर्माणि व्याप्रियमाणं शुभफलदं भवतीति भावः । शार्दूलविष्नी-
डितं वृत्तम् ।

(ब) निर्विष्यः निश्चिन्तः । जीवन्मृतयोः जीवतोरपि वृत्तप्राप्तयो-
रित्यर्थः पितोरिति शेषः जीर्णत्वादिति भावः । गुरुचरचेति गुरोः
पितोचरचसुसुसायां यः निबन्धः व्याप्यहातिशयः आदर इति
यावत् । तथा ।

(भ) तिष्ठन्निति । पितुः पुरः अग्रतः भुवि भूतले तिष्ठन् यथा
भाति राजते जन इति शेषः सिंहासने तिष्ठन् तथा किं नैव भाती-
त्यर्थः तातस्य चरषी संवाहयतः सेवमानस्य यत् सुखं भवतीति शेषः ।

विदुः । आत्मनः । यद्वा । ये गुरुजनसुखादुत्तमो ।
 विदुः । भोदु तव एहं पि दाव यत्नं त्रिष दाव भविष्यं ।
 प्रकाशं भो वयस्य चकुरु पदं रत्नसोक्तं ज्ञेय केवचं उद्दि-
 शिष्य एवम् भवामि । यद्यपि दे करणीयं यत्किञ्चिद (१) ।

नायकः । यत्किञ्चिद वयस्य ! ननु कृतमेव वत्करणीयम् ।

पश्य—

न्याये बलं नि योजिताः प्रकृतयः सन्तः सुखं व्यापिता
 नीतो बन्धुजनस्तथात्मसमतां राज्ये च रक्षा कृता ।
 दत्तो दत्तमनोरथाधिकफलः कल्पद्रुमोऽप्यर्धने
 किं कर्त्तव्यमतः परं कथय वा यत्ते स्थितं येतसि ॥७॥ (म)

(१) यद्वा ! तच्छ गुरुजनसुखादुत्तमः । भवतु तदेतदपि तावत्
 यद्यपि तावत् भविष्यामि । भो वयस्य ! न खल्वहं राज्यसुखमेव
 केवचसद्विषय एव भवामि यद्यपि ते करणीयमस्मैव ।

राजके राज्यरामे इत्यर्थः तथा किम् ? नैव तादृशं सुखमित्यर्थः ।
 गुरोः पित्रः भक्तोऽभिते भवितावशिष्टे भुक्ते वा कृतिः सन्तोषः
 भवतीति येषः भुवनजये भुक्ते तथा किम् ? तिसुवनभोगे तादृशी
 कृतिर्नास्तीत्यर्थः । सङ्क्षिप्तः त्यक्तः गुरुर्जेन तथोक्तस्य गुरुन्यायिन
 इत्यर्थः राज्यम् व्यापारः चकुरु, ज्ञेय एवेत्यर्थः तत्र राज्ये काचित्
 गुणः सुखमिति यावत् यत्किञ्चिद ? नाक्येवेत्यर्थः काङ्क्षारति बोध्यम् ।
 शार्दूलविजोद्धितं वृत्तम् ।

(म) न्याये इति । प्रकृतयः क्वात्वाद्बः न्याये न्यायादनयेते
 पक्षानि योजिताः निर्योजिता इत्यर्थः अनेति सर्वत्र सम्बध्यते । सन्तः
 बाधयः सुखं व्यापिताः, बन्धुजनः, आत्मसमतां सत्त्वत्तां नीतः
 अक्षयानः कृत इत्यर्थः राज्ये च रक्षा कृता राज्यरक्षयमपि कथ-

विदुः । भो वयस्य ! पञ्चमसाहसिषो मदङ्गदंभो दे
पङ्क्तिवत्सो, तस्मिन् च समाससङ्घट्टे दे प्रधानात्मसमधि-
ष्ठिदपि च तु ए विद्या रज्जं सुखिरं (य) ति पङ्क्तिभादि (१) ।

नायकः । धिक्स्मूर्त्तं ! मतङ्गी राज्यं हरिष्यतीति
यङ्गवे ।

विदुः । यद्यहं (२) ।

नायकः । यद्येवं तत् किं न स्यात् । ननु स्वयरीरात्
प्रभृति सर्वे परार्थमेव मया परिपाक्यते यत्तु स्वयं न दीयते
तत्तातानुरोधात् तत् किमनेनावमुना चिन्तितेन वरं
तताञ्चैवानुष्ठिता आश्रापितश्चास्मि तातेन । यथा वयस्य !
जोमूतवाहन ! बहुदिनसपरिभोगेण स्वीकृतसमित्कुय-
कुसुममुपभुक्तमूत्रफलकन्दगीवारप्रायमिदं स्थानं वर्त्तते ।
तद्विती मलयपर्वतं गत्वा किञ्चित्तस्मिन् निवासयोग्य-

(१) भो वयस्य ! पञ्चमसाहसिषो मतङ्गदंभो प्रतिपद्यः ।
तस्मिन् च समाससङ्घट्टे ते प्रधानात्मसमधिष्ठितमपि न त्वया विना
राज्यं सुखिरमिति प्रतिभाति ।

(२) अथ किम् ।

मित्यर्थः दत्त मनोरथफलादपि अधिकं फलं येन तदाभूतः कल्पद्रुमः
अपि अर्थिने यावकाय दत्तः । अतः परं किं कर्तव्यं ते तव मनसि
यत्स्मिन् तत्त्वचय । गार्हृषविष्कोष्ठितं वृत्तम् ।

(य) पञ्चमसाहसिकः अतिदुर्दान्तः । प्रतिपद्यः शत्रुः । समा-
ससङ्घट्टे सङ्घट्टिते । प्रधानात्मसमधिष्ठितं सुखमग्निसंरक्षितम् ।
सुखिरं निर्दिष्टेन स्थितम् ।

(२) यद्येवं यदि एवं मतङ्गेन मे राज्यं हृतं तत् तदा किं न

मात्रमपहं निरूपयेति (२) । तदेहि मलयपर्वतमेव
निरूपयः ।

यिदु । जं भवं प्राणवेदि । एदु भवं (१) । एतुभी
परिक्लामतः ।

यिदु । अयनोऽवलोका भी वयस्य ! पेक्ष पेक्ष एसी क्तु
सरसधनचन्दनवत्पद्मपरिमलचसम्भवहसपरिमलो विम-
लतटविबलवज्ररिक्लान्तविष्णुदण्डलितसिसिरसीधरासा-
रवाही पद्ममसङ्गमोक्षणिठदपिपाकण्ठगाही विध मन्म-
परिक्लमं अवचयन्तो रोमवेदि (२) पिपकपक्षं मलय-
मावदो (३) ।

(१) यदु अवानापीपयति । एतु भवान् ।

(२) भी वयस्य ! मेक्षसि एव क्तु सरसधनचन्दनवत्पद्मपरि-
मलचनचम्भवहसपरिमलो विमलतटनिपतनजर्जरावमायनिर्भरो-
दण्डलितसिसिरसीधरासारवाही पद्ममसङ्गमोक्षणिठदपिपाकण्ठपद्म-
द्वय मार्गपरिचममधनवन् रोमावदति प्रियवयस्यं मलयमावदतः ।

स्यात् सर्वमेवाभीष्टं सकलं स्यादिति भावः । ननु वतः । न रोमते
राज्जमिति शेषः अयस्यना अवादेण । ताताप्यैव पित्रादेय एव
अनुष्ठिता प्रतिपादिता वरं मनाक् प्रियेस्त्वर्थः अपरस्य अवादेण
वस्तुनश्चिन्नात् । पित्रादेयपावनचिन्तनं चैवमित्यर्थः । वस्तुनिष्ठ-
परिभोगेन दीर्घकालव्यवहारेण । श्रोततेति श्रोतव्यानि श्रुतव्यानि
सर्विज्ञानगुणानि यस्यात् तथोक्तम् । उपभुङ्क्तेति उपभुङ्क्तानि चन्द-
नवृक्षकनीवाराणि प्रायेण वाङ्मयेन यथा तथाभूतम् । निरूपय
पक्षः ।

(३) सरवेति । सरसं स्निग्धं वनं विविधं यदु चन्दनवनं तस्य

वायवः । निरुप रविश्वम् । अये । माता एव वयं मलय-
पर्वतम् । समन्तादवबोध्य । अहो ! रामणीयकमस्य । तदाहिं
मायहिमजगत्कभित्तकवधैर्भग्नावधम्नः
क्रन्दत्कन्दरगङ्गरी जलनिधेरास्माहितो वीचिभिः ।
पादालककरत्नमौलिकथिभः सिद्धाङ्गनाम् गते-
हृष्टोऽयं मलयान्नसः किमपि मे चेत्करोत्युत्सुकम् ॥ (व)
तदेवमावह्य वासयोग्यं किञ्चिदायमपदं निरु-
पयावः ।

उत्सुकस्य क्रोडस्य परिनिष्ठमेव सम्पर्केण जलः सञ्जातः बहवः प्रभूतः
परिमलः गन्धः तथाभूतः । विमलेति विमले निर्मले तटे निपतमेन
जलरावनायो वृष्टतामापद्यमानो यः निर्भरः पर्वतोपरितटात्
पतद्धारिसङ्कातः तस्मात् उच्छ्वितः समन्तैश्च विविधो यः विविधः
शीतलः शीकराणां जलकणानाम् आसारः धारासम्पातः तदाहो
तद्धानिर्लभः । प्रथमेति प्रथमो यः सङ्गमः तस्मिन् उत्कृष्टतायाः
उत्सुकादाः प्रियायाः कण्ठपङ्क एव कण्ठालेव एव । अपनयन्
हरन् । रोमाञ्जयति जातरोमाञ्जं करोति उन्नासोटयादिति भावः ।

(व) माद्यदिति । माद्यतो मदकाविषां दिग्गजानां गच्छा
एव भित्तवः तासां कवचैर्ध्वजैः भग्नाः क्षतएव क्षवन्तः क्षरद्वाः
चन्दनाः चन्दनतरवः यत्नं तथाभूतः जलनिधेः सहस्रस्य वीचिभि-
रारक्षैः आस्माहितः आकृतः क्षतएव क्रन्दन्ति ध्वनन्ति कन्दरा दृश्यं
एव मङ्गराणि विह्वानि कस्य तथोक्तः तथा सिद्धाङ्गनाम् सिद्धाङ्ग-
देवयोनिविशेषनारीणां गतेः गमनैः पादालककेन रक्ता मौलिकथिभः
सङ्क्राम्यप्रक्षरा यत्नं तथाविधः अयं मलयान्नसः हृष्टः सन् मे मय
चेत्तः किमपि अनिर्दिष्टनीयं यथा तथा उत्सुकं करोति क्रोडकं जन-
यति । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

विदुः । एवं करिष्ये । ययतः स्त्रिया । एदु ययं ।
आरोहणं (१) । नाटयतः ।

नायकः । दक्षिणाधिसन्तर्धनं कृत्वा । अये !

दक्षिणं सन्दत्ते वस्तुः फलाकाङ्क्षा न मे क्षति ।

न च मिथ्या मुनिवचः क्वचिच्छति किं न्यदन् ॥ ८॥ (य)

विदुः । भो वयस्य ! यवस्यमासस्यं (२) ते प्रियं
निवेदेदि (२) ।

नायकः । एवं नाम (स) यथाह भवान् ।

विदुः । विचोक्ष्य । भो वयस्य पेक्ष पेक्ष । एदं क्व
सविसेसवचसिषिहपादविसोहिषं सुरहिहविमान्धगद-

(१) एवं कृतेः । यद भवान् ।

(२) भो वयस्य ! यवस्यमासस्यं ते प्रियं निवेदयति ।

(ग) दक्षिणमिति । दक्षिणं वस्तुः सन्दत्ते कुरति, मे नम
क्षति फलस्य दक्षिणाधिसन्तर्धनस्य शुभस्य इत्यर्थः आकाङ्क्षा क्षति-
क्षायः न कक्षीति शेषः । मुनिवचः सुजेः यत्तुमयास्त्रकारस्य वचः
दक्षिणाधिसन्तर्धनेन शुभफलस्य कवचवचनमित्यर्थः न च मिथ्या क्व-
चिच्छयातीत्यर्थः, अतः एदं दक्षिणाधिसन्तर्धनं किं तु क्वचिच्छति प्र-
दक्षिण्यतीति यावत् । यथावज्ञं इत्तं बुद्धोच्यतेतो येन यथावज्ञं
प्रकीर्तितमिति चक्षणात् ।

(घ) आसन्नं समीपवर्ति ।

(च) एवं नामेति । एतम् आसन्नप्रियं नाम सम्भाषणायां सम्भा-
ष्यते इत्यर्थः मुनिमित्तकवचनादिति भावः ।

भिषुहामधूमचिगमं भ्रशुव्विगमुहणिससुवावपगम् (ह)

तपोवचं विष संखीपदि (१) ।

भावकः । सम्यगुपलक्षितम् । तपोवनमेवैतत् । कुतः ।

वासोऽर्थे दययेव नातिपृथक् कृतास्वरूपां त्वयो

मन्नासस्यजरत्कमण्डलुरतः सख्यं पयो नैर्भरम् ।

दृश्यन्ते त्रुटितोऽज्जितास वटुभिर्मौञ्जः कचिन्मेखला

नित्याकर्णतया शुकेन च पदं साम्नामिदम्यथे ॥१०॥(च)

(१) भो वयस्य ! मे सख्यं मे सख्यं । एतत् खलु सविशेषवचनस्मिन्-
पादप्रविशोभितं सुरभिश्चरिगन्धर्वनिर्मितोद्दामधूमनिर्गमम् अतुहिन्सुख-
निघस्यशावकमथं तपोवनमिव लक्ष्यते ।

(ह) सविशेषेति । सविशेषम् अत्यन्तं वनैः स्निग्धैः पादपैः
तस्मिन् विशेषभितं विशेषेणालङ्कृतं सुरभिः घोमनो हविर्गन्धो गर्भं
जातोऽस्य तादृगः उद्दामः उत्कटः धूमस्य निर्गमो यस्मात् तथाभूतं
तथा अतुहिन्नाः अतएव सुखनिघस्याः शावकमथाः सुगन्धामिदि
शेषः यस्मिन् तथोक्तम् ।

(च) वासोऽर्थमिति । वासोऽर्थं परिधानार्थं तरूणां नाति-
पृथक् नातिस्पृजाः त्वयः पक्ष्मजानि दययेव कृपाकृतयेव कृताः
विज्ञाः, मन्मोऽपि आलस्यः सख्यगृहः जरन् जीर्णतामापद्यमानः
कमण्डलुः लक्षणाद्विशेषः यस्मिन् अतः सख्यं सुनिर्गमम् आवि-
स्यते तथा कमण्डलुदर्शनं न सम्भवतीति भावः नैर्भरं पयः निर्भरो-
दकम् । कचित् प्रदेशे वटुभिः मृच्छार्निवाहकैः त्रुटिताम्बुजा अतएव
उल्लङ्घिताः त्वक्ता मौञ्जः सुल्लङ्घननिर्मिता मेखला काशीदामानि
दृश्यन्ते, तथा नित्याकर्णतया नित्यव्यवधेन हेतुना शुकेन पक्षिणां
हामवेदानाम् इदं पदं गीयते च । शार्दूलविश्रीकृतं दृश्यम् ।

तदेहि प्रविश्य चक्षुःश्रोत्रादयः । प्रवेशं नाटयतः ।

• नायकः । यविकारं विवोक्त । अहो ! तु खलु सुदितमुनि-
जनप्रविष्टार्थमात्रसन्निधवेद्वाक्यविस्तरस्य पठदृष्टि-
मानार्द्रार्द्रं समिधस्तापसकुमारिकापूर्यमाणवासहस्राक्षवा-
लस्य प्रधानतरमणीयता (क) तपोवनस्य ।

बुद्धहि—

मधुरमिव वदन्तः स्नातं भृङ्गशब्दे-

नैतिमिव फलनम्बैः कुर्वन्तेऽमी शिरोभिः ।

मम ददत इवाध्यं पुष्पवृष्टिं किरन्तः

कथमतिथिसपथ्यां शिक्षिताः शाखिनोऽपि ॥११॥ (ख)

(क) सुदितेति । सुदितैः हृदैः सुनिजनैः प्रकपेण विचार्यमाणो
 बीमास्त्वमानो सन्दिग्धः सन्देहास्पदं वेदवाक्यानां विस्तरो यत्र तादृ-
 शस्य पठद्भिः वदुभिः श्रित्यमाना आर्द्रादृष्टिः अतिमरसाः समिधः
 यज्ञकाष्ठानि यत्र तथाभूतस्य तथा तापसकुमारिकाभिः आपूर्यमाणः
 जलेः सन्निध्यमाणो वाजपेयाणाम् आलयातः तत्रप्रदेशे जलदानार्थं
 वक्तुं लाकारो दृष्टिविशेषो यत्र तथाभूतस्य । प्रशान्तश्च ॥ शीयञ्च तस्य
 भावः स्निग्धमनोहरत्वमित्यर्थः ।

(ख) अधुरमिति । शाखिनोऽपि तरवोऽपि अतिविषयव्याम्
अतिविषयं कथं विज्ञिताः तापसजनैरिति शेषः । तथाहि अमी
शाखिनः शृङ्गाणां शब्दैः श्वभरमुञ्जैः अधुरमिव स्नातं वदन्तः सन्तः
फलनजैः फलभरावनतैः शिरोभिः भर्तिमिव कुर्वन्ते प्रणमन्तीव, तथा
पुष्पाष्टिं किरन्तः पुष्पाणि वर्षेण रत्ययैः सम आध्यायं ददन्ते इव ।
उत्थे शाखिहारः । तदुक्तं दर्पणे, भवत् सन्धावनीत्मेजा प्रकृतस्य
परात्मनेति । शाखिनीष्टम्, जनमवयवमुतैयं शाखिनी भोगिलोके-
रिति तद्वचनात् ।

तन्निवासयोग्यमिदं तपोवनम् मध्ये मधिमतीह वस-
तामस्माकं निवृत्तिः (ग) ।

विदुः । भो वयस्य ! किं क्व एते ईशिवलिपकम्बरा
निचलमुहाव सरन्तदरदलिपदवभकवला समुष्णामिददि-
शैककक्षा सुहृदिमीलितलोचना प्राप्यसन्ता विष (घ)
हरिणा लक्ष्मीयन्ति । (१)

नायकः । कथं दत्ता । सखे ! सम्यगुपलक्षितम् ।

तथाहि—

स्थानप्राप्तावधानं प्रकटितसमतामन्दतारव्यवस्था-
निर्झादिन्या विपश्चा मलितमलिरुतेनेव तन्नीक्षरेण ।
एते दन्तान्तरालस्थितलृणकवलच्छेदशब्दं नियम्य
व्याजिह्वाङ्गाः कुरङ्गाः स्फुटललितपदङ्गीतमाकर्णयन्ति
॥ १२ ॥ (ङ)

(१) भो वयस्य ! किं खल्वेते इपद्वर्जितकम्बरा निचलमुहाव-
सरदरदलिपदवभकवलाः समुष्णमितदन्तैककक्षाः सुहृदिमीलितलोचना
प्राप्ययन्त इव हरिणा लक्ष्मणे ।

(ग) निवृत्तिः सन्तोषः ।

(घ) ईषदिति । ईषत् किञ्चित् वञ्चिताः साचीकृताः कम्बरा
योषा यैः तथोक्ताः । निचलेति निचलेभ्यः स्त्रिरेभ्यः चर्वणादिव्यापार-
रहितेभ्य इति भावः सुखेभ्यः अपसरन्तः स्वचलन्तः दरदविताः किञ्चित्
स्निग्धताः दर्भकवलाः कुशाङ्गुर्यासा येषां तत्राभूताः । समुष्णमि-
तेति समुष्णमितः दन्तः अघटित इति यावत् एकः कर्णो यैः तादृशाः ।
तथा सुखेन निमीलिते लोचने यैः तथाविधाः । प्राकर्णयन्त इव
स्पृणन्त इव किमपीति शेषः ।

(ङ) स्थानेति । एते कुरङ्गाः हरिणाः व्याजिह्वाणि अलव-

विदुः । भो वयस्य ! कीं उच्यते एषो तपोप
शासद्भिः । (१)

भावः । यद्येताः कीमताङ्कुलितसामिहन्वमान
स्फुटं कथन्ति तन्मरास्तथा काकलीप्रधानक्रीयत इति
तर्कयामि । अङ्कुल्यपेक्षायतो निर्दिश्यन् । अस्मिन्नायत
देवतामाराधयन्ती काचिद्विद्या योषिदुपवीक्षयति । (२)

विदुः । भो वयस्य ! एहि चम्हेवि देवदाघद
पेक्षन् । (२)

(१) भो वयस्य ! कः पुनरेष तपोपने नायति ।

(२) भो वयस्य ! एहि आशामपि देवतावतनं प्रेक्षावहे ।

वक्षितानि अङ्कानि येषां तपोक्ताः निषेधा इति भावः । दन्तानां
अन्तरालेषु अश्विनरेषु स्थिता ये तृचकवशाः तेषां केटगर्द्धं चर्वणा
नियम्य बहुा प्रकटितः आविष्कृतः समतया साध्येन या मन्दूतारव
वस्या मन्थीरोज्यवस्थानं तथा निस्तुतिन्याः सुखरं ध्वन्त्वा विपद्
वीच्यायाः तन्वीक्षरेण अखिरतेनेव अमरयुष्टितेनेन निजिनं स
तथा स्फुटानि सुव्यक्तानि वक्षितानि मनोहराणि पदानि सुप्
दन्तदुर्पाच यस्य तादृशं गीतम् अनेन यथायोग्ये इति भावः । प्राप्
अयधानं यथास्यात् तथा आकष्येवन्ति इत्यन्ति । अम्बरावृत्त
मन्थीयानां त्वेव त्विस्तुतिवतियुता अम्बरा कीर्तितेयमिति त
कषात् ।

(२) कीमतेति । कीमतेन अङ्कुलेन अङ्कुलितेन अभिहन्वमान
तादृशानाः । कथन्ति अनेन । काकलीप्रधानमिति काकली कुत्र
मधुरास्फुटः अनेन प्रधानं यत् तत् अथा तथा काकली तु
कुष्मे ध्वनौ च मधुरास्फुटे इत्यनेन । उपवीक्षयति वीक्षया च
नायतीत्यर्थः ।

नायकः । वयस्य ! साधून् खलु भवता । वयस्य !
खलु देवताः । उपसर्पन् बहसा स्विता । वयस्य ! कटी-
चिद् द्रष्टुमनर्होऽयं जनो भवति । तदावां तमालगुल्मा-
न्तरितौ पश्यन्ताववसरं प्रतिपालयावः (छ) । तथा कुरतः ।

ततः प्रविशति भूमातुपविष्टा वीणां वाद्यन्तो मलयवती चेटी च ।
नाकिदा । गायति—

उत्फुल्लकमलकेसरपरामगौरयुते ! मम हि गौरि ! ।
अभिवाञ्छितं प्रसिध्यतु भगवति ! युष्मत्प्रसादेन ॥१३॥ (ज)
नायकः । कथं दत्ता । वयस्य ! अहो ! गीतमहो ! (झ)

वाद्यम् ।

व्यक्तिव्यञ्जनधातुना दशविधेनाप्यत्र लब्धामुना
विस्मृष्टो द्रुतमध्यलम्बितपरिक्लिन्नस्त्रिधायं लयः ।

(छ) अमर्हः अयोग्यः । तमालेति तमालानां तटाक्षतरूणां
गुल्मेन निचयेन विस्तारेणेत्यर्थः । अन्तरितौ आच्छादितौ गोपितौ
इत्यर्थः । अवसरं समयं प्रतिपालयावः अपेक्षावहे ।

(ज) उत्फुल्लेति । उत्फुल्लानां विकसितानां कमलानां केसरेषु
किञ्चल्लेषु यः परागः रजः तद्वत् गौरी व्युतिः कान्तिर्यस्याः तादृशि !
कनकप्रभे इत्यर्थः भगवति गौरि ! युष्मत्प्रसादेन भवदनुग्रहेण मम
अभिवाञ्छितम् अभिलषितं हि निश्चितं प्रसिध्यतु सफलताम् एतत् ।
आख्यां इत्यम्, यस्याः पादे प्रथमे द्वादशसंज्ञास्तथा तृतीयेऽपि । अष्टा-
दश द्वितीये पञ्चदश चतुर्थके साख्येति तल्लक्षणात् ।

(झ) अहो गीतम् अहो आश्चर्य्यं आश्चर्य्यं गीतमित्यर्थः ।

(ज) व्यक्तिरिति । दशविधेन दशप्रकारेण व्यञ्जना श्लेषविषयो-
क्तनेनेति भावः व्यञ्जने स्तरा अनेनेति व्यञ्जनः, स चासौ धातुचेति
तथोक्तेन स्तरव्यञ्जनमङ्गीतायविशेषेणेत्यर्थः । व्यक्तिः स्तरप्रकाशनं

गोपुच्छप्रतुष्टाः क्रमेण यतवस्त्रिस्तोऽपि सम्पादिताः ।

व्यातोद्यानुमताश्च वाद्यविधयः सम्यक् दर्शिताः ।

। १४३ । (अ)

चेटी । सम्यक् । भट्टिदारिण ! विरं ननु वादयन्ति ए
कुतो न परिस्समो भगवत्याहं (१) ।

नायिका । बाधित्वेपम् (ट) । हञ्जे ! कुतो मे देवो ए
पुरतो वीर्यं वादयन्ति ए भगवत्याहं परिस्समो (२) ।

चेटी । भट्टिदारिण ! अं भणामि किं एदाए विक्कववाए
पुरतो वादयेण । आ एत्तिअं कालं कण्ठपाणवदुक्करेहिं
विप्रमोवासणेहिं पाराधयन्ति ए पण्णवि न दे पसादं
दंसेदि (३) ।

(१) भट्टिदारिके विरं ननु वादयन्त्याः कुतो न परिस्समोऽयमहं ।

(२) हञ्जे कुतो मे देव्याः पुरतो वीर्यं वादयन्त्या अप्यहं
परिस्समः ।

(३) भट्टिदारिके ! ननु वक्ष्यामि किमेतस्या निष्कारणाः पुरतो

व्यानुमतेत्यर्थः । अयं द्रुतं योप्रोद्धरितत्वं मध्यं नातिप्रो-
धातिमन्दोद्धरितत्वं अस्वतं दीर्घोद्धरितत्वं तैः परिष्कृतः विशेषितः
अतएव त्रिधा उक्तप्रकारेण त्रिविधः जयः वक्त्रोक्तं वक्त्रित्वान-
विशेषः विस्मृतः सम्यक् प्रकटता गतः । गोपुच्छप्रतुष्टाः गोपुच्छप्र-
तयः त्रिस्तोऽपि यतयः विस्मृताः क्रमेण वचाक्रमं सम्पादिताः प्रका-
शिताः । जयः त्रिविधा इत्यर्थः व्यातोद्यानुमता तदनुमता तदनुमता
वाद्यविधयः वाद्यव्यापारास्तु सम्यक् दर्शिताः प्रकटिताः । शार्दूल-
विशोद्धितं वृत्तम् ।

(ट) बाधित्वेपं वतिरकारम् ।

विदुः । कथं वा ननु एसा किं न पेक्खम् (१) ।

नागवज्रः । को दीपः । निर्होषदग्नाः कन्यका भवन्ति । किन्तु कदाचिदस्मान् दृष्ट्वा वासभावसुखभात् साध्यसाध चिरमिह तिष्ठेत् । तदनेनैव तमासजासा-
न्तरेण (ठ) पश्यावः ।

विदुः । एवम् करेह्य । उभो पश्यतः (२) ।

विदुः । दृष्ट्वा सविश्रयम् भो वपस्स ! पेक्ख पेक्ख । अहह अच्छरिणं ! न केवलं वीणाविद्यापिणेष्व (ड) सुहं करोदि । जाव इमिथा वीणाविद्यायाणुरुपेण रूपेणवि अच्छीणं सुहं उप्पादेदि । का उण एसा ? किं दाव देवी ? आहो यापकसपा ? आहो विज्जाहरदारिपा ? आहो सिद्धकुलसम्भवेत्ति ? (३) ।

वादिनेन । या एतायन्तं कालं कन्यकालन्दुष्करैर्नियमोपासनैराराधयन्त्या अद्यापि न ते प्रसादं दर्शयति ।

(१) कन्यका कस्त्रेणा । किं न प्रेक्षावहे ।

(२) एवं कुर्याः ।

(३) भो वपस्स ! प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व । आहो आश्चर्यम् ! । न केवलं वीणाविद्यानेनैव सुखं करोति । यावत् अनेन वीणाविद्यानामुपेण रूपेणवि अस्त्राः सुखसुखादयति । का पुनरेसा । किं तावत् देवी ? आहोस्त्रित् नागकन्यका ? आहोस्त्रित् विद्याधरदारिका ? आहोस्त्रित् सिद्धकुलसम्भवेत्ति ? ।

(ठ) तमासजासान्तरेण तमासतदनुपप्लव्यवधानेन ।

(ड) वीणाविद्यानेनैव वीणायां विद्ये पश्यानेन सुनैपुण्येनेत्यर्थः ।

बेटी । बहर्षम् । भट्टिदारिए ! जदि एवम् । ता
कीस सिबिषणं इमं भणीपदि । षं हिषणत्तिदो वरो
देवीए दिखी (१) ।

विदू । सुता भी वयस्य ! अवसरो खु एसो पन्नाव
देवीदंसयस्य । ता एहि उवसप्यस्य (२) ।

नायकः । न तावत् प्रविशामि ।

विदू । अतिच्छलमपि नायकसद्विषय वचनान्नय । उप-
लब्धस्योत्थि भोदीए । भोदि ! मसकं ज्ञेय्य चतुरिषा
भणादि । वरो एव्य सो देवीए दिखी (३) ।

नायिका । मसाध्वमसुतिठन्नी नायकसद्विषय हज्जे ! को
ए खु एसो ? (४) ।

बेटी । नायकं निरूप्यापयार्थं इमाए अणस सरिसाए आकि-
दीए एसो सो भवदीए पसादीकिदोत्ति तक्केमि (५) ।

जमोवरि भक्त्या । तद् विद्याचरित्रकर्तृणां अविरेखैव ते पाणिपङ्कजं
निर्दिष्टं विध्यतीति ।

(१) भट्टिदारिके यद्येवं तत् किं अप्र एव भगवते । नतु हृदय-
स्थितो वरो देव्या दत्तः ।

(२) भो वयस्य ! अवसरः कल्पेपोऽस्माकं देवीदर्शनाय । तदेहि
उपसर्पायः ।

(३) अस्ति भवत्ये । भवति ! सत्यमेव चतुरिका भवति । वर एव
म देव्या दत्तः ।

(४) हज्जे ! को तु ज्ञेयः ?

(५) अनया अनन्यसदृश्या आकृत्या एव न भगवत्या प्रसादीकृत
इति तर्कयामि ।

नायिका सप्तमं वचनञ्च नायकमवबोधयति ।

नैबन्धः । तनुरियं तरलायतलोचने !

आसितकम्पितपीनघनस्तनि । ।

अममसं तपसैव गता पुनः

किमिति सन्धमकारिणि । सिध्यते ॥१६॥ (द)

नाविना । अपवार्य इच्छे ! अदिसहसेष य सकुषोमि
एदस्म अहिमुहो ठादुं नायकं तिर्यक् सव्यञ्च पय्यन्ती किञ्चित्
पराङ्मुखो तिष्ठति (१) ।

बेटी । भट्टिदारिए । किं एदं ? (२) ।

नायिका । हस्ते । य सकुणोमि एदस्स आसणे चिह्निदु ।
ता एहि पम्पदी गच्छन्ना (३) उत्थावमिच्छति ।

विदुः । भो ! भाषादि क्व एसा । मम पठिन्नविज्ञं
विश्वं सुहृत्तपः धारेमि (४) ।

(१) वृद्धे ! कृतिसाधनेन न शक्नोमि एतस्याभिसृष्टौ स्यात्तम ।

(२) भर्तृदारिके ! किमेतत् ?

(२) वृक्षे ! न शक्नोमि एतस्यासन्ने स्यात्तम् । तदेष्टव्यतो
गच्छावः ।

(४) भो ! विभेति खल्वेषा । मम पाठितविद्यामिव रुद्धत^१ ।
धारयामि ।

(६) तत्तुरिति । तस्मै चक्षुसे व्याधते दीर्घं चोचने वक्ष्याः तत्
सम्बुद्धौ श्रुतिन निश्चासने काम्यतो पीनौ स्यूचौ घनौ निविद्धौ स्तनौ
वक्ष्याः तत्सम्बोधने हे मन्मथकारिणि ! महर्गनात् सम्भ्रान्तौ इत्यर्थः
इयं तनुः शरीरं तपसैव खलम् व्यत्यर्थं श्रमं गता, किमिति कथं
पुनः छिद्यते ? द्रुताविलम्बितं द्रुतम् । द्रुताविलम्बितमाह नभौ
भराविति तत्क्षणात् ।

नायकः । को दोषः ? ।

विदुः । भोदि ! किं एष तुङ्गाय तपोवने ईदृशि
आचारो । जेष अदिहो आपदो वायामेक्षणं वि ण
सम्भावीषदि (१) ।

वेटी । नायिकां दृष्ट्वा आत्मगतम् । अतुरज्जदि विष एष
एदाए दिहो । भोदु एव्वं दाव भणिसं । प्रकायम् । अदि-
हारिण ! युक्तं भणदि वङ्गाय । उदो क्व दे अदिहि-
चणसक्कारो । ता किं ईदिसे महाणुभावे पट्टिपत्ति-
सूदा (४) विदुसि ? । अहवा विदु तुमं । अहं एव्व जघा-
णुरुव्वं करइस्सं । नायकं निर्दिश्य । साअदं अज्जस्स । आसण-
परिमाहेण अलङ्करोदु अज्जो इमं पदेसं (२) ।

विदुः । भो वयस्स ! सोहणं एसा भणदि । उवविमि-
ष एष सुहुत्तमं वीसमद्द (३) ।

(१) भवति ! किमत्र युष्माकं तपोवने ईदृश आचारः । जेना-
तिथिरागतो वाङ्मात्रेणापि न सम्भाव्यते ।

(२) अतुरज्जत इवात्रैतस्या दृष्टिः । भवत्येवं तावदु भणिस्यामि ।
अदिहारिके ! युक्तं भणति वाङ्मात्रः । उचितः खलु ते अतिचिन्तनसत्-
कारः । तत् किमीदृशे महाणुभावे प्रतिपत्तिमूदा तिष्ठति ? अथवा
तिष्ठ त्वम् अहमेव यथातुरूपं करिष्यामि । आगतमार्याम् । आसन-
परिपट्टेण अलङ्करोत्वार्थं इमं प्रदेशम् ।

(३) भो वयस्य ! शोभनमेवा भवति । उपविश्यात्तं सङ्घं
विश्राव्यावः ।

(४) प्रतिपत्तिमूदा इतिवर्तमानविमूदा ।

नायकः । युक्तमाह भवान् । उभावपदिशतः ।

नाविका । चेटीहृदिष्य षड् परिहाससीले ! मा एवम्
करेहि । कदापि कोपि तावसी फेक्खदि । तदो मं
अविणीदेत्ति (न) सम्भावस्सदि (१) ।

ततः प्रविशति तापसः ।

तापसः । आत्मापितोऽस्मि कुलपतिना कौशिकेन (प) ।

यथा वत्स शाण्डिल्य ! पितुराज्ञया सिद्धयुवराजमिवावसु-
र्भविष्यद्विद्याधरचक्रवर्त्तिनं कुमारजीमूतवाहनम् इहैव
मलये पवते कापि वर्त्तमानं भगिन्या मलयवत्या वरहेतो-
दृष्टमद्य गतः । तच्च प्रतीक्षमाणाया मलयवत्याः कदा-
चिन्मध्यन्दिनसवनवेलावधिरतिक्रामेत् । तदेनामाह्वयाग-
च्छेति । तत् तपोवनगौरौगृहमेव गच्छामि । परिक्रम्य
धूमिं निरुध्य सविषयम् । अये ! कस्य पुनरियं पांशुले भूप्रदेशे
प्रकाशचक्रचिह्ना पटपङ्क्तिः (फ) । अपतो जीमूतवाहनं निर्दिश्य ।

(१) अयि परिहाससीले ! नैवं कुरु । कदापि कोऽपि तापसः
प्रेक्षते । ततो भग्यविणीतेति सम्भावयिष्यति ।

(न) अविनीता दुस्चारिणी ।

(प) कुलपतिना अविषहस्य अज्ञदानेन वेदाध्यापयिता महा-
सुनिः कुलपतिरुच्यते तेन । कौशिकेन कुशिकनन्दनेन विश्वामित्रे-
त्येवार्थः ।

(फ) मध्यन्दिनेति । मध्यन्दिने मध्याह्ने यत् सवनं स्नानं तदेव
विधिः व्यापारः तस्य वेलावधिः समवनिबन्धः । अतिक्रामेत् अती-
वात् । पांशुले रजस्तले । प्रकाशं प्रकटं चक्रस्य चक्रवर्त्तिलक्षणस्य
चिह्नं यस्यां तादृशी । पटपङ्क्तिः पटविन्यासः ।

• नूतमस्यैवेयं महापुरुषस्य । तथाहि—

उष्णीषः स्फुट एष मूर्धनि विभात्यूर्ण्वमन्तर्भुवो

खलुस्तामरसानुकारि हरिणा वक्षस्त्रलं स्पर्धते ।

चक्राङ्गु यथा पदद्वयमिदं मन्ये तथा कोऽप्ययं

नोविद्याधरचक्रवर्त्तिपदवीमप्राप्य विद्यास्यति ॥१०॥ (ब)

अथवा कृतं सन्देहेन । व्यक्रमेतनैव जीमूतवाहनेन

भवितव्यम् । मलयपत्नीं निरूप्य । अये । इयमपि राजपुत्री ।

उभौ विबोध्य । विरात् खलु युक्तकारी विधिः स्यात् । यदि

युगलकमेतदन्योन्यानुरूपं घटयेत् (भ) । उपसृत्य नायकं

निर्दिश्य । स्वस्ति भवते ।

नायकः भगवन् ! जीमूतवाहनोऽभिषादयते । उत्थात-

मिच्छति

तापसः । अलमलं अभ्युत्थानेन (म) । ननु सर्वस्याभ्या-

(ब) उष्णीष इति । मूर्धनि एषः स्फुटः सहज्वलः उष्णीषः शिरोवेष्टनभूतः राजसुकुटविशेष इत्यर्थः । विभाति विराजते, भुवोः स्थलः मध्ये इयम् कर्णा रोमराजिरित्यर्थः, चक्रुः तामरसानुकारि रक्तोत्पलसदृशं वक्षस्त्रलं हरिणा मृगेन्द्रेण स्पर्धते मृगेन्द्रवत् विशालमिति भावः इदञ्च पदद्वयं यथा चक्राङ्गु चक्रचिह्नतश्च, तथा मन्ये सम्भावयामि कोऽपि अयं पुरुषः विद्याधरचक्रवर्त्तिपदवीं विद्याधराधीश्वरत्वम् अप्राप्य नो विद्यास्यति न तिष्ठतीत्यर्थः । व्यक्रमेतायं विद्याधरचक्रवर्त्ती भविष्यतीत्यर्थः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(म) युक्तकारी योग्ययोजनकारीत्यर्थः । युगलकं भिद्यन्म् । घटयेत् सङ्गमयेत् ।

(न) अभ्युत्थानेन उत्थाय अभ्युत्थानादिकरणम् अभ्युत्थानं वैभ ।

यतो गुरुरिति भवानेवास्माकं पूज्यः । तद् वधासुखं
स्थीयतां ।

नायिका । अज्ज ! पणमामि (१) ।

तापसः । नायिकां निर्दिश्य । वक्षे ! अनुरूपभर्तृगा-
मिनी भूयाः । राजपुत्रि ! त्वामाह कुलपतिः कौशिकः ।
यथा प्रतिक्लामति मध्यन्दिनसवनवेला । तत् त्वरितमा-
गम्यतामिति ।

चलयन्ती । जं गुरु पाणवेदिं आक्रमतम् । एकतो गुरुव-
पणं पश्यतो दृष्टदं नयमुहंति गमणागमणाधिरुद्धं (य)
अज्जवि मं दोलएदि हिप्रश्नं (२) ।

उत्थाय निश्चल्य सलज्जं सातुरागञ्च नायकं पश्यन्ती तापससङ्गिता
निष्क्रान्ता

नायकः । कोत्कण्ठं निश्चल्य, नायिकां पश्यन्

अनया जघनाभोगभरमन्यरयातया ।

अन्यतोऽपि व्रजन्त्या मे हृदये निहितं पदम् ॥२८॥(१)

(१)-आर्य्य ! प्रणमामि ।

(२) यद् गुरुराज्ञापयति । एकतो गुरुवचनमन्यतो दयितदर्शन-
सुखमिति गमनागमनाधिरुद्धमद्यापि मां दोलयति हृदयम् ।

(य) गमनागमनाधिरुद्धं गमनम् अगमनञ्च अधिरुद्धं गन्तुकाम-
अगन्तुकामश्चेत्यर्थः ।

(१) अन्ययेति । अनया जघनस्य आभोगभरेण विलसारातिरेकेण
मन्यरं चन्दं यातं गमनं यस्यास्तथाभूतया । अन्यतोऽपि अन्यत्र
व्रजन्त्या गच्छन्त्या अपि मे सम हृदये पदं निहितं दत्तम् ।

विदुः । भो ! दिदृक्षं तु ए पेक्षितदम् । ता दाणिं मज्झ-
ससुरकिरणसन्तावदिउणिदी विष मे उदरस्मी धमधमा-
अदि (ल) । ता एहि पिक्कमद्वा । जेष ब्रह्मणो पदिही
भविष सुणिजणसमासादी लोहेहिं कन्दमूलफलैरपि दाव
पाणधारणं करोमि । (१) ।

नायकः । ऊर्ध्वमवलोक्य । मध्यमध्यास्ते नभस्तलस्य भग-
वान् सहस्रदीधितिः । तथाहि —

तापात् तत्क्षणवृष्टचन्दनरसौ पाण्डू कपालौ वहन्
संसक्तौ निजकर्णतालपवनैः संवीज्यमानाननः ।

सम्प्रत्येष विशेषसिक्तहृदयो हस्तोज्झितैः शीकरैः

ग्लायच्छलकटुः सहामिव दशां धत्ते गजानां पतिः ॥ १८ ॥ (२)

इति निष्कान्ताः सर्वे ।

इति प्रथमोऽङ्कः ।

(१) भो ! दृष्टं त्वया प्रेक्षितव्यम् । तदिदानीं मज्झससुर-
किरणसन्तावद्विद्युत्त इव मे उदरान्निर्धमधमायते । तदेहि निष्का-
भावः । येन ब्रह्मणोऽतिथिभूत्वा सुनिजनसमासात् लोहैः कन्द-
मूलफलैरपि तावत् पाणधारणं करोमि ।

(२) प्रेक्षितव्यं दृष्टव्यम् । मध्याह्नेति । मध्याह्ने सूर्यस्य
किरणैः सन्तापात् विद्युत्त इव हैशुष्यं प्राप्य इव क्षतिवर्जित
इत्यर्थः । धमधमायते ज्वलतीत्यर्थः ।

(३) तापादिति । एषः गजानां पतिः गजराजः तापात् हेतोः
शैत्यलाभाद्येति भावः । तत्क्षणं वृष्टः मदितः चन्दनस्य तरोः रसः
निर्यासः याभ्यां तादृशौ कतएव पाण्डू शुभ्रौ कपोलौ गच्छौ वहन्
संसक्तैः संलतेः निजौ कर्णौ एव तादृशौ तावदन्ते इत्यर्थः शीकोः

अथ द्वितीयोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति बेटी ।

बेटी । आणत्तद्धि भट्टिदारिषाए मलप्रवदीए जहा-
हस्ते ! मणोहरिए अज्ज चिरायदि मे भापरी अज्जमिन्ता-
वसू । ता गदुष जाणेहि किं आगदी ण वेत्ति । परिक्का-
मति । नेपथ्याभिमुखं दृष्ट्वा का उष एसा तुरित्तुरिदं इदी
एव्व आपच्छदि । निहय । कहं चदुरिषा ? (१) ।

ततः प्रविशति द्वितीया बेटी ।

प्रथमा । उपसृत्य । जला चदुरिए ! किं निमित्तं उष
मं परिहरिष एव्वं तुरिदाए गच्छीषदि (२) ।

(१) आणत्तद्धि भट्टिदारिकया मलयवत्या यथा हस्ते मनो-
हारके ! अद्य चिरयति मे भ्राता आर्यामितावसूः । तद् गत्वा
जानीहि किमागता नर्वात । का पुनरेषा त्वरितत्वरितमित एवा-
गच्छति । कथं चदुरिका ? ।

(२) जला चदुरिके ! किं निमित्तं पुनर्न परिहृय एवं त्वरि-
तया गम्यते ।

पवनैः वायुभिः संबोध्यमानम् आननं यस्य तथाभूतः तथा हस्तेन
गुण्डादयस्तेन उज्झितैः क्षिप्रैः शीकरैः जलकणैः विशेषेण शिष्टं
हृदयं यक्षस्वकं यस्य तादृशः सन् सम्मति ग्लायतां ग्लानिं गच्छतां
शङ्कानां गजभक्ष्यतद्विशेषाणां दुःसङ्गामिव कोटुमयक्यामिव दृष्टं
वक्षे प्राप्नोति शङ्कया यथा गजैर्भक्ष्यमाणा नितरां दुर्दशां गच्छन्ति
गजा अपि पीड्योत्तापेन तथेति भावः । शार्दूलविप्रीडितं वृक्षम् ।

द्वितीया । हला मणोहरिण ! आणत्तद्धि भट्टिदारिषाण
मलप्रवदीए हज्जे चट्टुरिण ! कुसुमावचपपरिस्त्रमणीसहं
मे सरीरं । सरदादवजणिदी विप मे सन्दाबो अधिप्रतरं
बाधेदि । ता गच्छ तुमं बालकदलीपत्तपरिक्खित्ते चन्द-
णलदावरण चन्दमणिसिलाफलं (क) सज्जीकरेहिात्ति ।
अणुचिट्ठिअं अ मए जधा आणत्तं । जाव गदुअ भट्टिदारि-
षाण णिवेदेमि (३) ।

प्रथमा । 'जइ एव्वं ता लहुं गदुअ णिवेदेहि । जेण
से तहिगदाए उवसमदि सन्दाबो (४) ।

द्वितीया । विहस्यतामगमम् । य ईदिसो मे सन्दाबो । लो
एव्वं उवसमिस्सदि । विचित्तरमणीपं चन्दणलदावरणं
पेक्खन्तीए अधिप्रदरो सन्दाबो हुविस्सदित्ति तक्केमि ।

(३) हला मनोहरिके ! आणत्तद्धि भट्टिदारिकया मलय-
पत्या । हज्जे चट्टुरिके ! कुसुमावचपपरिस्त्रमनिःसहं मे शरीरम् ।
शरदातमजनित इव मे सन्तापोऽधिकतरं बाधते । तद् गच्छ त्वं
बालकदलीपत्तपरिक्लिप्ते चन्दनलतामृते चन्द्रमणिमितातलं सज्जी-
कुर्विति । अणुष्ठितञ्च मया यथाश्रमम् । यावद् गत्वा भर्तृदारिकायै
निवेदयामि ।

(४) यद्येयं तच्छु गत्वा निवेदय । येनास्यास्तत्र मताया उप-
शान्त्यति सन्तापः ।

(क) कुसुमेति । कुसुमानाम् अवचये चयने यः परिश्रमः तेन
निःसृष्टम् अवशं ह्रान्तमित्यर्थः । बालकदलीति बालैः नवैः शरदौ-
रित्यर्थः कदलीपत्रैः परिकल्पिते आकृते । चन्द्रमणिमितातलं चन्द्र-
कान्तप्राभायतलमित्यर्थः ।

प्रकाशम् । ता गच्छ त्वम् । अहम्भि सञ्जीविदं मणिसिन्धु-
 मलंति गदुम्भ भट्टिदारिद्र्याण्यिवेदेमि (५) ।

इति निष्कान्ते ।

ततः प्रविशति सोत्कण्ठा मलयवती चेटी च ।

मलयवती । निःश्वसात्प्रगतम् । हिपप ! तथा नाम तस्मिं
 जषे जं लज्जाए मन्यरं सुहं कदुम्भ दाणिं तंहिं पत्तया
 गदोसिन्ति पत्ता । दे श्रम्यभरित्तणं (ख) प्रकाशम् । इह
 चदुरिण ! आदेसोहि मे भगवदोए प्राप्तरणं (६) ।

चेटी । आत्प्रगतम् । चन्दणलदाघरं पत्तिदा भणदि भग-
 वदिण प्राप्तरणं । प्रकाशम् । चन्दणलदाघरं भट्टिदारिद्र्या
 पत्तिदा (७) ।

नायिका । सञ्जम् । इह ! सुह, सुमराविदं । ता एहि
 तहिं एव गच्छ (८) ।

(५) नेह्यस्तस्याः सन्तापः । य एवमुपशमिष्यति । विचित्र-
 रमणीयं चन्दनलतामृहं प्रेक्षमाणाया अधिकतरः सन्तापो भविष्य-
 तीति दर्शयामि । तद्वच्छ त्वम् कञ्चमपि सञ्जीकृतं मणिसिन्धुतज-
 मिति मत्वा भट्टिदारिकायै निवेदयामि ।

(६) हृदय ! तथा नाम तस्मिन् कने यत् लज्जाया मन्यरं सुहं
 लतेदानीं तत्प्राप्तना गतोऽसीति अहो ! ते आत्मभरित्वम् । इह
 चदुरिणे । आदिश मया भगवत्या कायतनम् ।

(७) चन्दनलतामृहं प्रस्रिता भवति भगवत्या कायतनम् ।
 चन्दनलतामृहं भट्टिदारिका प्रस्रिता ।

(८) इह ! सुह, स्मारितम् । तदेहि तत्रैव गच्छावः ।

(ख) मन्यरं जडम् अपागत्यर्थः । आत्मभरित्वं स्मरणपरत्वम् ।

चेटी । एदु एदु भट्टिदारिषा । (८)

नायिका शम्भतो गच्छति ।

चेटी । पृष्ठतो दृष्टा सोमेनमात्मगतम् । यद्दो ! से सुखहि-
अपत्तयं । कथं तं एव देवीभवनं प्रत्यदा । प्रवासम्
भट्टिदारिण ! णं इदो चन्दणलदाघरघं ता इदो इदो
एहि (१०) ।

नायिका सविलसच्छितं (ग) तथा करोति ।

चेटी । इदं चन्दणलदाघरघं । ता पविमिष चन्द्रमणि-
सिलादले उपविमिष समस्तसदु भट्टिदारिषा (११) समे-
उपविषतः ।

नायिका । निःश्वस्य आत्मगतम् । भगवं कुसुमाउह ! जेष
तुमं रूपसोहाए णिज्जिदोसि । तस्स तुए ण किम्पि
किदं । मम उण पणवरदाएवि भवलेत्ति करिष पहरन्तो
य लज्जेसि आत्मानं निर्वर्ग्य मटनावस्यां नाटयन्ती । पङ्कजम् ।
हस्ते ! कीम उण घणपल्लवणिरुदसूरकिरणं (घ) तं एव

(८) एदु एदु भट्टिदारिका ।

(१०) यद्दो तस्याः शून्यहृदयत्वम् । कथं तदेव देवीभवनं प्रत्यता ।
भट्टिदारिके ! नान्यतश्चन्दनलतामृदम् । तदित इत एहि ।

(११) इदं चन्दनलतामृदम् । तत् प्रविष्ट्य चन्द्रमणिपिण्डातले
उपविष्ट्य समाश्रयितुं भट्टिदारिका ।

(ग) सविलसच्छितं सलल्लसितम् ।

(घ) घणपल्लवति । घनेः निविष्टैः पल्लवैः निरुद्धा निवारिताः
सूर्यस्य किरणा यस्मात् तथोक्तम् ।

सुन्दरदावरणं च मे अस्मादि सन्दाबदुक्षं चक-
रेदि (१२) ।

देटी । आशामि ग्रहं एत सन्दाबस्य कारणं । किं
उच्यते असम्भावितं भट्टिदारिद्र्यं च तं पडिबल्लिस्स-
दिदित्ति (क) । (१३)

वायिका । आत्मगतम् । सकिंदा विष ग्रहं एदाए ।
अस्मादि पुच्छिस्सं प्रकायम् । इहो ! किं तं जं यं पडिब-
ल्लिपदि । ता कहिहि दाव । किं तं कारणं ? (१४) ।

देटी । एसो दे हिषपडिदो वरो (१५) ।

वायिका । इहमे ससम्भोस्याय हिमायि पदानि गत्वा कहिं
कहिं सो ? (१६) ।

(१२) भगवन् कुसुमायुध ! येन त्वं रूपशोभया निर्जितोऽसि ।
अथ त्वया न किमपि कृतम् । मम पुनरनपराधाय्या अपि अत्रलेदि
कस्या प्रहरन् न अस्मिन्ने । इहो ! किं पुनर्धनपञ्चवनिद्वन्द्वस्यैव कारणं
तदेव चन्दनजताम्रहं न मे अद्यापि सन्तापदुःखमपनयति ।

(१३) जानास्यहमत्र सन्तापस्य कारणम् । किं पुनरसम्भावितं
भट्टिदारिद्र्यं न तत् प्रतिपत्स्यते इति ।

(१४) कश्चित्वाङ्मतेनया । तथापि पृच्छामि । इहो ! किं
तत् वच प्रतिपद्यते । तत् कथं तत् । किं तत् कारणम् ?

(१५) एष ते हृदयस्थितो वरः ।

(१६) कुल कुल वः ? ।

(क) सन्तापस्य कारणं कीमूतवाङ्मनसि मातः । किं पुनः
किन्तु असम्भावितं कीमूतवाङ्मनो मे भर्ता भवितेति असम्भवं अत्य-
मावेत्यर्थः । तत् सदभिप्रेतम् । प्रतिपत्स्यते कीदृशं प्रति ।

• • चेटी । उल्लाव सञ्चितम् । भट्टिदारिए ! सो को ? (१७) ।

नायिका । सनज्जसपनिश्लु अथासुखी तिष्ठति ।

चेटी । भट्टिदारिए ! एदञ्चि वत्तुकामा । एसो दे हिमप्रट्टिदो वरो एव्व देवीए दिस्सो सिद्धिणके । पच्छवि क्लणं एव्व पविमुक्कुमुमवाणो विप्र (च) मप्ररइओ भट्टि-
दारिआए दिट्ठो । सो दे इमस्स सन्दावस्स कारणं जेण
एदं सहावसोदलम्पि चन्दणलदाघरअं ण दे सन्दाबटुकं
अवणेदि (१८) ।

नायिका । चटुरिआए लच्छिदमहि । सअं हच्चे !
चटुरिआ क्व तुमं । किं दे अवरं पच्छाईपदि । ता
कहिस्सं (१९) ।

चेटी । भट्टिदारिए ! दाणिं एव्व कहिदं । किं बहुवा
पलविदेण । अलं सम्भमेण (२०) । मा सन्तप्य । जइ अहं

(१७) भट्टिदारिके ! स कः ?

(१८) भट्टिदारिके ! एतदस्मि वत्तुकामा । एष ते हृदयस्थितो
वर एव देव्या दत्तः स्वप्ने । पश्चादपि क्षणमेव प्रविस्तृक्तकुसुमवाण एव
अकरध्वजो भट्टिदारिकया दृष्टः । स ते अस्य सन्दापस्य कारणम् ।
येनैतत् स्वभावगीतलमपि चन्दनलतामृदं न ते सन्दापदुःखमपनयति ।

(१९) चटुरिकया लज्जितास्मि । सत्यं वच्चे ! चटुरिका खलु
त्वम् । किं ते अपरं प्रच्छाद्यते । तत् कथयिष्यामि ।

(च) पश्चादपि स्वप्नदर्शनानन्तरमपीत्यर्थः । प्रविस्तृक्तेति प्रविस्तृतः
प्रजिप्तः कुसुमवाणः येन तादृश एव ।

(२०) सम्भमेण शङ्कया ।

चतुरिषा तदा सोवि भट्टिदारिद्र्यं प्रवेक्षन्तो य मुहुत्तमं ।
पि प्रहिरमिस्सदि (ज) । ता एदम्य मए लक्खिदं (२०) ।

मायिका । सारम् । हस्ते ! कुदो अन्हाणं एत्तिपो
मापधेपो (२१) ।

चेटी । भट्टिदारिद्र्यं ! मा एव्वं भण । किं मधुसुप्रणो
विष वच्छत्यलेण लक्खिं प्रणव्वहन्तो णिव्वुदो भोदि (२२) ।

मायिका । किं सुप्रणो पिषं वज्जिष अस्सं भणिटुं
जाणेदि । सहि ! प्रदोवि मे सन्दावो अधिप्रदरं वाधेदि ।
खं सो महाणभापो वाष्ठाभेत्तकेण वि मए ण सम्भाविदो
भोवि अकिदपड्डिवत्ती प्रदक्खिणेत्ति (अ) मं सम्भाव-
स्सदि (२३) इति रोदिति ।

(२०) भट्टिदारिके ! इदानीमेव कथितम् । किं बहुना प्रवृत्तितेन
खलं सम्भ्रमेण मा मन्यस्व । यद्यहं चतुरिका तदा सोऽपि भट्टि-
दारिकाम् अपेक्षमाणो न सङ्कर्तमप्यभिरंक्षते । तदिदमपि मया
वक्षितम् ।

(२१) हस्ते ! कुतोऽस्माकमेतावद्भागधेयम् ?

(२२) भट्टिदारिके ! मेवम् भण । किं मधुसूदन इव वज्रः स्थलेन
लच्छीमनुहन् न निर्हतो भवति ।

(२३) किं सुजनः प्रियं वर्जयित्वा अन्यत् भणितुं जानाति ।
सखि ! अतोऽपि मे सन्नापोऽधिकतरं बाधते । यत् स महाबुभावो
वाङ्मात्रेणापि मया न सम्भावितः । सोऽप्यकृतप्रतिपत्तिरदन्तिषेति
सम्भावयिष्यति ।

(ज) अभिरंक्षते न सुखिरो भविष्यतीत्यर्थः ।

(अ) अकृतप्रतिपत्तिः अकृतसत्कारः । अदक्षिणा अनुदारा
अविनीतेत्यर्थः ।

• • बेटी । भट्टिदारिए ! मा रोद । पइवा कहं ण रोदु
 स्सदि । अहिंओ से हिअअस्स सन्दाओ अधिपदरं बाधेदि ।
 ताकिं दाणीं एय करइस्सं । ता आव चन्दणलदापण-
 रसं से हिअए दाइस्सं । उयाय चन्दनपण्णं गृह्णात्वा निष्पेक्ष
 हृदये ददाति । भट्टिदारिए ! णं भणामि मा रोद । अअं क्व
 ईदिओ चन्दणरओ इमेहिं अणवरपडुत्तेहिं वाहवि-
 विन्दूहिं उण्णीकिदो ण दे हिअअस्स एदं सन्दाअ अ-
 येदि (२४) । कदलीपल्लमादाय वीजयति ।

बायिका । इत्थेन निवारयति । सहि ! मा वीजेहि । उण्णी
 क्व एओ कदलीदलमारुदो (२५) ।

बेटी । भट्टिदारिए ! मा इमस्म दोसं कहंहि । तुमं
 चिअचन्द पल्लवसंसगगीदलं इमं णीसासेहिं पपाचिअ (अ)
 कदलीदलमारुदं उण्हं कुणसि (२६) ।

(२४) भर्तृदारिके ! मा रुदिक । अथवा क्व न रोदिस्यति ।
 अधिकोऽस्या हृदयस्य सन्तापोऽधिकतरं बाधते । तत् क्षिप्रान्धीयत्न
 करिष्ये । तद् यावत् चन्दनलतापल्लवरसमस्या हृदये दास्ये । भर्तृदा-
 रिके ! ननु भणामि मा रुदिक । अयं कदलीदलचन्दनरस एभिन्नवरस-
 पतञ्जिवीर्याविन्दुभिरुष्णीकृतो न ते हृदयस्य एतं सन्तापनपमयति ।

(२५) सहि ! मा वीजय । उण्णः शूलोऽप्यकदलीदलमारुदः ।

(२६) भर्तृदारिके ! या शूलो दोषं कथय । तं चित्तचन्दनपल्लव-
 संसर्गशीतलम् इमं निःशार्दैः प्रपञ्च्य कदलीदलमारुतम् उण्णं करोमि ।

(अ) चित्तेति । चित्तस्य घातितस्य चन्दनपल्लवस्य संसर्गस्य शूल-
 केन शीतलं कदलीदलमारुतं कदलीपल्लवात् निःशार्दैः प्रपञ्च्य
 संजोत्स्य ।

भायिका । साक्षम् । सहि । अयि कोवि इमस्स दुक्खस्स
उवसमोवापो (२७) ।

वेटी । भट्टिदारिए ! अयि अदि सो एत्थ पाप-
च्छदि (२८) ।

ततः प्रदिशति नायको विट्पक्षम् ।

नायकः ।

व्याप्त्यैव सितासितेक्षणरूपा तानाश्रमे शाखिनः
कुर्वन्त्या विटपावसक्तविलसत्कृष्णाजिनौघानिव ।
यदृष्टोऽस्मि तया मुनेरपि पुरस्ते नैवमभ्याहते
पुण्ये षो । भवता मुचैव किमिति क्षिप्यन्त एते शराः ॥ (२०) (८)
विदू । भो वपस्स ! कहिं क्व दे गदं तं धीरत्तणं ? (२१)

नायकः । वयस्य ! ननु सुधोर एवास्मि, कुतः —

(२०) सखि ! अस्ति कोऽपि अयस्य सन्नापस्योपगमोपायः ।

(२८) भट्टिदारिके ! अस्ति यदि भोऽत्रागच्छति ।

(२१) भो वयस्य ! कुल खलु ते गतं तत् धीरत्वम् ?

(२) व्याप्त्यैव । हे पुण्ये षो ! कृष्णशर ! मुनेरपि पुरः अयतः
जया ज्ञानया सितञ्च अक्षितं नीलञ्च यत् रक्षणं नेत्रं तस्य रूपा
कान्त्या आश्रमे तान् शाखिनः दृष्ट्वान् विटपेषु शाखासु व्यवसक्ताः
संख्याः विवसन्तः स्फुरन्तः कृष्णाजिनानां कृष्णसारचर्मणां
घोषाः सङ्घाता वेषां तथाविधानिव कुर्वन्त्या सत्या व्याष्टव्य पराष्टव्य
सहमिति शेषः दृष्टोऽस्मि यत् तेन पराष्टव्य दर्शनेन एव एतस्मै इत्यम्
अभ्याहते तादृक्ते कटाक्षवाचमहते इति भावः मयीति शेषः भवता
सुचैव अर्थमेव किमिति वचम् एते शराः क्षिप्यन्ते पात्यन्ते ? अहते
प्रहारो न युक्त इति भावः । शार्दूलविक्रीडितं दत्तम् ।

नीताः किं न निशाः शशाङ्कधवलाः नाघ्रातमिन्द्रीवरम्

किं नीलोत्तितमालती सुरभयः सोढाः प्रदोषानिशाः ।

भङ्गारः कमलाकरे मधुलिङ्गां किं वा न श्रुतो

निर्व्याजं विधुरेष्वधीर इति मां येनाभिधत्ते भवान् ॥२१॥

विचिन्त्य । अधवा सृषा नाभिर्हितं, वयस्याधेय ! नन्व-

धीर एवास्मि—

स्त्रीहृदयेन न सोढाः क्षिप्ताः कुसुमेपथोऽप्यनङ्गेन ।

येनाद्यैव पुरस्तव वदामि धीर इति स कथमहम् ॥२२॥ (ङ)

विद्वद् । आत्मगतम् । एवमधीरत्तत्त्वं पण्डितैरुक्तं पाच-

(ठ) नीता इति । शशाङ्कधवलाः चन्द्रकिरणोज्ज्वला निशाः रजन्त्यः किं न नीताः नातिवाङ्मिताः ? अतिवाङ्मिता एवेत्यर्थः भवेति सर्वत्र योज्यम् । इन्द्रीवरं नीलोत्तितं न आघ्रातम् ? अपित् आघ्रातमेवेत्यर्थः । उत्तोलिता विकसिता या मालत्यः ताभिः सुरभयः सुगन्धाः प्रदोषानिशाः निशावायवः किं न सोढाः अपित् सोढा एवेत्यर्थः । कमलाकरे सरसि मधुलिङ्गां भ्रमराणां पुरः ध्वनि-विशेषः किं वा न श्रुतः । अपित् श्रुत एवेत्यर्थः येन भवान् मां विधुरेषु कातरेषु अधीरेष्वित्यर्थः मध्ये अधीर इति अधीरतम इत्यर्थः निर्व्याजं निष्कपटं निश्चितमित्यर्थः अभिधत्ते कथयति । एतावति धीरत्वेऽपि मम अधीरत्वकथनमशुक्रमिति भावः । शार्दूलविक्रीडितं दत्तम् ।

(ङ) स्त्रीहृदयेनेति । भवेत्यध्याहार्यम् । स्त्रीहृदयेन कान्तागत-जनसा मया अनङ्गेन क्षिप्ताः कुसुमेपथः पुष्पमलाः शरा अपि न सोढाः येन अद्यैव तव पुरः व्यपतः सः असोदपुष्पशरः अहं धीरः अहमिति शेषः इति कथं वदामि ? तत्त्वमीमे मम धीरत्वप्रकटन-मशुक्रमिति भावः । आख्यायितम् ।

किंवदो महान्तो प्रपेय हिमप्रस्र भावेगो, ता जाव किहं
एव एदं भवकिवामि, (ठ) प्रकाशम् । भो वधस्य ! कोस
रण भज्य तुमं लुङ् जेव गुरुप्रथं सुसुसिध इह
आगदो ? (३०) ।

नायकः । वधस्य ! स्थाने प्रश्र, कस्य वान्यस्वैतत् कव-
नीयम्, पद्य खलु स्वप्ने जानामि—सैव प्रियतमा । अकृत्वा
निर्दिष्टम् । अत्र चन्दनलतागृहे चन्द्रकान्तमणि शिला-
यामुपविष्टा प्रणयकुपिता किमपि मानुपालभमानेव (ण)
वदती मया दृष्टा, तदिच्छामि स्वप्नानुभूतदयितासमा-
गमरम्ये अस्मिन्चन्दनलतागृहे दिवसशेषं समतिवाहयि-
तुम्, तदेहि गच्छावः । परिक्रान्तः ।

चेटी । कथं दत्त्वा सयम्भ्रमम् । भट्टिदारिए ! पदसहो
विष (३१) ।

नायिका । सयम्भ्रममात्मानं पश्यन्ती । हृत्ते ! मा ईदिसं
आधारं पेक्खिष कोवि मे हिमप्रथं तुजईस्सदि (त) ता

(३०) एवमधीरत्वं प्रतिपाद्यमानेन आचष्टो महाननेन ब्रह्मवै-
वेनः । तत् यावत् कृत्यैव एनम् अपक्षिपामि, भो वधस्य ! कथं
पुनरद्य त्वं कस्येव गुरुजनं शुश्रूषिता इहानतः ?

(३१) भट्टिदारिके ! पदसह इव ।

(ठ) अपक्षिपामि कस्मिन् विषये एनं व्याप्तिप्रवृत्तयं करोमि
वेनास्म विस्मरणेन कथमपि कियत्कथं विनोदः स्यादिति भावः ।

(ण) उपाकभमानेव अभिषिपन्तीव ।

(त) तुल्यविषयि प्राप्नोति ।

उठेहि, इमिणा रक्ताशोकपादवेण अन्तरिदाघ पेक्खम्ह-
दाव को एसोत्ति । (३२) तथा कुबजः ।

विदू । एदं चन्दनलताघरम् । ता एहि पविसम्ह (३३) ।

नायकेन प्रविशतः ।

नायकः ।

चन्दनलतामृदमिदं सचन्द्रमणिशिलमपि प्रियं न मम ।

चन्द्राननया रहितं चान्द्रिकया सुखमिव निशायाः ॥३३॥ (य)

चेटो दृढा । भट्टिदारिए ! दिट्ठिआ वड्डसि । सी एव्व ण
दे हिअअवज्जही जणो (३४) ।

नायिका । दृढा सहपै समाध्वसञ्च । हञ्जे ! एदं पेक्खिअ
अदिसज्जसेण ण सक्कुणोमि इह एव्व आसणे विट्ठिदुं,
कदापि रसी पेक्खदि, ता एहि अस्सदी गच्छम्ह । सोत्तम्ह
पदं गत्वा । हञ्जे ! वेवदि मे ऊरु (३५) ।

(३२) हञ्जे ! मा इदमकारं प्रेक्ष्य कोऽपि मे हृदयं तृप्यि-
ष्यति, तदुत्तिष्ठ, अनेन रक्ताशोकपादमेव अन्तरिते प्रेक्ष्य तदे तावत् क
एव इति ।

(३३) इदं चन्दनलतामृदम् । तदेहि प्रविशतः ।

(३४) भट्टिदारिके । दिट्ठ्या वड्डसे ? स एव ननु ते हृदयशङ्को
जनः ।

(३५) हञ्जे ! एनमप्य अतिसाध्वसेन न यक्कोमि इहैवावसे
स्वाप्तम्, कदापि एव प्रेक्षते । तदेहि अन्यतो गच्छावः । हञ्जे !
वेपते मे ऊरुः ।

(य) चन्दनेति । चान्द्रिकया लघोत्प्लवा रहितं निशाया सुख-
मिव प्रारब्ध इव चन्द्राननया तथा कान्तया रहितम् इदं चन्दनलता-
मृदं चन्द्रमणिशिलया चन्द्राननयाप्रायेण सहितमपि अपि प्रियं न ।

चेटी । विप्लव ! यह काधरे ! इह हिंदं तुमं को
पेखुदि ? यं विसुमरिदी दे ययं रत्तासीयपाइवो, ता
इह एव्व सबविमिष चिट्ठम् (३६) । तथा कुचतः ।

विदू । निरूप्य भो वयस्य ! एसा सा चन्द्रमणि-
शिला ? (३७) ।

भायकः । सवाय्यं निःश्रुति ।

चेटी । भट्टिदारिए ! जानामि सिबिण्णालावो विष ।
ता अवहिदा दाब सुणम्ह (३८) । उभे आकर्षयतः ।

विदू । हञ्जेन चालयन् । भो वयस्य ! यं भणामि एसा
सा चन्द्रमणिमिलेत्ति (३९) ।

भायकः । सवाय्यं निःश्रुत्य । सम्यगुपलक्षितम् । हञ्जेन
निर्दिश्य ।

शशिमणिशिला सेयं यस्यां विपाण्डुरमाननं
करकिमलये कृत्वा वामे घनश्वसितोद्गमा ।
चिरयति मयि व्यक्ताकृता मनाक् स्फुरिताधरा
विरमितमनोमन्युर्दृष्टा मया रुदतो प्रिया ॥ २४ ॥ (द)

(३६) आर्य काधरे ! इह स्थितां त्वां कः प्रोक्तः ? ननु वि-
प्लवको अयं रत्ताशोकपादपः, तद्विह्वल उपविश्य तिष्ठतः ।

(३७) भो वयस्य ! एसा सा चन्द्रमणिशिला ।

(३८) भट्टिदारिके ! जानामि स्रग्भ्राताप इव, तद्वह्निं ताव-
च्छृणुयः ।

(३९) भो वयस्य ! ननु भणामि । एसा सा चन्द्रमणिशिलेति ।

(द) शशिमणिशिलेति । सा इयं शशिमणिशिला, चन्द्रकान्तिशिला
यस्यां शिलायां मयि चिरयति विह्वलमाने वामे करकिमलये प्रिया

उद्वेहि, इमिणा रक्ताशोषपादवेण अन्तरिदाघं पेक्खम्-
दाव को एसीत्ति । (३२) तथा कुरुतः ।

यिदु । एदं चन्दणलदाघरम् । ता एहि पविसम्ह (३२) ।

नाद्येन प्रविशतः ।

नायकः ।

चन्दनलतागृहमिदं सचन्द्रमणिशिलमपि प्रियं न मम ।

चन्द्राननया रहितं चन्द्रिकया मुखमिव निशायाः ॥३३॥ (य)

चेटो दृष्ट्वा । भट्टिदारिए । दिट्ठिआ वड्डसि । सो एव्व णं
दे हिअप्रवत्तहो जणो (३४) ।

नायिका । दृष्ट्वा मह्यं समाध्वमम् । हृष्टो । एदं पेक्खिअ
अदिसज्जसेण ण सकुणोमि इह एव्व आसणे चिट्ठिदुं,
कदापि एसी पेक्खदि, ता एहि अस्सदी गच्छम्ह । ओत्तुअणं
पदं गत्वा । हृष्टो । वेवदि मे ऊरु (३५) ।

(३२) हृष्टो ! मा इदमकारं प्रेक्ष्य कोऽपि मे हृदयं तुल्य-
यति, तदुत्तिष्ठ, अनेन रक्ताशोषपादपेन अन्तरितं प्रेक्षावहे तावत् न
एष इति ।

(३३) इदं चन्दनलतागृहम् । तदेहि प्रविशतः ।

(३४) भट्टिदारिके ! दिष्ट्वा वड्डसे ? न एव ननु ते उदयवत्तहो
जनः ।

(३५) हृष्टो ! एनमपेक्ष्य अतिमाध्वमेन न शक्नोमि इहैवामत्रे
स्थितम्, कदापि एष प्रेक्षते । तदेहि अन्वतो गच्छावः । हृष्टो !
वेपते मे ऊरुः ।

(य) चन्दनेति । चन्द्रिकया ज्योत्स्नया रहितं निशाया मुख-
मिव प्रारम्भ इव चन्द्राननया तथा कान्तया रहितम् इदं चन्दनलता-
गृहं चन्द्रमणिशिलया चन्द्रकान्तपाषाणेन रहितमपि मम प्रियं न ।

चेटी । विहस्य । पर काशरे ! इह हिदं तुमं को
पेक्खि ? णं विमुमरिदो दे अणं रत्ताभीप्रपादवो, तां
इह एव्व चवविंसिअ चिट्ठम्ह (३६) । तथा कुरुतः ।

विट्ठ । निरूप्य भो वपस्म ! एसा सा चन्दमणि-
सित्ता ? (३७) ।

भाषकः । सवय्यं निःशेषितम् ।

चेटी । भट्टिदारिण ! जाणामि सिविणआलावो विअ ।
ता अण्डिदा दाव सुणम्ह (३८) । उभे आकर्णयतः ।

विट्ठ । हस्तेन आलवत् । भो वपस्म ! णं भणामि एसा
सा चन्दमणिमिलेत्ति (३९) ।

भाषकः । गणामि निःशेषम् । सम्यगुपलक्षितम् । हस्तेन
निदिश्येत् ।

गणिमणिगिला मेय यस्या विपाण्डुरमाननं
करकिमल्ले क्त्वा वामे घनखमितीहमा ।
चिरयति मयि च्छक्ताकृता मनाक् स्फुरिताधरा
विरामतमनोमन्युर्दृष्टा मया कदती प्रिया ॥ २४ ॥ (दृ)

(३६) यथा काशरे ! इह अणं को कं चेत्तु ? ननु दि-
श्वस्तो अणं रत्ताभीकनादपः, अट्टिहो उपविश्य दिशवः ।

(३७) सो वदस्य ! एसा सा चन्दमणिगिला ।

(३८) भट्टिदारिके ! जाणामि अण्डिदाव इव, तदप्यस्ते ताव-
न्सुणुः ।

(३९) भो मयस्य ! ननु भणामि । यथा सा चन्दमणिमिलेत्ति ।

(दृ) गणिमणिगिलेति । सा इयं गणिमणिगिला, चन्द्रकान्तगिला
यस्या गिलायां मयि चिरयति विस्मयमाने वामे करकिमल्ले विपा

नायकः । वयस्य ! जानि तामेवास्यां शिलायामाबिष्य
मया चित्रगतया आत्मानं विनोदयामीति, तदित एव
गिरितटात्मनःशिलाशकलान्यादायागच्छ (प) ।

विदू । जं भवं आणवेदि । पक्किय म्होत्थोपस्य । भो
वप्पस्स ! तुए एको वप्पओ आणत्ती, मए उण इह एव
सुलहपञ्चराइणी वप्प पा आणीदेत्ति, आलिहदु भवं (४८) ।
उपनयति ।

नायकः । वयस्य ! साधु कृतम् । गृहीत्वा । शिलायामा-
बिष्यन् सरोमाहम् । सखे ! पश्य—
शक्तिटविष्वशीभाधरस्य नयनोत्सवस्य शशिन इव ।
दयितामुखस्य मुखयति रेखापि प्रथमदृष्टेयम् ॥ २६ ॥ (फ)

निर्वाति ।

विदू । सकौतुकं निवेग्यं । अपञ्चकवेवि एव णाम रूपं
लिहोअदि, अहो अच्छरियं ! ! (४८) ।

(४८) यद्वयान् आनीययति, भो वयस्य ! त्वया एको वप्प
आत्तप्पः मया पुनरिहैव सुलभपञ्चरागणो वप्पो आनीतो इति
आलिखत भवान् ।

(४९) अपत्यस्येऽपि एवं नाम रूपं लिख्यते, अहो आश्चर्यम् !

(प) मनःशिलाशकलानि मनःशिलास्वभावात्खण्डान् ।

(फ) अक्लिष्टेति । दयितायाः प्रियाया मुखस्य शशिन इव
चन्द्रस्येव नयनोत्सवस्य नेत्रानन्दिनः अधरस्य अक्लिष्टा आनुरागा विष्व-
स्येव तदास्यफलस्येव शोभा यस्यां तादृशी प्रथमदृष्टा सकृद्वचोकिता
इयं रेखापि मुखयति आनन्दयति । आर्याटत्तम् ।

नायकः । मस्मितम् । वयस्य !—

प्रिया सन्निहितेवेयं सङ्कल्पस्थापिता पुरः ।

दृष्ट्वा दृष्ट्वा लिखास्येनां यदि तत् कोऽत्र विस्मयः ॥२७॥ (ब)

नायिका । मासम् । चतुरिण ! जाणिदं क्खु कथावसाणं,
ता एहि दाव मित्तावसुं पेक्खन्ह (५०) ।

चेटी । सविषादमात्मगतम् । जीविदणिरवेक्खो विष मे
उल्लावो । (भ) प्रकाशम् । भट्टदारिण ! णं गदा एव्व तहिं
मणोहारिणा, ता कदापि भट्टा मित्तावसु इह एव्व
पापच्छदि (११) ।

ततः प्रविशति मित्रावसुः ।

मित्रा । आन्नापितोऽस्मि तातेन, यथा वत्स मित्रा-
वसो ! जीभूतवाहनोऽस्माभिरिहामवभावान् सुपरोचि-

(१०) चतुरारके ! ज्ञातं धनु कथावसानं, तदेहि तावन्मित्रावसुं
प्रेषावहे ।

(११) जीवितनिरपेक्ष इयस्या उल्लापः । भट्टदारिके ! ननु
गतैव तत्र मनोहरिका, तत् कदापि भट्टा मित्रावसुर्निर्ह्वयगच्छति ।

(ब) प्रियेति । पुरः व्यपतः संकल्पेन मानसकल्पनया स्थापिता
अतएव सन्निहितैव समीपवर्तिन्येव प्रिया, अतः दृष्ट्वा दृष्ट्वा सङ्कल्प-
स्थापितामिति शेषः यदि लिखासि तत् तदा अत्र लिखने को
विस्मयः आश्चर्यम्, नैयाय्यमित्यर्थः ।

(भ) जीवितनिरपेक्षः जीवनाकाङ्क्षारहितः । उल्लापः व्यालापः
वचनमित्यर्थः यदि एनं प्रियजनं न प्राप्नोति तदा जीवितं त्यज्यतीत्य-
मिति भावः ।

तोऽयं, कुतोऽस्माद्योग्यो वरः, तदस्मै वत्सा मलयवती
 प्रतिपाद्यतामिति, अहन्तु स्नेहपराधीनतया अन्यदेव
 किमप्यवस्थान्तरमनुभवामि (म)। अन्यच्च,
 यदिद्याधरराजवंशतिलकः प्राज्ञः सतां सम्प्रती
 रूपेणाप्रतिमः पराक्रमधनो विद्वान् विनीतो युवा ।
 यच्चासूनपि सन्त्यजेत् करुणया सत्त्वार्थं मभ्युद्यत-
 स्तो नास्मै ददतः स्वसारमतुलां तृष्टिर्विषादय मे ॥२८॥ (य)
 श्रुतञ्च, यथा—जीमूतवाहनो गीर्थ्याश्रमसम्बद्धे चन्दन-
 सतागृहे वर्त्तत इति, तदेतत् चन्दनसतागृहं यावत्
 प्रविशामि । प्रविशति ।

विदुः । मण्डूकमवबोध्य । भो वधस्य ! पञ्चादेहि

(म) आसन्नभावात् निकटस्थितत्वात् सुपरीक्षितः वरत्वेनेति
 भावः । प्रतिपाद्यतां समर्थताम् । स्नेहपराधीनतयेत्यादि परिणीता
 वत्सा मलयवती मां तत्काले भर्तृगृहं गमिष्यतीति स्नेहकातरतां गतो-
 ऽस्मीति भावः ।

(य) यदिति । विद्याधरराजवंशतिलकः प्राज्ञः वर्द्धमान् सतां
 साधूनां सम्प्रतः रूपेण अप्रतिमः अतुल्यः पराक्रमः महावीर-
 इत्यर्थः विनीतः विनयमस्यञ्च युवा इति यत् तथा करुणया अतु-
 लकर्मणा सत्त्वार्थं प्राणिरक्षणार्थम् अभ्युद्यत उद्युक्तः सन् अस्मिन्
 प्राणानपि सन्त्यजेदिति यत् तेन उक्तं, द्विविधेन हेतुना अस्मै जीमूत-
 याहनार्थं अतुलां निरूपमां स्वसारं भागिनीं ददतो मे मम तृष्टिः
 हर्षः विषादश्च भवतीति शेषः अतिसुपात्रे अस्मिन् भागिनीदाने
 हर्षः, कस्यापि जीवनाय स्वजीवनदाने भगिन्या वैधव्यापत्तिरिति
 विषाद इति भावः । शार्दूलविक्रीडितं एतम् ।

‘इमिणा कण्वलीवत्तेण इमं चित्तगदं कण्वञ्चं, एसी क्वु
सिद्धजुवराओ मित्तावसु इह आगदो कदापि पेक्खि,
स्सदि (५२) ।

भायकः । कटलीपत्रेण प्रच्छादयति ।

मित्रा । प्रियम् । कुमार ! मित्रावसुः प्रणमति ।

भायकः । इहा । मित्रावसो ! स्वागतम्, इतःस्थीय-
ताम् ।

चेटी । भट्टिदारण ! आग्रतो भट्टा मित्तावसु (५३) ।

नायिका । हृल्ले ! प्रियं मे (५४) ।

भायकः । मित्रावसो ! अपि कुशलो सिद्धराजो
विश्वावसुः ? ।

मित्रा । कुशलो तातसन्दे शेनास्मि त्वत्तकाशमागतः ।

भायकः । किमाह तत्रभवान् ? ।

नायिका । सुणिष्णं दाव—किं तादेष कुसलं
संदिट्ठं त्ति (५५) !

मित्रा । सखं । इदमाह । तात, अस्ति मे मलयवती
नाम कन्या जीवितामवास्य सवेस्यैव सिद्धराजान्वयस्य,
सा मया तुभ्यं प्रतिपाद्यते । प्रतियुह्यतामिति ।

(५२) भो वयस्य ! प्रच्छादय क्वनेन कटलीपत्रेण इमं चित्तगतं
कण्वकम्, एष खनु सिद्धजुवराजो मित्रावसुरिहागतः कदापि प्रेक्षि-
ष्यते ।

(५३) भट्टिदारिके ! आगतो भर्ता मित्रावसुः ।

(५४) हृल्ले ! प्रियं मे ।

(५५) श्रोष्यामि तावत् । किं तातेन कुशलं सन्दिष्टमिति ।

चेटी । विहस्य । भट्टिदारिण ! किं ण कुप्पसि दाणीं (५६) ।

नायिका । सखितं सलज्जञ्च कधोसुखी स्थिता । हञ्जे ! मा
हस, किं विसुमरिदं दे एदस्स पण्हिअपत्तणं (५७)

नायकः । अपवार्यं । वयस्य । सङ्घटे पतिताः स्मः ।

विदू । अपवार्यं । भो ! जानामि, ण तं वज्जिअ दे
खेहिं चित्तं अहिरमेदि, जधा तधा जं किम्मि भणिअ
विसज्जीअदू एसो (५८) ।

नायिका । सरोध्मात्कृतम् । हृदास ! को वा एदं ण
वाणदि (५९) ।

नायकः । क इह नच्छेद भवद्भिः सह आद्यमीदृशं
सम्बन्धम्, किन्तु न शक्यते चित्तमन्यतः प्रवृत्तमन्यतः
प्रवर्त्तयितुं । ततो नाहमेनां प्रतिग्रहोत्तुमुत्सहे ।

नायिका । मूर्च्छां नाटयति ।

चेटी । सज्जस्ससदु सभस्ससदु भट्टिदारिणा (६०) ।

विदू । भो ! पराधोर्णा कतु एसो, किं एदिणा पव्व-
त्थिदेण, ता गुरुअणं से गदुअ पव्वभट्टेहि (६१) ।

(५६) भट्टिदारिके ! किं न कुप्यमीदानीम् ?

(५७) हञ्जे ! मा हस किं विसृज्यते एतस्यान्यद्वदयन्तम् ?

(५८) भो ! जानामि, न तां वज्जयित्वा ते अन्यत्र चित्तपथि-
रहन्ते, यथा तया यत् किमपि भणित्वा विसर्ज्यतामेधः ।

(५९) हताश ! को वा एतन्न जानाति ।

(६०) समाश्रमितुं समाश्रमितुं भट्टिदारिका ।

(६१) भो ! परार्थीनः खलु एष, किमनेनाभ्यर्थितेन । सदुगुरु-
जनसंयुक्ता गत्वा अभ्यर्थय ।

मित्रा । आत्मगतम् । साधूक्तम्, नायं गुरुजनमति-
क्रामति एष गुरुप्यस्मिन्नेव गौर्याश्रमे प्रतिवसति, तद्
वावहृत्वा अस्य पित्रा मलयवतीं पाहयामि ॥

नायिका । समाश्रयति ।

मित्रा । एवं निवेदितात्मनोऽस्मान् प्रत्यावच्छाणः (१)
कुमार एव बहुतरं जानाति ।

नायिका । मर्यादां विहस्य । कथं पञ्चाक्षराक्षरं
भित्तावसू पुनोर्वि मन्ते दि (६२) ।

भित्तावसूर्निष्कान्तः ।

नायिका । आत्मगतम् सास्त्रमात्मानं पश्यन्ती । किं मम
एदिणा दौहृगकलहमदलेण असन्तदुक्त्वभाइणा अज्जवि
सरीरेण धारितेण, ता इह जीव समोपपात्रवे इमाए
अदिमुत्तलदाए उज्जन्धिअ चत्ताणं वावाइइस्सं, ता एदं
एव्वं दाव । प्रकाशं विलसन्ति तेन । हस्ते ! पेषु दाव
भित्तावसू गदो ण वेत्ति जेष अहम्मि इदो गमिस्सं (६१) ।

वेटी । कतिचित् पदानि गत्वा अवबोध्य आत्मगतम् ।

(६२) कथं प्रत्याख्यानवसु भित्तावसूः पुनरपि मन्तयति ।

(६१) किं मम एतेन दौर्भाग्यमस्मिन्नेव आत्मनः दुःखभागिना
अद्यापि शरीरेण धारितेन, तदिहैव अथोक्तपादमेव नवा अतिमृक्त-
सुतया उद्धृत्य आत्मानं व्यापादयिष्यामि, तदिदमेवन्तावत्, हस्ते !
पेषु तावत् भित्तावसूर्गतो भवति येन अहमपि इतो गमिष्यामि ।

(१) प्रत्यावच्छाणः परिहरन् ।

- असारिसंसे हिपत्रं पेक्वामि, ता ण गमिस्सं । इह
 • ज्जिब्व भोवारिदा पेक्वामि किं एसा पडिबज्जदित्ति (६४) ।

नायिका । दिशोऽवबोध्य पात्रं गृहीत्वा वाक् । भगवति
 गौरिण ! त्वेह इह ण किदो (ल) ता असस्सिम्पि
 जन्मन्तरे जधा ण ईदिसी दुक्खभाइणी होमि तथा
 करेसि (६५) । इत्यभिधाय कण्ठे प्रागमपंयति ।

चेटी । इदा समम्भमसुपसृत्य । पलित्ताभदु पलित्ताभदु
 भज्जी, एसा भट्टिदारिष्ठा उब्बन्धिअ अत्ताणअं वावा-
 टोदि (६६) ।

नायकः । समम्भमसुपसृत्य । कासी ? कासी ? ।

चेटी । इअं प्रसोपपादये (६७) ।

नायकः । सङ्घर्षमवबोध्य । सैवेयमस्मन्ननोरथभूमिः ।

नायिकां पाणौ गृहीत्वा लताप्राणमार्जयति ।

न खलु न खलु मुग्धे ! साहसं कार्य्यमीदृक्
 व्यपनय करमेतं पक्षवाभं लतायाः ।

(६४) अस्यादृशमस्या जूटयं प्रेक्षे, तच्च गमिष्यामि इहैवा-
 पवारिता प्रेक्षे किमेषा प्रतिपद्यते इति ।

(६५) भगवति ! गौरि ! त्वया इह न कृतः, तदन्यस्मिन्पि
 जन्मान्तरे यथा न ईदृशी दुःखभागिनी भवामि तथा करिष्यामि ।

(६६) परिव्रायतां परिव्रायतामार्थः, एषा भट्टिदारिका उब्बध्य
 व्याकानं व्यापादयति ।

(६७) इयमशोकपादये ।

(ब) इह अस्मिन् जन्मनि न कृतः प्रसाद इति शेषः ।

कुसुममपि विचेतुं यो न मन्ये समर्थः,

कलयति स कथन्ते पाशमुद्भवनाय । २८ ॥ (व)

नायिका । ससाध्वमम् । हज्जे ! को उण एसो ? । निइय
मरोपं हस्तमाचेप्पुमिच्छति । सुच्च सुच्च अमाहत्यम्, को तुमं
णिवारेदुं । मरणेवि किं तुमं ज्जेव्व पब्भट्ठणीओ (६८) । (य)

नायकः ।

कण्ठे हारलतायोग्ये येन पाशस्त्वयार्पितः ।

गृहीतः सापराधीऽयं कथन्ते मुच्यते करः । ३० ॥ (प)

विद्व । भोदु, किं उण मे इमस्स मरणव्यवसायस्स (स)
कारणं ? (६९) ।

(६८) हज्जे ! कः पुनरोपः ? । सुच्च सुच्चायइत्तम्, कस्सं निवा-
रयितुम् । मरणेऽपि किं त्वमेवाभ्यर्थनीयः ।

(६९) भवतु, किं पुनरस्या अस्स मरणव्यवसायस्य कारणम् ?

(व) नेति । हे सुधे सुन्दरि ! रेत्यं माह्वम् व्यग्नियकारित्वं
न खलु नैव न खलु नैव कार्यं कर्तव्यं त्वयेति शेषः एतं पञ्चशतं
किमलयनिभं करं कतायाः सकाशात् व्यपनय्य अपसारय । यस्तं
करः कुसुममपि विचेतुं न समर्थ इति मन्ये स ते करः कथम् उदु-
बन्धनाय पाशं कलयति गृह्णाति । मालिनीवृत्तं न नमयययुतेयं
मालिनी भोगिजोकरिति तल्लक्षणात् ।

(ग) अभ्यर्थनीयः प्रार्थनीयः ।

(प) कण्ठे इति । त्वया येन करेण हारलतायोग्ये मुक्ताहारो-
चिते कण्ठे पाशः अर्पितः, सापराधः कतापराधः स ते तव करः
गृहीतः मयेति शेषः कथं मुच्यते त्यज्यते, अपराधी गृहीतो विना
दण्डं न मोच्य इति भावः ।

(स) मरणव्यवसायस्य मरणोद्योगस्य ।

चेटी । अं एसी एव ते पिप्रवपस्सो (७०) ।

नायकः । कथमहमेवास्या मरणकारणम्, न खल्व-
वगच्छामि ।

विद्व । भोदि ! कहं विप्र (७१) ।

चेटी । वाकृतम् । जा सा पिप्रवपस्से ण दे कावि हिप-
पवसहा सिलाभले आलिहिपा, ताए पक्वपादिणा
एदेण पडिवादपन्तस्सवि मित्तावमुणो णाहं पडिच्छि-
देत्ति जादणिव्वे दाए इमाए एव्वं व्ववसिदं (७२) । (ह)

नायकः । सहर्षमात्मगतम् । कथमियमेवासौ विश्वावसो-
दंदिता मलयवती, अथवा रत्नाकरादृतं कुतश्चन्द्रलेखायाः
प्रसूतिः, हा ! कथं वञ्चिताऽस्मि अनया ।

विद्व । भोदि ! यदि एव ता अपणवरद्धी दाणीं पिप्र-
वपस्सो । अहवा जइ मम ण पत्तिप्राप्तसि । तदा सप्रं
ल्लेव्व सिलाभलं गदुप पक्वदु भोदो (७३) ।

(७०) नन्वेव एव ते प्रियवयस्यः ।

(७१) भवति ! कथमिव ।

(७२) या सा प्रियवयस्येन ते कापि हृदयवत्, शिलातले
आलिखिता, तस्याः पक्वपातिना एतेन प्रतिपादयतोऽपि मित्रावसो-
नक्तिं प्रतीयेति जातनिर्वेदया अनया एवं व्यवसितम् ।

(७३) भवति ! यद्येवं तदनपराह इदानीं प्रियवयस्यः, अथवा
यदि मम न प्रत्येति, तदा स्वयमेव शिलातलं गत्वा प्रेक्षतां भवती ।

(ह) प्रतिपादयतः ददतः । प्रतीष्टा नृहीता । जातनिर्वेदया
सङ्गतवैराग्यया । व्यवसितम् उद्युक्तम् ।

नायिका । मङ्गलं नमस्कृत्य नायकं पश्यन्ती हस्तमाकर्षति ।

नायकः । संक्षिप्तम् । न तावन्मुञ्चामि यावन्मम हृदयं
वक्षभां गिलायामालिख्यगतां न पश्यसि ।

सर्वे परिक्रामन्ति ।

विदू । कदलीपत्रमपनीय । भोदि ! पेक्ख पेक्ख एदं से
हिप्रपवक्खहं जणं (७४) ।

नायिका । निरूप्य अप्रवार्थं संक्षिप्तम् । चदुरिए ! अहं
विप्र भालिहिटा (७५) ।

सेटी । चित्ताकृतिं निर्दिश्या । भट्टिदारिए ! किं भणामि
अहं विप्र भालिहिटेत्ति । इदिमं सोमारिच्छं (च) । जेण
ण जाणोपदि किं दाव इह जेव्व सिलापले भट्टिदारिषाए
पाडविस्वं मइत्तं । उद त्थं भालिहिटेत्ति (७६) ।

नायिका । विहस्य । हस्ते ! दुज्जणो कदम्ह इमिणा मं
वित्तगद दंसपन्तेण (७७) ।

विदू । गिण्वत्ती दाणीं दे गन्धर्वो विवाहो (क) । ता

(७४) भवति ! मे जस्य पेक्ख एतस्य हृदयवक्षभं जणम् ।

(७५) चदुरिके ! अहमिमांलिखिता ।

(७६) भर्तृदारिके ! किं भणामि ? अहमिमांलिखितेति । रीदृशं
सोमादृश्यम् । येन न जायते किं तावदिहैव गिलातले भर्तृदारिकायाः
प्रतिविम्बं संक्रान्तसुत त्वमालिखितेति ।

(७७) दुज्जनीकतास्मि अनेन मा वित्तगतां दर्शयता ।

(क) सोमादृश्यं सुनदगत्वं सम्यक् साक्ष्यात्मकम् ।

(क) निर्मूलः सञ्जातः । गान्धर्वविवाहः परस्परानुरागजनित
उद्वाहः गान्धर्वः सनयान्मथ इति याज्ञवल्क्यस्मरणात् ।

मुञ्च दाव से प्रग्न हृत्यं । एसा खु काबि तुरिदतुरिदां ।
 १६६ एव आप्रच्छदि (७८) ।

नायकः । सुञ्चात ।

ततः प्रविशति चेटो ।

चेटो । बह्मि । भट्टिदारिए । दिट्टिपा बह्मि ।
 पडिच्छिदा खु तुमं भट्टिणो जोमूतवाइणस
 गुरुहिं (७९) ।

विदू । न्दन् । हो हो—भो सम्पूणा मनोरहा
 पिषवप्रसस्य । अइवा णहि णहि । भोदोए मलपव-
 दोए । अधवा ण एदाणं । भोजनमभिनयन् । मम जीव
 एकस्म बल्लणस्य (८०) ।

चेटो । नायिकासुदिश्य । आणत्तम्हि जुअराजमिता
 वसुणा जह अज्ज जीव मलपवदोए विवाहो ता
 त्थं तं गेण्हिअ आप्रच्छत्ति । ता एहि गच्छन्ह (८१) ।

(७८) निर्मूल इदानीं ते गात्रयो विवाहः । तत्र च तावत्स्या
 अयच्छत् । एसा खु कापि त्वरितवर्गता इहेवागं ।

(७९) भर्तृदारिके ! दिष्ट्या बहसे प्रतापे खु त्वं भर्तृकीर्तित-
 वाङ्मनस्य गुरु मः ।

(८०) हो हो—भो ! सम्पूणी मनोरथाः प्रियवदस्यस्य ।
 अथवा नहि नहि भवत्या मलययत्याः । अथवा न ए योः । ममेव
 एकस्य बाल्लणस्य ।

(८१) आक्षतांशु युवराजमितावसुना यथा अद्यैव मलय-
 यस्या विवाहः तत्क्षणे तां गृहीत्या आगच्छति । तदेहि गच्छाव ।

विदुः । गदा क्व तुमं दासीए धीए एदं गेण्हिअ ।
वधस्सेण किं इध एव्व पवत्थिदव्वं ? । (८२)
चेटी । हदास ! मा तुवर तुवर । तुम्हाणंपि
एहपणकं (ख) आगदं एव्व (८३)

कायिका । सानुरागं सञ्जघ्नु नायकं पश्यन्तो सपरिवारा
निष्क्रान्ताः ।

नेपथ्ये धैतान्त्रिकः पठति ।

वृद्धा पिष्टातकस्य द्युतिमिह मलये मेरुतुल्यां दधानः ।
मद्यः सिन्दूरधूलोक्ताद्वससमारम्भसम्यातपथीः ।
सहोत्तरङ्गनानामरुणमणिरणन्नूपरारावहृद्यै-
रुदाहस्रानवलां कथयति भवतः सिद्धये सिद्धलोकः । (३१) (ग)

(८२) गता खलु त्वं दास्याः पुत्रि इमां गृहीत्वा । वधस्सेन
किमिहैव अरस्यातथ्यम् ।

(८३) हतास ! मा त्वरस् त्वरस् । युष्माकमपि स्तूपनकमा-
गच्छेत् ।

(ख) स्तूपनके स्नानादिनिर्वाहकं द्रव्यमिति यावत् ।

(ग) वृद्धा इति । इह अस्मिन् मलये पर्वते पिष्टातकस्य वृद्धा मेरु-
तुल्यां सुनेहमहर्षी द्युतिं दधानः धारयन् मद्यः साम्प्रतं सिन्दूर-
धूलौभिः कृता दिवससमारम्भे प्रातःकालेऽपीति यावत् सम्यातपथ्य
सायंकाली सूर्याकिरणस्य शीटेन तद्यः भूतः सिद्धलोकः ककुभानां
नागीणाम् अरुणाः रक्ता मणयो येषु तादृशानां रणतां ध्वनतां
नदाराणाम् आरावेण अनन्तरेण हृद्यैः सनोहरीः सहोत्तरैः उच्चैः
गन्धार्यामेण गातैः पङ्कजमध्यभासानौ घामौ गायन्ति मानवाः ।
न तु गान्धारनानानं स लब्धो देवयोनिभिरिति सङ्कीर्तनास्त्रनिय-
मात् । भवतः तव जीभूतवाहनस्तेति भावः सिद्धये शुभपरिणय-

विदुः । आकर्ण्य ! भो वयस्य ! दिट्टिपा पागदं
'ण्हपणअं (८४) ।

नायकः । सङ्घर्षम् । यद्येवं किमिदानीमिह स्थि-
तेन । आगच्छ तातं नमस्तुत्य स्नानभूमिमेव गच्छावः ।

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

द्वितीयोऽङ्कः ।

अथ तृतीयोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति सती नित्यं विजृम्भितवशप्रकृतस्तौ

विटः स्वस्वार्थोपसृताभ्यामङ्कितश्च (क) ।

विटः ।

गिच्चं जो पिबइ सुरं जणस्य पिपमज्जमच्च जी कणइ ।

अहं ते दोषाव दवा बलदेवो कामदेवो य ॥ ३२ ॥ (ख)

(८४) भो वयस्य ! दिट्टिपा आगतं सपनकम् ।

सम्पादनाय उदाहस्तातवली वैवाहिकस्नानसमयं कथयति स्मृतयति ।
सम्प्राप्यते ।

(क) सतः सद्यपानेनेति शेषः । चपकहस्तः पानपात्राण्यः ।

चपकोऽस्त्री पानपात्रमित्यमरः । विटः सम्भोगहीनसम्पदं विटस्तु
धूर्तः कलैकदेशज्ञः । वेशोपचारकुशलो धार्मिको मधुरोऽप्य बलमनो-
गोष्ठ्यामित्युक्तवचनः । विटः शृङ्गारिणावकथं यथार्थः सहायविशेषः ।
तदुक्तं दर्पणे, शृङ्गारस्य सहाया विटविटविट्टिकाद्याः स्युः । भक्ता
नर्मसु निपुणाः प्रमितपूर्वमननानाः युद्धा इति तथा शकारवेदाद्या
रूपमाः परिकीर्तिता इति च ।

(ख) नित्यमिति । यः नित्यं सुरां पिबति, यश्च स्नानस्य प्रिय-

पूर्णम् । सफलं क्व मे सेहरमस्म (ग) जीवन् ।

वच्छत्यलमहि ददया नीलपलवासिषा मुहे मदिरा ।

सौमन्मि य सेहरपो णिच्चं विष चेडिषा जस्स ॥३॥ (घ)
पल्लवन् । अरे ! को मं चालेदि ? । सङ्घम् । अवसं
योमालिषा मं परिहसदि (१) ।

चेटः । भट्टक ! य य दाव सा यज्जवि इहाग-
च्छदि (२) ।

विटः । सरोपम् । पट्टनपहरे ज्जिब्ब मलप्रवदोए
विवाहमङ्गलं णिव्वत्तं । ता कीस सा दाणीं पभादेवि
यागच्छदि । विचिन्त्य सङ्घम् । पहवा विवाहमहोस्सवे

(१) नित्यं यः पिबति सुरां जनस्य प्रियमङ्गमञ्च यः करोति ।

अथ तौ दावपि देवौ बलदेवः कामदेवश्च ।

सफलं खलु मे शेखरकस्य जीवितम् ।

वज्रः खले दयिता नीलोत्पलवासिता मुखे मदिरा ।

शीर्षं च शेखरको नित्यमिव चेटिका यस्य ॥

अरे ! को मां चालयति ? व्यस्यं नयमालिका मां परिहसति ।

(२) भर्ता ! न च तावत् सा व्यद्यापि इहागच्छति ।

सङ्गमं प्रियजनेन मङ्गलं करोति, तौ बलदेवः कामदेवश्चेति द्वौ देवौ ।

बलदेवस्य सुराप्रियत्वात् कामदेवस्य विनासित्वादिति भावः ।

(ग) शेखरकस्य तटाख्यस्य ।

(घ) वज्रः खले दयिता प्रिया, मुखे नीलोत्पलवासिता नीलो-
त्पलसुरभिः मदिरा, यस्य नित्यं चेटिकेव मङ्गिनी दावीव तिष्ठतीति-
शेषः स शेखरकः शीर्षं च शिरसि च सर्वेषामिति शेषः तिष्ठतीति-
शेषः सर्वलोकेभ्यः शेखरकोऽहं श्रेष्ठः सुखीवेति भावः ।

सख्यो एव पिपपणरणीजनसखाहो सिद्धविद्याहरलीपो
कुसुमाप्ररुजाणे प्रापाणप्रसोक्तमणुभविष्मदिति (६)
तक्केमि तहिं जेव्व षोमालिघामं प्रवेक्कमाणा विट्ठदि ।
ता तहिं जेव्व गमिस्सं । कीदिसो षोमालिघाए विद्या
सेहरपो (३) ।

प्रसव्लसिष्कामति ।

चेटः । एदु एदु भट्ठके ! एदं कुसुमाप्ररुजाणं । ता
पविसदु भट्ठके ! (४) । उभो प्रवेशं नाटयतः ।

ततः प्रविशति स्वस्वव्यस्तस्वयुगलो विदूषकः ।

विट्ठ । सम्पुष्पा मणोरहा पिपवप्रसस्स । सुदं क्व
अए वि पिपवप्रसो कुसुमाप्ररुजाणं गमिस्सदिति । ता
जाव तहिं एव्व गमिस्सं । परिकम्पावसोक्क च । इदं
कुसुमाप्ररुजाणं । जाव पविशामि यं । प्रविश्य भ्रमरवापां
नाटयन् । परे ! कोस उण दुट्ठमहुपरा मं एव्व अभि-
भवन्ति । आत्मानमात्राय । भोदु जाणिदं । जं तं मलप-

(३) प्रथमप्रहरे एव मलयाल्या विद्याङ्गमङ्गलं निर्वृत्तम् । तत्
कथं सा रदान्ती प्रभातेऽपि नागच्छति । अथवा विद्याङ्गमङ्गलं सर्वं
एव प्रियप्रणयिणीजनसनाथः सिद्धविद्याधरकोकः कुसुमाकरोद्याने
आपाणमौख्यमनुभविष्यतीति तर्कयामि तत्त्रैव नवमालिका माम् अवे-
ष्टमाणा तिष्ठति । तत्त्रैव गमिष्यामि । कीदृशो नवमालिका वा विद्या
सेहरकः ।

(४) एत एव भर्ता । इदं कुसुमाकरोद्यानम् । तत् प्रविशतु भर्ता ।

(६) आपानमौख्यं सुरापानजनितं सुखमित्यर्थः ।

बदीबन्धुजणेन जामातुप्रसूतं वधसूक्ष्मं कदुप्रसवज्ञ-
मायं वधकीर्णं विचिन्तिदोमहि । सन्तापकुसुमसेहरश्च व-
ममसौख्ये पिण्डम् । सोऽस्तु एषो पञ्चाभरो वधत्योभूदो ।
किं दास्यं एतं करदस्सं । अधवा एतेन जेव्व मलप्र-
वदीसपासादो लहेणं रत्तं सुपल्लुप्रलेण इत्थिप्रवेसं विहिप्र
उत्तरीप्रकपावगुण्ठणो गमिस्सं । पेच्छामि दाव किं
दासीए पुत्ता मधुकरा करदस्सन्ति ? (५) । तथा करोति ।

विटः । निरुध्य मङ्गलम् । अरे चेडा ! अकृत्या निर्दिष्ट
वधाधम् । एसा कतु थोमालिपा प्राप्रदा । मं पेक्खिप्र
धिरस्स प्राप्रदीत्ति कुबिदा अवगुण्ठणं कदुप्रअसदो
मच्छदि । ता कण्ठे गेण्हिप्र पसादेमि थं (६) । बहवो-
बन्धव्य कण्ठे गृहीत्वा सुखे ताम्बूलं दातुमिच्छति ।

(१) सम्पूष्णी मनोरथाः प्रियवयस्यस्य । नृतं खलु मयापि प्रिय-
वयस्यः कुसुमाकरोद्यानं गमिष्यतीति । तद्यावत्तत्रैव गमिष्यामि । इदं
कुसुमाकरोद्यानम् । यावत् प्रविशाम्येतत् । अरे ! कथं पुनर्दुष्टमङ्ग-
करा मामेव अभिभवन्ति । भवतु ज्ञातम् । यत्तन्मलयवतीबन्धुजनेन
जामातुर्वयस्य इति ज्ञत्वा सबहुमानं वर्णकैर्विचित्रितोऽस्मि । सन्ताप-
कुसुमशेखरजङ्घु मम शीर्षे पिण्डम् । स खलु एषः कल्याणः अनर्थो-
भूतः । किमिदानीमत्र करिष्यामि । अथवा एतेनैव मलयवतीसका-
शाच्छब्देन रत्नशुक्रयुगलेन स्त्रीवशं विधाय उत्तरीयकतावगुण्ठनो
गमिष्यामि । प्रेक्षेतावत् किं दास्याः पुत्रा मधुकराः करिष्यन्ति ? ।

(६) अरे चेड ! एषा खलु नवमाबिका आगता । मं प्रेक्ष्य कथं
धिरस्यागत इति कुपिता अवगुण्ठनं ज्ञत्यान्यतो गच्छति । कतु कण्ठे
गृहीत्वा प्रसादयाम्येगम् ।

विदुः । मञ्जुगन्धं सूचयन् नासिकां स्पर्शित्वा पराङ्मुखः स्निग्धा ।
कहं एकाग्रं महुश्रवणं सभासादो परिवृभट्टो दाणिं
अश्वस्स दुट्ठमहुश्रवस्स सुहे पडिदाम्हि (७) ।

विटः । कहं कोविणं परम्भुही भूदा ? प्रणामं कुर्वन् विदु-
षकस्य शरणमात्मनः शिरसि कृत्वा । प्रसादं योमालिह !
प्रसीद (८) ।

ततः प्रविशति चेटो ।

चेटो । आणत्तमिह भट्टिदारिद्र्याए । हज्जे योमालिह !
कुसुमाग्रज्जाणं गदुप्र उज्जाणपालिभं पल्लविभं भणामि ।
अज्ज ! सविसेसं तमालवौहिणं सज्जीकरेहि । मलय-
वदीसहिदेण जामाउकेण तत्थ गन्तव्वंति । आणत्ता मए
पल्लविषा । ता जाव रपणीविरहवर्द्धितदुक्कणं पिअवज्ज-
स्सुअं सेहरअं अस्सेसामि । इदा । एसो सेहरयो । सरोप्पम् ।
कहं अण्णं कम्मि इत्थिअं प्रसादेदि । ता इह डिदा एव्व
जाणामि का एसेत्ति (९) ।

(७) कथमेतेषां मधुकराणां सकाशात् परिभ्रष्ट इदानीमन्यस्य
दुष्टमधुकरस्य मुखे पतितोऽस्ति ।

(८) कथं कोपेन पराङ्मुखोभूता ? प्रसीद नवमालिके ! प्रसाद ।

(९) आश्रमार्थं भर्तृदारिकया हज्जे नवमालिके ! कुसुमाग्रतो-
द्यानं गत्वा उद्यानपालिकां पल्लविकां भण । अथ सविधेयं तमाल-
वौहिणिकां सज्जीकुरु । मलयवतीसहिदेन जामाता तत्र गन्तव्यमिति ।
आश्रमा मया पल्लविका । तद्यावत् रजनौविरहवर्द्धितोत्कण्ठं प्रिय-
दयस्य श्रेष्ठरक्तमनिध्यामि । एष श्रेष्ठरक्तः । कथमन्यां कामपि
शक्त्यं प्रसादयति । तदिह स्थितैव जानामि कैरेति ।

विटः । वरुणम् ।

हरिहरपितामहानाथं वि गच्छिदो जी य आरुह्य समिद्धं ।

सो सेहरपो चलणेषु तुल्यो योमालिए ! पड्ड ॥६४॥ (१०)

विट् । दामीए पुत्ता ! मच्चवालपा ! कुदो एत्थ योमालिपा (११) ।

बेटो । निरुप्य सन्नितम् । कहं मं ति करिष मद्पर-
व्वयेण सेहरएण अज्जअत्तेपो पसादीपदि । ता आव पत्ती-
अकीवं करिष दुवेवि एदे परिहसिस्सं (१२) ।

बेटः । बेटो हद्दा शेखरकं हक्केन चानयन् । भटका ! सुख
एदं, य भोदि एना योमालिपा, एसा उण रोसारत्तेहिं
लोपणेहिं पेक्खन्ती आग्रदा (१३) ।

• बेटो । उपसृत्य । सेहरअ ! का उण एसा पसादी-
अदि ? (१४) ।

विट् । अवगुगटनमवतः । भोदि ! कोवि बन्धो अहं
मन्दभागधेपो पठत्तो (१५) ।

(१०) हरिहरपितामहानाथं वि गच्छिदो यो न जानाति ननुम् ।

स शेखरकसुराणेषु तत्र नवमं हृदयं ! पतितः ॥

(११) दास्याः पुत्र ! मच्चवालक ! कुतोऽपि नवमं हृदयं ।

(१२) कथं मामिति लत्वा मद्परवयेन शेखरकेण आरुह्य लेखः
प्रसाद्यते । तदापत् अलीकं कोपं लत्वा हावयेतो परिहसिष्यामि ।

(१३) भर्तृमुद्धेतम् । न भवत्येषा नवमं हृदयं । एषा पुनारोषा-
रक्षेत्रीचनैः प्रेक्षमाणा आसता ।

(१४) शेखरक ! का पुनरेषा प्रसाद्यते ?

(१५) भवति ! कोऽपि ब्राह्मणोऽहं मन्दभागधेपोपयुक्तः ।

विटः । विद्रुषकं निरूप्य । अरे कपिलमंकडुभा (च) तुमस्मि सेहरकं पदारसि ? अरे चेड़ा ! गेण्ड एदं, जाव नोमालिशं पसादेमि (१६) ।

चेठः । जं भटके प्राणवेदि (१७) ।

विटः । विद्रुषकं सक्ता चेष्टाः पादयोः पतति । पसीद नोमालिए ! पसीद (१८) ।

विद्रु । आत्मगतम् । एसी मे अवक्कमिटुं अवसरौ (१९) । पलायितमीहेते ।

चेठः । विद्रुषकं वज्रोपवीते गृह्णाति यज्रोपवीतं लुप्यति । कहिं कहिं कपिलमंकडुभा पलायसि (२०) । तदुत्तरीयेणैव नलके बहुध्या कर्पति ।

विद्रु । भोदि नोमालिए ! पसीद मुञ्चायेहि मं (२१) ।

चेटी । विहस्य । जइ भूमौ ए सीसं निवेशिअ पादेसु मे पड़सि (२२) ।

(१६) अरे कपिलमंकट ! त्वमपि सेहरकं पदारसि ? अरे चेठ ! गृह्णाणैतम् । यावत् नवमालिकां प्रसादयामि ।

(१७) यत् भर्ता आज्ञापयति ।

(१८) प्रसीद नवमालिके ! प्रसीद ।

(१९) एष मेऽपक्रामितुमवसरः ।

(२०) क क कपिलमंकट ! पलायसे ?

(२१) भवति नवमालिके ! प्रसीद मोक्षय माम् ।

(२२) यदि भूमौ शीर्षं निवेश्य पादेसु मे पतसि ।

(च) कपिलमंकट ! वर्षकविशेषरक्षितगात्रत्वात् पिङ्गलवर्ष-
वानराकृतिः ।

विदू । शरोरं वक्ष्ये । भो ! गन्धर्वराजमित्रो बन्धुः
भविष्य दासीए धीम्राए पादेसु पङ्कजम् (२३) ।

चेटी । अङ्गुल्या तर्जयन्ती सञ्चितम् । दाणिं पाङ्कजम्,
सेहरम् ! उठ्ठेहि, पससा दे महं । कण्ठे गृह्णाति । एसी
उण जामाउकस्स पिअवयस्सी तुए खलीकदी, एवञ्च
सुणिअ कदापि भट्टा मितावसू तव कुण्ड, ता आदरेण
सम्मानेहि णं (२४) ।

विदू । जं णीमालिआ पाणवेदि । विदूषकं कण्ठे गृह्णीता ।
अव्व ! तुमं मए सम्बन्धिकीत्ति करिअ परिहसिदी ।
धूणं । किं सञ्चकं जेव्व सेहरओ किं कदी परिहासी ? ।
उत्तरीयं वर्त्तनीकृत्य आसनं ददाति । इह उबविसदु सम्ब-
न्धिकी (२५) ।

विदू । अगतम् । दिट्ठिआ अवगदी बिअ से मदा
वेगो (२६) । उपविशति ।

(२३) भो गन्धर्वराजमित्रः ब्राह्मणो भूत्वा दास्याः पुत्र्याः पादेषु
पङ्कजम् ।

(२४) इदानीं पातयिष्यामि । शेखरक ! उत्तिष्ठ । पसन्ना ते-
ऽङ्गम् । एष पुनर्जामातुः प्रियवयस्यस्त्वया खलीकृतः । एवञ्च श्रुत्वा
कदापि भर्ता मितावसुस्तत्र कुप्यति । तदादरेण सम्मानयेनम् ।

(२५) यज्ञवल्मीका व्याज्ञापयति—आर्य ! त्वं मया सम्बन्धीति
कृत्वा पारहसितः किं सत्यमेव शेखरकः, किं कृतः परिहासः ?
इह उपविशतु सम्बन्धी ।

(२६) दिष्टप्रापगत इवास्म्य भदावेगः ।

विटः । श्रीमालि ! उवविस तुमम्पि एदस्स पासे,

जेण दुवेवि तुम्हे समं एव्व सम्भाणइस्स (२७) ।

चेटी । विहसोपविशति ।

विटः । चपकमादाय । अरे चेडा ! सुभरिदं क्खु एदं करेहि चसकं सुराए (२८) ।

चेटी । नास्त्येन चपकभरणं करोति ।

विटः । क्षणिरःशेखरात् (क) पुष्पाणि गृहीत्वा चपके विम्बस्य जालुभ्यां स्थित्वा नवमात्रिकाया उपनयति । श्रीमालि ! आक्खअ देहि एदं एदस्स (२९) ।

चेटी । सञ्चितम् । जं शेहरओ भणादि (३०) । तथा कृत्वा विटस्यापयति ।

विटः । विद्रुपकस्य चपकमपयति । एदं श्रीमालिआमुह-
संसग्गसाविसेसवासिअरसं शेहरअण्णेण केणवि अणासा-
दिदपुक्खं, ता पिबेहि एदं, किं ते अदोवि अवरं
रुम्माणं करइस्सं (३१) ।

(२७) नवमात्रिके ! उपविष त्वमपि एतस्य पासे, येन हासपि
युवां सममेव सम्मानयिष्यामि ।

(२८) अरे बेट ! सुपुरितं खल्लेतं चपकं क्खु सुरया ।

(२९) नवमात्रिके ! आस्ताय देह्येतमेतस्य ।

(३०) यत् शेखरकी भवति ।

(३१) एदं नवमालिकासुखसंसर्गसविशेषवासितरसं शेखरकादन्येन
केनाप्यनासादितपूर्वम् । तत् पिबेत् । कं ते अतोऽप्यवरं सम्मानं
करिष्यामि ।

(क) क्षणिरःशेखरात् निःक्षिरोभूषणमाख्यात् ।

विदू । सर्वव्यापितं जगत् । सेहरस्य ! बम्हणो क्व
अहं (३२) ।

विदू । यदि तुमं बम्हणो, ता कहिं ते णव-
सुत्तं (३३) । (ज)

विदू । तं क्व मे इमिणा चेडेण कट्टीअमाणं छिस्सं (३४) ।

सेरो । विदूस्स । जइ एव्वं, ता वेदक्खुराइम्मि दाव
कतिवि उदाहर (३५) ।

विदू । भोदि ! इमिणा सीधुगन्धेण कहिं वेदक्ख-
ुराइ, अहवा किं मम भोदोए ममं विवादेण, एसो दे
बम्हणो पादेस्स पड्ढिदि (३६) । इति पादयोः पतिवृत्तिश्चति ।

सेरो । ब्रह्माभ्यां निवार्ये । मा क्व एव्वं करोदु अज्जी,
सेहरस्य ! अमर, अमर, बम्हणो क्व एसो । विदूषकस्य पादयोः
पतति । अज्ज ! ण तुए कुपिदव्वं, सम्बन्धिकानुरूपो क्व
एसो नए परिहासो कट्टो (३७) ।

(३२) शेरक ! ब्राह्मणः सर्वव्यापि ।

(३३) यदि ते ब्राह्मणः । तत् क ते नवसूत्रम् ?

(३४) तत् सर्वजनं पदेन लक्षमाणं छिन्नम् ।

(३५) यद्येवम्, तद्देवाचाराण्यपि कदापि उदाहर ।

(३६) भवति ! अनेन साधुगन्धेन क्व वेदाचाराणि, अथवा किं
मम भगव्या सह विवादेन, एष ते ब्राह्मणः पादेषु पतति ।

(३७) मा खल्वेवं करोत्वार्थः, शेरक ! अमर अपमर,
ब्राह्मणः खल्वेषः, वार्थ ! न तथा आपितव्यम्, सम्बन्धिकानुरूपः
खल्वेष मया परिहासः कृतः ।

(ज) नवसूत्रं नवीनं यज्ञसूत्रमिवार्थः ।

विदुः । अहमिह खं पसादेमि । पादबोर्निवत् । मरि-
रोदु मरिसेदु अज्जो, जं मर मदपरखसेण सबरहं, जेव
अहं योमालिपाए सह आवाणअं गमिस्सं (३८) ।

विदुः । मरिसिदं मए, गच्छ तुम्हे, अहमिह पियवयस्सं
पेक्खामि (३९) ।

निष्कालो विटवेद्या सह चेठव ।

विदुः । अदिक्खन्ती बम्हणस्स अकात्तमित्तु, ता जाव
अहमिह मत्तवालप्रसङ्गदूसिदो इह दिग्घिकाए ण्हा-
इस्सं । तथा करोति । नेपथ्याभिमुखमवलोक्य । एसी पियवय-
स्सोवि रुक्खिणीं विप्र हरो मलयवदीं अवलम्बिप्र इदी-
एव्व आपच्छदि, ता जाव पासपरिवत्ती होमि (४०) ।

ततः प्रविशति स्तब्धीतवरनेपथ्यो नायको मलयवती
विभवतश्च परिवारः ।

नायकः । रुक्खयवतीमवलोकयन् सहस्रम् ।

दृष्ट्वा दृष्टिमर्षो ददाति कुरुते नालापमाभाषिता
शय्यायां परिवृत्य तिष्ठति बलादालिङ्गिता वेषते ।

(३८) अहमिह खं पसादेमि, मर्षयत्यर्थः, यत् मया मदपर-
वधेनापराहम्, येनाहं नवमालिङ्गया सह आवाणं गमिष्यामि ।

(३९) मरिसेत मया । गच्छतु तुभ्यम् । अहमपि पियवयस्सं प्रेक्षे ।

(४०) अतश्चान्तो द्वाभ्याम्युक्तकालमृत्युः । तद्यावदहमपि मत्त-
वालप्रसङ्गदूषित इह दीर्घिकायां आस्मि । एष पियवयसोऽपि
रुक्खिणीमिव हारिर्सेलयवतीमवलम्ब्य इत एवागच्छति । तद्यावत्
मात्रं परिवत्ती भवामि ।

(अ) ददाति । अद्य नयीदा नवपरिवर्तीता प्रिया वासतश्च

निर्ध्याप्तीषु सखीषु वासभवनाभिगन्तुमेवेहते

याता वामतथैव मेऽद्य सुतरां प्रीत्यै नवोदा प्रिया ॥१५॥ (अ)

अनवरतो पश्यन् । प्रिये अलपयति ।

छुडारं ददता मया प्रतिवचो यन्मौनमासेवितं

यद्वावानलदौमिभिस्तनुरियं चन्द्रातपैः स्नापिता ।

ध्यातं यत् सुवङ्गन्यनन्यमनसा नक्तन्दिनानि प्रिये !

तस्यैतत् तपसः फलं सुखमिदं पश्यामि यत्तेऽधुना ॥१६॥ (अ)

प्रतिकूलतयैः मे मम सुतरां अत्यर्थं प्रीत्यै जाता अतिप्रीतिकरी धूतेत्यर्थः । तथाहि दृष्टः अत्रास्ति सती अत्रोदितं ददाति, आभा-
पिता आलपिता सती न आलापं कर्तुं, शय्यायां परिपश्यति तिष्ठति,
इत्यात् बलमाश्रित्येत्यर्थः आलङ्घिता सती वपते कम्पते, सखीषु
वासभवनात् निर्ध्याप्तीषु निर्गच्छन्तां सुतीषु तिगन्तुमेव इहते चेष्टते
इत्यं प्रतिकूलवर्तिनो अपि मम प्रीतिं वितनोतीति निष्कर्षः ।
शार्दूलविक्रीडितं यत्नम् ।

(अ) छुडारं मति । हे प्रिये ! मया छुडारं प्रतिवचः ददता
यत् मौनं वाक्स्थितं इत्यर्थः आलोचनम् अनुष्ठितं दावानलस्यैव
होप्रियेषाम् अलुप्तपदत्वादिति भावः । तैः चन्द्रातपैः चन्द्रकिरणैः
यत् इयं तनुः स्नापिताः अभिषेचिता, तथा अनन्यमनसा अन्येभ्यो
विषयेभ्यो निवर्तितचित्तो न सता सुवङ्गनि नक्तन्दिनानि व्याप्तेति
शेषः यत् ध्यातं चिन्तितं मौन-लक्ष्यं नियतज्ञानं ध्यानञ्च तपसो-
ऽङ्कं मया च त्वत्प्राप्त्यागया तत्प्राप्तितदा केनापि महालापवर्जनात्
मितरामावश्यं व्यापारे छुडारस्यैव प्रतिवचोदानात् चन्द्रकिरणा-
वासमितुल्याया तत्प्रेरणात् सततचित्तनाच तपोऽनुष्ठितमिति भावः
अधुना ते तव इदं सुखं पश्यामीति यत् एतत् तस्य पूर्वोक्तस्य तपसः
फलम् । शार्दूलविक्रीडितं यत्नम् ।

नायिका । अपशब्धे । हस्ते चतुरिण ! न केवलं दंस
शौभी, पिपस्मि भण्डुं जाणादि ज्जिब्ब (४१) ।

चेटी । विहस्य । अदिपक्खमादिणि सच्चकं ज्जिब्ब एदं, (८)
किं एत्थ पिअवप्पणं (४२) ।

भावकः । चतुरिकं । आदेयय मागे कुमुमाकरोद्या-
नस्य ।

चेटी । एदु एदु भट्टा (४३) ।

भावकः । परिक्रम्य नायिका निर्दिष्ट्य । खैरं खैरमाग-
च्छतु भवती ।

खेदाय स्तनभार एव किमु ते मध्यस्य हारीऽपरः
आरयत्यनूयुगं नितम्बभरतः काञ्चानवा किं पुनः ।
शक्तिः पादयुगस्य नानूयुगलं वीटुं कुतो नूपुरी
स्वाङ्गेव विभूषितासि बहसि क्लेमाय किं मण्डनम् ॥३७॥
(३)

(४१) हस्ते ! चतुरिके ! न केवलं दर्शनीयः दिगम्भि भण्डुं
जानात्यय ।

(४२) अतिपक्वपातिनि मत्स्यकमेतत् । किम् प्रियवचनम् ।

(४३) एदु एदु भट्टा ।

(८) अतिपक्वपातिनि अत्यन्तरागिणि । मत्स्यकमेतत् एतत्
कनेन यदुक्तं स्वार्थे तयः कृतमिति तत् मत्स्यमेवत्यर्थः ।

(३) खेदायेति । हे प्रिये ! स्तनभारस्तनयोर्विस्तार एव ते तव
मध्यस्य मध्यभागस्य खेदाय आशय भवतीति शेषः अपरः हारः
तदुपरोति शेषः किम्, अपिकखेदाय भवतीति किं वक्तव्य इति

चेटी । एदं कुरु तं कुसुमाकरोद्यानं, ता पविमदु
भट्टा (४४) ।

सर्वं प्रविशन्ति ।

भाष्यः । विनोक्त्य । अहो नु कुसुमाकरोद्यानस्य (४)

परा श्रीः । इह हि—

निष्यन्दयन्दनानां शिशिरयति लतामण्डपं कुट्टिमानां
तारं धारागृहाणां ध्वनिमनुतनुते ताण्डवं नीलकण्ठः ।
यन्त्रोन्मुक्तस्य वेगाद् गलति विटपिनां पूरयन्नालवासान्
आपातोत्पीडहेलाहतकुसुमरजःपिप्परोऽयं जलोदः ॥३७॥
(८)

(४४) एतत् खलु तत् कुसुमाकरोद्यानम् । तत्प्रविशतु भर्ता ।

भावः । ऊरुयुगं नितम्बभरतः नितम्बातिभारात् आस्यति क्लम्यति,
अनया कःक्ष्मा रश्मयः पुनः किम् ? तदुपरि रश्मातिस्फेदकरोवि
भावः । ऊरुयुगलं बोद्धुं पादयुगलं चरणद्वयस्य न शक्तिः न सामर्थ्यं
भूपुरी कुतः ऊरुभारधारणाद्यभयोः पादयोः पुनर्नूरुभारश्चमतिस्फेद-
करमिति भावः त्वं स्नातृः निजावयवेरेव अभिप्रेतासि अलङ्कृतासि,
अण्डनं अलङ्कारं क्लेगाय किं कथं वहासि ? शार्दूलविस्तीर्णितं दृश्यम् ।
(८) परा भजती ।

(८) निष्यन्द इति । यन्दनानां निष्यन्दः रसः कुट्टिमानां लता-
मण्डपं शिशिरयति शीतलयति, नीलकण्ठो मयूरः धारागृहाणां
अलयन्त्रगृहाणां तारं महान् ध्वनिं अनुसृत्य इत्यर्थः मेघध्वनि-
अनुमायेति भावः ताण्डवं नृत्यं ताण्डवं नटनं नृत्यमित्यमरः ।
उत्तते विस्तारयति । यन्त्रात् धारायन्त्रात् उन्मुक्तः निःसृतः अयं
जलोदः जलराशिः वेगात् आपातेन निपतनेन यः उत्पीडः आघात-
इत्यर्थः तेन हेलाया अनयासेन हतानां पातितानां कुसुमानां

अपिच—

अभी गीतारन्ध्रैर्मुखरितलतामण्डपमुवः

परागैः पुष्पाणां प्रकटपटवासध्यतिकराः ।

पिबन्तः पर्याप्तं सह सहचरीभिर्मधुरसं

समन्तादापानोत्सवमनुभवन्तीव मधुपाः ॥ ३८ ॥ (ण)

विदू । उपसृत्य । जेदु जेदु भवं । सीत्यि भीदोए (४१) ।

नायकः । वयस्य । चिराद्दृष्टोऽसि ।

विदू । भो वयस ! लहुं एव पात्रदोहि । किं सण

विवाहमहमवमिलिदसिहविज्जाहराणं पापाणदंसणकोदू-
हलेण परिब्रमन्तो एत्तिअं वेलं चिद्दोहि । ता तुमम्पि
दाव पेक्ख (४६) ।

(४५) जयतु जयतु भवान् । स्वस्ति भवत्यै ।

(४६) भो वयस्य ! लघ्वे वागतोऽसि । किं पुनर्विवाहमहोत्सव-
मिलितं महविद्याधराणां भाषानदर्शनकोदूहलेन परिब्रमन्ते तावतीं वेलं
स्थितोऽसि । तत् त्वमपि तावत् प्रेक्षस्व ।

रजोभिः परागैः पिञ्जरः रञ्जित इत्यर्थः सन् विटपिनां तच्छृणाम्
कालवालान् तलस्थितजलाधारवर्तुलाकारवदनानि पश्यन् गच्छति
पतति । स्रग्धराट्टनम् ।

(ण) अभी इति । अभी मधुपाः मधुकराः गीतारन्ध्रैः मुख-
रिताः शङ्कित लतामण्डपान्येव भुवः येः तथोक्ताः, पुष्पाणां परागैः
रजोभिः प्रकटः पटवासानां तटाख्य पटवासानां व्यतिकरः सम्यक्-
सेवां तथाविधाः पटवासरञ्जिता इत्यन्वयेः सहचरीभिः मधुकरीभिः
सह पर्याप्तं प्रभृतं मधुरसं पिबन्तः सन्तः समन्तात् आपानोत्सवम्
अनुभवन्तीव । एतन्प्रेक्षाङ्गणम् । शिखरिणीवत् रसेद्भृङ्गिण्या
यमनसमन्तागः शिखरिणीति तल्लक्षणात् ।

नायकः । एवं यथाह भवान् । समन्तादवलोकयन् ।

वयस्य ! पश्य पश्य—

स्निग्धाङ्गा हरिचन्दनेन दधतः सन्तानकानां स्रजो
माणिक्याभरणप्रभास्यतिकरैश्चित्रीकृताच्छांशुकाः ।
सार्धं सिद्धजनैर्मधूनि दयितापीतावशिष्टान्यमी
मिश्रीभूय पिबन्ति चन्दनतरुच्छायासु विद्याधराः ॥ ४० ॥ (त)
तदेहि वयमपि तां तमालवीथिं गच्छामः । परिक्रामति ।

विदू । एसा क्व तमालवीहिषा, एदं सञ्चरन्ती दाव-
परिखेदिदा विष भोदी दोसह, ता इह एव फलिहमणि-
मिलापले उपविसिष वीसमह ॥ ४१ ॥

नायकः । वयस्य ! सम्यगुपलक्षितम्—

एतन्मुखं प्रियायाः शशिनं चित्रा कपोलयोः कान्त्या ।
तापानुरक्तमधुना कमलं ध्रुवमीहते जेतुम् ॥ ४१ ॥ (थ)

(४०) एषा खलु तमालवीथिका । एतां सञ्चरन्ती तावत् परि-
खेदितेव भवती दृश्यते । तदिहैव स्फटिकमणिशिलातले उपविश्य
विश्राम्यामः ।

(त) स्निग्धाङ्गा इति । अमी विद्याधरा हरिचन्दनेन स्निग्धं
विलिप्तम् अङ्गं येषां तथोक्ताः सन्तानकानां देवतस्मिन्नेषां स्रजो
माल्यानि दधतः धारयन्तः तथा माणिक्याभरणानां प्रभास्यतिकरैः
प्रभासुषैः चित्रीकृतानि रञ्जितानि अस्त्रानि विगदानि अंशुकानि
रुक्मवसनानि येषां तथाविधाः सन्तः चन्दनतरुच्छायासु सिद्धजनैः
सार्धं मिश्रीभूय मिलित्वा दयितापीतावशिष्टानि मधूनि पिबन्ति ।
यादृक् त्विमीहितं दृष्टम् ।

(थ) एतदिति । एतत् प्रियाया मुखं कपोलयोः कान्त्या प्रमया

नायिका उक्ते स्मृतीत्वा । प्रिये ! इहोपविशामः ।

नायिका । अं प्रज्जवत्ती पाणवेदि (४८) ।

सर्वे उपविशन्ति ।

नायकः । नायिकाया मुखसदृशस्य पश्यन् । प्रिये ! वृधैव
त्वमस्माभिः कुसुमाकरीयानकुतूहलिभिः खेदिता । कुतः ।

एतत्ते भ्रूलतोद्भासि पाटलाधरपल्लवम् ।

मुखं नन्दनमुद्यानमतोऽन्यत् केवलं वनम् ॥४२॥ (द)

श्रेष्ठे । सञ्चितं विदूषकं निर्दिश्य । सुदं तु ए भट्टिदारिषं
कहं वस्येदि । प्रज्ज उण पचं तुमं वणेमि (४९) ।

विदू । सहपम् । भोदि ! जीविदीम्ह । ता करोतु
मीदी पमादं । जेष एसो ध । मं पुणीवि ण भणादि ।
सहा तुमं ईदिमी । तादिमी कविलमंकड़ापारोत्ति ॥५०॥

(४८) यदायं पुनः व्याप्तापयति ।

(४९) श्रुतं त्वया भर्तृदारकां कथं वर्णयति, अथ पुनरहं त्वं
वर्णयामि ।

(५०) भवति जीवितोद्भासि तत् करोतु भवतो पमादम् । येनैव

विशदयति गणः शशिनं चन्द्रं जित्वा निजित्य क । तापेन स्मृत्या-
तपेन अतुरक्तं यत् कमलं केतुम् रेङ्गते पेटते ध्रुवं मन्ये, मन्ये गच्छे
ध्रुवं प्रायो नूनमित्येवमादय इति ध्रुवं पदस्य उत्प्रेक्षाव्यञ्जकत्वात्
उत्प्रेक्षा लङ्कारः । व्याख्यातम् ।

(द) एतदिति । भ्रुवौ एव उक्ते ताभ्याम् उद्भासि शोभमानं
पाटलः रक्तः कधर एव पल्लवः यत् तादृशं मुखं नन्दयतीति नन्दनं
तदास्त्वम् उद्यानं देवोद्यानमिच्छतेः अतः अस्मात् तव मुखरूपाद्देवो-
द्यात् अन्वत् उद्यानं केवलं वनम् ।

(ध) एषः विदू इति भावः ।

चेटी । अज्ज ! तुमं मए विवाहजागरणे णिज्जाअमाण-
णिमीलिअअच्छी सोइणी दिट्ठी । ता तह एव्व चिट्ठ जेण
वसो मि (५१) ।

विट्ठ । तथा करोति ।

चेटी । स्वगतम् । जाव एसो णिमीलिअअच्छी चिट्ठदि,
ताव णीलरमाणुआरिणा तमालपल्लवरसेण मुहं काली-
करइस्सं (५२) । उट्थाय तमालपल्लवं निष्पीड्य विट्ठपकस्य मुखं
कालीकरोति ।

नायको नायिका च विट्ठपकं पश्यतः ।

नायकः । वयस्य ! धन्यः खल्वसि, योऽस्मासु तिष्ठत्सु
भवानिवं वर्ण्यते ।

नायिका । नायकस्य मुखं दृष्ट्वा स्मितं करोति ।

नायकः । नायिकासुखं दृष्ट्वा ।

स्मितपुष्पाद्गमोऽयन्ते दृश्यतेऽधरपल्लवे ।

फलं त्वन्यत्र सुगन्धि ! चक्षुषोर्मम पश्यतः ॥ ४३ ॥ (न)

भा पुनरपि न भणति । यथा तस्मिंश्चक्षुः । तादृगः कपिलमर्कटा-
कार इति ।

(५१) आर्य ! त्वं मया विवाहजागरणे निद्रायमाणनिमीलि-
ताक्षः शोभनो दृष्टः । तत्तथैव तिष्ठ येन वर्ण्ययासि ।

(५२) यावदेव निमीलितान्ताक्षिरिति । तावन्नीलरमानुकारिणा
तमालपल्लवरसेन मुखं कालीकरिष्यासि ।

(न) स्मितेति । हे सुगन्धि ! सुलोचने ! ते तव अधर एव
पल्लवः नभस्मलयः तत्र स्मितमेव पुष्पं तस्य उद्गमः उदयः, अन्यत्र तु
पश्यतो मम चक्षुषोः फलं दृश्यते, यत्र पुष्पोद्गमस्तत्रैव फलोत्पत्तिरिति

विदू । भोदि ! किं तए किदं ? (५३) ।

चेटी । एं वस्सिषीसि (५४) ।

विदू । जस्सेन सुखं प्रसूय्य ददा सरोपं दण्डकाठसुदाय्य ।

आः दासीए धीए ! राअउलं क्व एदं । किं तव कर-
इस्सं । नायकं निर्दिश्य । भो तुम्हाणं पुरदो अहं दासीए
धीआए खलीकदो । ता किं मम इह द्विदेण । अस्सदो
गमिस्सं (५५) ।

निष्क्रामति ।

चेटी । कुबिदो मे अज्जअत्तेओ, जाव एं गदुप
प्रसादइस्सं (५६) ।

नायिका । हस्से चटुरिए ! किं मं एआइणिं उज्झिप
गच्छसि ? (५७) ।

चेटी । नायकं निर्दिश्य सम्प्रितम् । एव्वं एआइणी चिरं
होहि (५८) ।

इति निष्क्रान्ता ।

(५३) भवति ! किं त्वया कृतम् ?

(५४) ननु वर्णितोऽसि ।

(५५) आः दास्याः पुत्रि ! राजकुलं खल्वेतत् । किं तव करि-
ष्यामि । भो युवयोः पुरतोऽहं दास्याः पुत्र्या खलीकृतम् । तत्
किं ममेव स्थितम् । अन्यतो गमिष्यामि ।

(५६) कुपितो मे व्याख्यातेयः, यावदेनं गत्वा प्रसादयिष्यामि ।

(५७) उज्जे चतुरिके ! किं मामेकाकिनी उज्झित्वा गच्छसि ? ।

(५८) एवमेकाकिनी चिरं भव ।

प्रतिष्ठः, इदन्तु विपरोतं तवाधरे स्थापय्य मम चक्षुषि तत् तद्दर्शन-
जनितानन्दरूपं प्रसविति भावः ।

नायकः । नायिकायां मुखं पश्यन् ।

दिनकरकरैर्मृष्टं बिभ्रत् द्युतिं परिपाटलां

दशनकिरणैः संसर्पद्भिः स्फुटीकृतकेसरम् ।

यदि मुखमिदं मुग्धे ! सत्यं समं कमलेन ते

मधु मधुलिङ्गः किञ्चैतस्मिन् पिबन् प्रविभाव्यते ॥४४॥ (प)

नायिका । विहस्य मुखमन्यतो नयति ।

नायकः । तदेव पठति ।

प्रविश्य पटाक्षेपेण (फ) ।

चेटी । उपसृत्य । एमी कवु अज्जमित्तावसु कज्जेण

केणवि कुमारअं पेक्खिदुमिच्छदि (५८) ।

नायकः । प्रिये ! गच्छ त्वमात्मनो गृहम्, 'अहमपि

मित्रावसु' दृष्ट्वा त्वरितमागत एव ।

नायिका । चेष्टा सह निष्क्रान्ता ।

(५८) एष खल्वार्यमित्रावसुः कार्येण केनापि कुमारं प्रेषित-
मिच्छति ।

(प) दिनकरकरैरिति । हे मुग्धे ! सुन्दरि ! यदि इदं ते तव
मुखं दिनकरस्य सूर्यस्य करैः किरणैः मृष्टं स्फुटम् अतएव परि-
पाटलां परिगतो रक्तां द्युतिं कान्तिं बिभ्रत् दधत् तथा संसर्पद्भिः
प्रसरद्भिः दशनानां टलानां किरणैः स्फुटीकृताः व्यक्तीकृताः केशराः
किङ्कल्काः यस्य तथोक्तम् अतएव सत्यं कमलेन समं दृश्यते इति शेषः
तदा मधुलिङ्गः भ्रमरः एतास्मिन् तव मुखकमले मधु पिबन् किं कथं
न प्रविभाव्यते न लब्ध्यते ? मधुकरस्याह मधुपानं युक्तमिति भावः ।
हरिणीष्टम् ।

(फ) पटाक्षेपेण पटस्य जवनिकायाः आक्षेपेण अपसारणेन ।

ततः प्रविशति मित्रावसुः ।

मित्रा । अनिहत्य तं सपत्नं कथमिव जीमूतवाहनस्याहम् ।
कथयिष्यामि हृतं तव राज्यं रिपुणेति निर्लज्जः ॥४५॥ (ब)
अनिवेद्य च न युक्तं गन्तुमिति निवेद्य गच्छामि,
कुमार ! मित्रावसुः प्रणमति ।

नायकः । मित्रावसुं दृष्ट्वा । मित्रावसो ! इत आस्यताम् ।

मित्रा । निरूप्य उपविशति ।

नायकः । निरूप्य । मित्रावसो ! संरब्ध इव लक्ष्यसे ?

(भ)

मित्रा । कः खलु मतङ्गहृतके संरम्भः ? (म) ।

नायकः । किं कृतं मतङ्गेन ? ।

मित्रा । स्वनाशाय किल युष्मदीयं राज्यमाक्रान्तम् ।

नायकः । सहर्षमाक्रान्तम् । अपि नाम सत्यमेतत्
स्थात् ? ।

मित्रा । अतस्तदुच्छित्तये आज्ञां दातुमर्हति कुमारः ।
किं बहुना—

(ब) अनिहत्येति । अङ्ग जीमूतवाहनस्य तं सपत्नं गत्व स
अनिहत्य स्वविनाश्यं निर्लज्जः सन् रिपुणा तव राज्यं हृतमिति कथ-
मिव कथयिष्यामि ? एतत्कथने मम लज्जा भयतीति भावः ।

(भ) संरब्ध इव सम्भ्रान्त इव संक्रुद्ध इव वा संरम्भः सम्भ्रमे
कोपे इत्यमरः ।

(म) कः खलु मतङ्गहृतके संरम्भ इति मतङ्गहृतकं हन्तुं सं-
रम्भः कः ? विना संरम्भेऽप्येव तं हृन्विष्यामीति भावः ।

संसर्पद्भिः समस्तात् कृतसकलवियस्यध्ययानैर्विमानैः

कुर्ष्याणाः प्रातृषीव स्थगितरविरुचः श्यामतां वासरस्य ।

एते यातासु सद्यस्तव वचनमितः प्राप्य युद्धाय सिद्धाः

सिद्धश्चोद्धृतश्चक्षुणभयबिनमद्राजकं ते स्वराज्यम् ॥४६॥ (य)

अथवा, किं बलीषैः —

एकाकिनापि हि मया रभसावकृष्ट-

निस्त्रिंशद्विधिसटाभरभासुरेण ।

आरावपत्य हरिणेव मतङ्गजेन्द्रम्

याजो मतङ्गहतकं हतमेव विद्धि ॥ ४७ ॥ (र)

यः संसर्पद्भिर्भरति । एते सिद्धाः तव वचनं प्राप्य समस्तात्
संसर्पद्भिः मङ्गराद्भिः कृतं सकलेषु विद्यतसु अन्तर्गतेषु मध्ये यानं
सङ्घातो यैः तयाभूतैः विमानैः देवयानैः प्रातृषीव उपस्थितैः
स्थगिताः तिराजिता रवैः सूर्यस्य रूनो यस्य तादृशस्य वासरस्य
दिवसस्य व्यापाराः कृपाणाः सन्तः सद्यः भवति इतः आस्तात् पटे-
गात् युद्धाय याताः उद्धृतेभ्यः उपस्थितेभ्यः शत्रुभ्यः यत् क्षण-
भयम् अत्यन्तं लक्ष्मिं भयं तेन विनमनं आसीदत राजकं राजसमूहो
यस्मिन् तयाभूते तव स्वराज्यं सिद्धम् शत्रुहृतात् उद्धृतम् अवि-
लम्बेन भवितेति भावः । सम्भराष्टमम् ।

(र) एकाकिनेति । मया एकाकिनैः निःसङ्काशेनैव रभसेन
वेगेन अवकृष्टः यः निस्त्रिंशः अस्मिन् तस्य द्विधितयः प्रभाः सटा इव
जटा इव तामा भरेण अतरेकेण भासुरः समुज्ज्वलः तेन सता
हरिणा सिद्धेन मतङ्गजेन्द्रं हस्तीन्द्रमिव याजो युद्धे आरात् समीपे
निपत्य मतङ्गहतकं हतमेव नाशितमेव विद्धि अगच्छ । उपमा-
बह्वारः । यमलतिलकं दत्तम् । अथ यमलतिलकं तमजा जगौ न
इति तल्लक्षणात् ।

नायकः । आकण्ठतम् कर्षीं पिपास । अहह ! दास्यम-
भिहितम्, अथवा एवं तावत् । प्रकाशम् । मित्रावसो !
कियदेतत्, बहुतरमपि बाहुशालिनि (ल) त्वयि सन्ना-
व्यते । किन्तु —

स्वशरीरमपि परार्थे यः खलु दद्यादयाचितः कृपया ।

राज्यस्य कृते स कथं प्राणिवधक्रीय्यमनुमन्ये ॥४८॥ (व)

अपिच । क्लेशान् विहाय मम शत्रुबुद्धिरिव नान्यत् ।
यदि त्वमस्मात्प्रियं कर्तुमौहसे, तदनुकम्पातामसौ क्लेश-
दासीकृती राज्यस्य कृते राज्यस्य तपस्वी (ग) ।

मित्रा । मामर्थम् । कथं नानुकम्पनीय (घ) ईदृशीऽस्मा-
कमुपकारो कृपणश्च ।

नायकः । स्वगतम् । अनिवार्यसंरम्भः (स) कीपाक्षित-
चेता न तावदयं शक्यते निवर्त्तयितुम्, तदेवं तावत् ।
प्रकाशम् मित्रावसो ! उत्तिष्ठ, अभ्यन्तरमेव प्रविश्यावः,

(ल) कियदेतत् कल्पमात्रमेतत् । बाहुशालिनि भूतार्थोऽभिनि ।

(व) स्वशरीरमिति । यः खलु अयाचितः यः यतोऽपि कृपया
परार्थे स्वशरीरमपि दद्यात् राज्यस्य कृते स कथं प्राणिवधक्रीय्यं
जायहिंशानिष्टुरतां कर्तुमिति श्रेयः अनुमन्ये ? कथमनुमोदनं करो-
मीत्यर्थः । आर्याष्टनम् ।

(ग) क्लेशानिनि । क्लेश एव मम शत्रु रिति भावः । ईहसे
चेष्टसे इच्छामीत्यर्थः, क्लेशदासीकृतः क्लेशपरतन्त्रः राज्यस्य कृते
राज्यनाशार्थम् । तपस्वी पराकः ।

(घ) नानुकम्पनीय इति कोष्णुष्टनोक्तिः ।

(स) अनिवार्य संरम्भः दुर्निवारक्रोधः ।

तत्रैव तावत् त्वां बोधयिष्यामि, सम्प्रति परिणतमहः,
तथाहि ।

निद्रामुद्रावबन्धव्यतिकरमनिशं पद्मकीयादपास्यन्

आयापूरैककर्मप्रवणनिजकरप्राणिताशेषविश्वः ।

दृष्टः सिद्धैः प्रसक्तमूर्तिमुखरमुखैरस्तमप्येष गच्छन्

एकः श्लाघ्यां विवस्वान् परहितकरणायैव यस्य प्रसादः ॥४६

(इ)

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति तृतीयोऽङ्कः ।

(इ) निद्रेति । पद्मकीयात् कमलसुकलात् अनिशं मतं निद्रा
व्यतिकारः स एव मुद्रावबन्धः सङ्घोवावस्थानं तस्य व्यतिकारं सम्बन्धम्
अपास्यन् निराकुर्वन् तथा आयानादृशां पुरः स्तनेजसा पूरणमेव
एकं मुख्यं कर्म आयागोक्तानां प्राधान्यात् तस्याः पुरः पूरणं भक्षणं-
करणं तद्वै एकं कर्म इति ध्वनिः तस्मिन् प्रवणैः निरतैः निजकरैः
स्वकिरणैः सहस्रोरति ध्वनिः प्राणितं जगत्तत्त्वमेव विश्वं जगत्
येन तद्याभूतः किञ्च अस्ति गच्छन्नाम प्रसक्ताभिः प्रसुताभिः सुतिभिः
मुखराणि मुखानि येषां तादृशैः सिद्धैः देवयोनिविशेषैः दृष्टः निरी-
क्षितः एषः एकः व्यङ्ग्यः विवस्वान् सूर्यः श्लाघ्यः प्रशस्यः, यस्य
सूर्यस्य प्रसादः उदयः प्रसक्तता च परेण हितकरणाय सकृत्तानु-
ष्ठानाय एव । यतो जगद्भूताश्चमेव उद्गतिः कृतः श्लाघनीय इति
निष्कर्षः । सम्भाराद्यन्तम् ।

अथ चतुर्थोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति कञ्जुकी (क) गृहीतरक्तवस्त्रयुगलः प्रतीकारश्च ।

कञ्जुकी । अन्तःपुराणां विहितव्यवस्थः

पटे पटे संस्खलितानि पश्यन् ।

जरातुरः सम्प्रति दण्डनीत्या

सर्वा नृपस्यानुकरोमि हृत्तिम् ॥५०॥ (ख)

प्रती । आर्य्य वसुभद्र ! क नु खलु भवान् प्रस्थितः ? ।

कञ्जुकी । आदिष्टोऽस्मि देव्या मित्रावसुजनन्या, कञ्जु-
किन् ! दगरात्रं त्वया यावन्मलयवत्या जामातुश्च रक्त-
वासांमि नेतव्यानि, दुहिता च श्वशुरकुले वृत्तं ते । जीमू-
तवाहनोऽपि युवराजन सह समुद्रवेलां द्रष्टुमय गत इति

(क) कञ्जुकी अन्तःपुरचरौ दृष्टो विप्रो गुणगणान्वितः । मी-
काव्यायैकशतः कञ्जुकीत्यभिधीयते इत्युक्तलक्षणः पुराणः ।

अन्तःपुराणांमिति । जरातुरः जाया दारुकेन आतुरः आनी-
कहे अन्तःपुराणां विहिता कृता व्यवस्था येन तथाभूतः पटे पटे
प्रतिपटविक्षेप प्रतिविषयञ्च संस्खलितानि पदसूत्रचतानि अनवधान-
विजृम्भितानि च पश्यन् सम्प्रति दण्डनीत्या यदिग्रहणेन दण्डविधा-
यकनीतिशास्त्रेण च नृपस्य राज्ञः सर्वा हृत्तिम् आचारम् अनु-
करोमि । उपजातिहृत्तिम् । आदिन्द्रवज्रा यदि तो जगौ ग इति
उपेन्द्रवज्रा प्रथमे लघौ सेति । अनन्तरोदीरितवक्त्रभाजौ पादौ
यदीयावपजातयस्ता इति च तल्लक्षणात् । क्षेपानुपाणित उपमा-
बह्वारः ।

श्रूयते, तत्र जाने, किं राजपुत्राः सकाशं गच्छामि,
अथवा जामातुरिति ।

प्रती । आर्य्य ! वरं राजपुत्राः सकाशं गन्तव्यम्,
तत्र हि कदाचिदस्यां वेलायां जामाता स्वयमेवागतो
भविष्यति ।

कञ्चुकी । साधूक्तम् अथ भवान् पुनः क्व प्रस्थितः ? ।

प्रती । पादिष्टोऽस्मि महाराजविश्वावसुना, यथा
भो सुनन्द ! गच्छ मित्रावसुं ब्रूहि, अस्मिन् दीपप्रति-
पदुक्षवे गङ्गा मलयवत्या जामातुश्च यत् किञ्चित् प्रदीयते,
तदुक्तवानुरूपं किञ्चिदागत्य चिन्त्यतामिति ।

ततः प्रविशति जामातुर्वाहो मित्रावसुश्च ।

नायकः ।

शय्या शङ्खनमामनं शुचि शिला सद्गद्गमाणामधः

शीतं निर्भरवारि पानमशनं कन्दाः सहाया सृगाः ।

इत्यप्रार्थितलभ्यसर्वविभवो दीपोऽयमेको वने

दुष्प्रापार्थिनि यत् परायघटनावस्येर्वृथा स्थीयते ॥५१॥

(घ)

(ग) दीपप्रतिपदुक्षवे दीपप्रतिपक्षाम कश्चित् उत्सवः दीपदान-
रूपानन्दजनकव्यापारविशेषः स च कस्यामपि प्रतिपदि तिथौ क्रियते
अतस्तदुक्तो दीपप्रतिपदिति कथ्यते । तत्र ।

(घ) शय्येति । शङ्खनं नवहृत् शय्या शयनीयं शुचि शिला पवित्रं
पापाणाम् आमनं द्रुमाणां छशाणाम् अधः तलं सद्गद्गमाणः, पीयते
इति पानं शीतं शीतलं निर्भरवारि कन्दाः सूत्रविशेषाः अशनं भोज्यं
वस्तु इत्यर्थः सृगाः सहायाः सहवराः इति इत्यम् अप्रार्थितः
अप्रापितः लभ्यः सर्वविभवः समस्तसम्पदु यस्मिन् तादृशे वने अयम्

मित्रा । जह्नुमिवलोक्य । कुमार ! त्वय्यतां त्वय्यताम्,
समयोऽयं चलितुमम्बुराशिः ।

नायकः । आश्चर्यम् । सम्यगुपलक्षितम् ।

उन्मज्जलकुञ्जरेन्द्रभसास्फालानुबन्धितः

सर्वाः पर्वतकन्दरीदरभुवः कुर्वन् प्रतिध्वानिताः ।

उच्चैरुच्चरति ध्वनिः श्रुतिपथोन्माथी यथायस्तथा

प्रायः प्रेङ्गदसंख्यगङ्गधवला वेलियमागच्छति ॥ ५२ ॥ (ङ)

मित्रा । नन्वियमागतैव, पश्य ।

कवलितलवङ्गपल्लवकरिमकरोद्गारिसुरभिणा पयसा ।

एषा समुद्रवेला रत्नद्युतिरञ्जिता भाति ॥ ५३ ॥ (च)

यकः दोषः, बत् दुष्पापाः दुर्लभाः अर्थिनो यत्र तादृशे अर्चरहिते
रत्नैः अस्मिन् परार्थघटनायां परकार्यकरणे बन्धुः विफलेः
परकार्यमकुर्वन्निरित्यर्थः एषा स्वीयते विफलं कालो नायते रत्नैः ।
शार्दूलविक्रीडितं एतम् ।

(ङ) उन्मज्जति । उन्मज्जताम् उत्पततां जलकुञ्जरेन्द्राणां जल-
हस्तिनां रमसेन नेगेन यः आस्फालः जनोत्पादनं तस्य अतुबन्धेन
सातत्वेन उद्भूतः उत्कटतां नीतः, तथा सर्वाः पर्वतानां याः कन्दराः
गुहाः तासाम् उदरभुवः अन्धन्तरभागान् प्रतिध्वानिताः प्रतिध्वनि-
श्रुताः प्रतिध्वानिनीरति पाठे स एवार्थः । कुर्वन् अतएव श्रुतिपथो-
न्माथी कर्णविवरक्रीडणी अयम् उच्चैः मङ्गान् ध्वनिः यथा उच्चरति
उच्चरति, तथा प्रायः सन्धे प्रेङ्गदभिः चर्चद्भिः समग्रैः शङ्खैः
धवला इयं वेला समुद्रज्वराभिः आगच्छति उत्पतता । शार्दूल-
विक्रीडितं एतम् ।

(च) कवलितीति । एषा समुद्रवेला सागरतटी वेला स्वासीरमोर-
मोरित्वमरः । कवलिताः भञ्जिता लवङ्गपल्लवा येः तादृशान् करिणो

नावकः । मित्रावसो ! पश्य पश्य, शरत्समयपाण्डुभिः
पयोदपटलैः प्रावृताः प्रासेयाचलशिखरत्रियमुदङ्गन्ते
मलयसानवः ॥ ६ ॥

मित्रा । नैषामी मत्तयसानवः, नागानामस्थिसं-
घाताः (ज) खुस्वमौ ।

नायकः । सोढेगम् । कष्टम् किं निमित्तमसौ संघात-
मृत्युर्वा जाताः ॥

निवा । कुमार ! नैवामी संघातमृत्युवः, श्रूयतां
यथैतत्, इह किल स्वपक्षपवनापास्तसमस्तसागरतलपूरं
रसातलादुद्धृत्य प्रतिदिनमेकैकं नागनाह्वारयति वैन-
तेयः ॥ ७ ॥

जलङ्क्षितो मकरा जलजन्तुविशेषश्च करिसमा मकरा वा तान्
 उद्भिरति उद्भवतीति तथोक्तम् अथ एव सूरभिः सुगन्धं तेन पवना
 जलेनोपलब्धिता तथा रत्नानां समुद्रगर्भस्थितानां द्युतिभिः कान्तिभिः
 रक्षिता इतो भाति राजते । आर्याश्चत्तम् ।

(क) शरत्समयपाण्डुभिः शरदागमशुभैः पयोदपटलैः मेघ-
निचयैः प्रायुता आच्छादिता अतएव प्रासेयाचलस्य हिमशैलस्य
शिखरनिभ्यं शृङ्गकान्तिम् । मलयसानवः मलयपर्वततटाः ।

(ज) नागानां पञ्चगानाम् ।

(अ) व्यसो नागाः सङ्घातमृत्ययः सङ्घातेन सङ्ख्या मृत्योर्यथा
तथोक्ताः । युगपत् बहुवो मृता इत्यर्थः ।

(ज) स्वपलेति । स्वस्य पत्नयोः पयनेन व्यापातः चाङ्कित
ताङ्कितः समस्तः सागरतलस्य पुरः प्रवाहो यस्मिन् तद् वषा तथा
रसातलात् पातालात् । आहारयति भक्षयति वेनतेयः विनतानम्भो
मण्ड इत्यर्थः ।

नायकः । भोदेनम् । कष्टमतिदुष्करं करोति, ततस्ततः ।

मित्रा । ततः सकलनागविनायाशङ्किना वासुकिना
गद्वान् अभिहितः ।

नायकः । सादरम् । किं मां प्रथमं भक्षयेति ? ।

मित्रः । नहि नहि ।

नायकः । किमन्यत् ? ।

मित्रः । इदमुक्तम्—त्वदभिपातसन्वासात् सहस्रयः
स्रवन्ति भुजङ्गमानां गर्भाः, शिशवश्च पञ्चत्वमुपयान्ति,
एवञ्च सन्ततिर्विच्छेदोऽस्माकम्, तत्र चैवं स्वार्थहानिः (८)
तत् यदर्थमभिपतति भवान् नागलोकं तन्निह नागमेके-
कमनुदिनं प्रेषयामि ।

नायकः । कथं रक्षिता नागराजेन (८) पद्मगाः ? ।

जिह्वासहस्रादितयस्य मध्ये

नैकापि सा तस्य किमास्ति जिह्वा ।

एकार्हाहरचार्यमर्हिद्विषेऽथ

दत्ता मयात्मेति यथा ब्रवीति ॥५४॥ (९)

(८) त्वदभिपातसन्वासात् तत्र अभिपातं प्रापतः तत्र यः
सन्वासः नयः तस्मात् । एवञ्च एव कृते मताद्यर्थे, सन्ततिर्विच्छेदः
वैश्लोपः । स्वार्थहानिः निजार्हाहरव्याघातः ।

(९) नागराजेन वासुकिना ।

(९) जिह्वेति । तस्य नागराजस्य जिह्वासहस्रादितयस्य मध्ये
शिरस्तात् जिह्वासहस्रं द्विजिह्वत्वाद् तद्वद्विषयमिति बोध्यं मध्ये
सा एकापि जिह्वा किं नास्ति ? यथा जिह्वया यः पदं कष्टः नागस्य
रक्षार्थम् अथ अर्हिद्विषे नागशत्रो गच्छते मया कृत्वा दत्त इति
ब्रवीति स इति शेषः । इन्द्रज्वारुणम् ।

निजा । प्रतिपद्य' तत् (ठ) पक्षिराजेन -

इत्येव भोगिपतिना विहितव्यवस्थो

यान् भक्षयत्यहिपतीन् पतगाधिराजः ।

यास्यन्ति यान्ति च गताय दिने विवृष्टिं

तेषाममी तुङ्गिनशैलरुचोऽस्मिकूटाः ॥५५॥ (ब)

नायकः । आश्चर्यम् ! ! !

सर्वाशुचिनिधानस्य कृतघ्नस्य विनाशिनः ।

शरीरकस्यापि कृते मूढाः पापानि कुर्वते ॥५६॥ (त)

अहो ! कष्टपर्यवसानेयं (घ) विपत्तिर्नागानाम् । आत्म-

गतम् । अपि शक्तुं यामहं स्वशरीरसमर्पणेन एकस्य नामस्य

प्राणपरिरक्षां कर्तुम् ।

ततः प्रविशति प्रतीकारः ।

प्रती । आरूढोऽस्मि गिरिशिखरम्, यावन्निजावसुम-

(ठ) प्रतिपद्य' स्मोक्तं तत् नागराजस्यचरितम् ।

(ब) इतीति । एष पतगाधिराजः इति इत्यं भोगिपतिना नागराजेन कृता व्यवस्था यस्य तथाविधः यान् अहिपतीन् नागेन्द्रान् भक्षयति, तेषां नागेन्द्राणाम् असौ तुङ्गिनशैलरुचः हिमाचलप्रभाः अस्मिकूटा अस्मिन्नितयाः दिने प्रतिदिनमित्यर्थः विवृष्टिं विशेषेण दृष्टिं यास्यन्ति यान्ति गताय । वसन्तिवक्तुं एतम् ।

(त) सर्वेति । मूढा निर्बुद्धयोऽज्ञा इत्यर्थः सर्वेषाम् अशुचोनाम् अनेध्यानां निधानस्य आश्रयस्य कृतघ्नस्य विनाशिनः स्वधर्म्मोपनः शरीरकस्य च शरीरस्य अपि कृते निमित्तं पापानि कुर्वते आचरन्ति ।

(घ) अहो इति । श्लेष्मवकनव्यवम् । कष्टं पर्यवसानम् अतो वसुधासाक्षी ।

निष्णामि । परिक्रम्य । अयं मित्रावसुर्जामातुः समीपे
तिष्ठति । उपसृत्य । विजयेतां कुमारौ ।

मित्रा । सुनन्द ! किं निमित्तमिहागमनम् ? ।

प्रती । कर्णे कथयति ।

मित्रा । कुमार ! तातो मामाह्वयति ।

नायकः । गम्यताम् ।

मित्रा । कुमारेणापि बहुप्रत्यवाये (द) ऽस्मिन् प्रदेशे न
चिरं स्यात्तव्यम् । इति निष्कालः ।

नायकः । यावदहमप्यस्मान्निरिगिखरादवतीर्य समुद्र-
तटमवलीकयामि । परिक्रामति ।

नेपथ्ये । हा पुत्तत्र सखचूड ! कथं बाबादिप्रमाणां
अज्ज किल तुमं मए पेक्खिदव्वो ? (१) !

नायकः । अथ कथं ? अये । योषित इवात्तिप्रलापः, केयं,
कुतो वास्या भयमिति स्फुटीकरिष्ये । परिक्रामति ।

ततः प्रविशति इत्युक्ता उदयः सुगम्यमानः शङ्खचूडो

गोपायितप्रस्थयुगलश्च (ध) किशुरः ।

उक्ता । मास्मम् । हा पुत्तत्र सखचूड ! । हं बाबादिप्र-
माणां अज्ज किल तुमं मए पेक्खिदव्वो । चिबुकं स्पर्शिता ।

(१) हा पुत्तत्र सखचूड ! कथं व्यापाद्यमानोऽस्य किञ्च त्वं
मया प्रेषितव्यः ? ।

(द) बहुप्रत्यवाये बहुनिवृत्तरे बहुपापजनके वा ।

(ध) गोपायितेति । गोपायितं रक्षितं स्पर्शितमित्यर्थः शङ्ख-
चूडश्च येन तथोक्तः ।

इमिषा मुहचन्द्रेण विरहितं दाक्षीं चन्द्रपारोभविष्यदि
पापालं (२) ।

गङ्गा । अम्ब ! किमिति वैक्लव्येन ? (न) सुतरां नः
पीडयसि ।

उवाच । निर्धग्यं पुत्रव्याक्रान्तिं शृण्वन्ती । हा पुत्र ! क्वं दे
अदिष्टमूरकिरणं सूत्रमारमरीरं णिगुघिषिषी (प) गरुडो
आहारइच्छति (३) । कण्ठे स्थित्वा रोदिति ।

गङ्गा । अम्ब ! पत्नं परिदेवितेन, पश्य ।
क्रोडीकरोति प्रथमं यदा जातमनित्यता ।
धात्रोव जननी पश्चात्तदा शोकस्य कः क्रमः ? ॥५७॥ (फ)
गन्तुमिच्छति ।

उवाच । पुत्रप ! चिद्धं मुहुत्तमं, जाव दे वषणं
पेक्तामि ४ ।

(२) हा पुत्रक गङ्गावत् । कथं व्यापाद्यमानोऽद्य किञ्च त्वं
मया प्रेक्षितव्यः ? अनेन सुखचन्द्रेण विरहितमिदानीमन्धकारोभवि-
ष्यति पातालम् ।

(३) हा पत्न ! क्वं ते अदिष्टमूरकिरणं सूत्रमारमरीरं निर्धृषो
गरुड आहारयिष्यति ? ।

(४) पत्न ! तत्र मङ्गलम, यावत् ते वदनं प्रेक्षे ।

(न) वैक्लव्यं न कातरभावन ।

(प) निर्धृषः निर्दयः ।

(फ) क्रोडीकरोतीति । अनित्यतां दिनशरत्वं धात्रीव उपमातेव
यदा जातं जीवं प्रथमं क्रोडीकरोति, क्रोडं नयतीत्यर्थः पश्चात्
जननी क्रोडीकरोतीत्यर्थः तदा शोकस्य क्रमः नियतः हेतुरिति यावत्
कः ? न कोऽपि शोकहेतुरित्यर्थः ।

विहुरः । एहि कुमाल गङ्गचूड ! किं ते एताए भयन्तीए, पुत्तसिखेहमोहिदा क्व एसा, ख पाषेदि लाप्रकण्णं ? (१) ।

गङ्ग । भयमागच्छामि ।

विहुरः । आत्मगतम् अपतोऽवलोक्य । पाषीदी क्व एसी मए बज्जसिलासमीवे, ता बज्जसिण्हं दाइस्सं (२) ।

नायकः । इयमसौ घोषित् । गङ्गचूडं दृष्ट्वा । नूनमने-
नास्याः सुतेन भवितव्यम्, तत् किमाकन्दति ? । समना-
दवलोक्य । न खल्वस्या भयकारणं किञ्चित् पश्यामि, कुतो-
ऽस्या भयमिति, यावदुपसर्पामि, प्रसक्त एवायमेतेषामा-
लापः, कदाचिदत एवास्याभिव्यक्ति(ब)र्भविष्यति, तद्वि-
टपान्तरितस्तावच्छृणोमि ।

विहुरः । सास्सं कताञ्जलिः । कुमाल संखचूड एसी सा-
मिणी पाटेसोत्ति करिअ ईदिसं विहुरं मन्तीपदि (३) ।

गङ्ग । भद्र ! कथय (भ) ।

(१) एहि कुमार गङ्गचूड ! किं ते एतयः बन्धा, पुत्रखेह-
मोहिता खल्वेवा, न जानाति राजकार्यम् ?

(२) खानीतः खल्वेव मया बध्यशिलासमीवे, तत् बध्यविह्वं
दास्यामि ।

(३) कुमार गङ्गचूड ! एष सामिन आदेश इति कत्वा ईदृशं
निहुरं मन्यते ।

(ब) प्रसक्त एव चलित एव । अभिव्यक्तिः प्रकाशः ।

(भ) मन्यते कथ्यते ।

किङ्करः । नागसाया वासुकिं आश्रयेदि (८) ।

गङ्गा । शिरस्यङ्गुलिं बद्धा सादरम् । किमाज्ञापयति देवः ? ।

किङ्करः । एदं लतंसुभं जुषलं परिहृष पातुह बन्ध-
सिलं, जेष लतंसुभं सबलक्वभ गलुङ्गी आहालइस्य-
दित्ति (९) ।

नायकः । युवा । कथससी वासुकिना परित्यक्तः ? ।

किङ्करः । कुमाल ! गेण्ह एदं वसणजुषलं । (१०) इत्य-
पेयति ।

गङ्गा । सादरम् । उपनय । गृह्णात्वा । शिरसि आभ्या-
देयः ।

दृष्ट्वा । पुत्रस्य हस्ते वासुकी दृष्ट्वा, सोरसाङ्गुलिम् । हा वच्छ !
एदं कतु वज्रपाङ्कससिभं सम्भावोषदि (११) । मोहं गता ।

किङ्करः । आसया गलुषम आश्रमणवेला, ता लहुं
गच्छामि (१२) । इति निष्क्रान्तः ।

गङ्गा । शम्भ ! समाश्रयसिद्धि ।

दृष्ट्वा । समाश्रय साधम् । हा पुत्रक ! हा मनोरथ सध-
लह ! कहिं पुणोत्तुमं पेक्खिस्सं (१३) । कण्ठे गच्छति ।

(८) नागराजो वासुकिः आश्रययति ।

(९) इदं रक्ताङ्गुल्युगलं परिधाय आरोह बध्यशिलाम् । येन
रक्ताङ्गुल्युगलव्य गङ्गा व्याहारायध्यतीति ।

(१०) कुमार ! गृह्णायतत् वसनयुगलम् ।

(११) हा वत्स ! इदं शूल वज्रपातभासुभं सम्भाव्यते ।

(१२) आसया गङ्गायागमनवेला, तत्तुष्टु गच्छामि ।

(१३) हा पुत्रक ! हा मनोरथयतवत्स ! क पुनस्ता प्रेक्षिष्ये ?

नायकः । अहो ! नैर्घृण्यं (म) । गहङ्गस्य अपि च—

मूढाया मुहुश्चुसन्ततिमुखः कृत्वा प्रलापान् बहन्

कस्त्राता तव पुत्रवेति कृपणं दिक्षु क्षिपन्त्या दृश्यम् ।

अङ्गे मातुरवस्थितं मिश्रमिमं त्यक्त्वा घृणाभयतः

चक्षुषेण खगाधिपस्य हृदयं वक्ष्येण मन्ये कृतम् । ५८॥ (य)

शङ्क । व्याकृतोऽश्रुणि निवारयन् । अम्ब ! किमतिवैक-
थ्येन ? ननु समाश्रयिहि ।

दृष्ट्वा । मायम् । कह समग्रमिम्भं, किं एकपुत्तकोत्ति
कदुप साणुकम्पेण गाश्वराण्य पेमिदोसि, हा कहं अवि-
च्छिन्ने जीवलोप सम पुत्तदी सुमरिदो (र) सव्यधा अहं
हि नन्दभग्या (१४) । सुच्छति ।

(१४) कथं दयावत्प्रियासि ? किमेकपुत्रक इति कृत्वा म नुकम्पेन
नागराजेन प्रेषितोऽसि ? हा कथमतिच्छिन्ने जीवलोके सम पुत्रकः
सुतः । सविधाश्रुतिमि नन्दभग्या ।

(म) नैर्घृण्यं । नैर्घृण्यक ।

(य) मूढाया इति । मूढाया मोहं गताया । अङ्गे हेनेति भावः
मुहुः पुनः पुनः मुहुः प्रलापान् कृत्वा चुसन्ततिमुखः । मायसाति
त्यजन्त्या इत्यर्थः, हे पुत्रक ! कः ते तव क्राता रजितता इति कृपणं
दोने यथा तथा दिक्षु दृग्ं मनने विपन्त्या ददत्वा मातुः, अङ्गे कोहं
अवस्थितम्, त्वं मिश्रं घृणा दया त्यक्त्वा चक्षुषेण अश्रुतः भक्तयतः
खगाधिपस्य गहङ्गस्य हृदयं वक्ष्येण कृतं निर्भयं मन्ये तर्क्यामि ।
शार्दूलविष्ठीकृतं वृत्तम् ।

(र) एकपुत्रक इति । एक एव पुत्रस्त्वं ममेति कृत्वा विविध्य
साणुकम्पेन दयावता नागराजेन कथं प्रेषितोऽसि, तव प्रेषणं

नायकः । सकल्पम् ।

पार्श्वं कण्ठगतप्राणं परित्यक्तं स्वबन्धुभिः ।

त्वाये नैनं यदि ततः कः शरीरेण मे गुणः ? ॥१८॥ (ख)

तद् यावदुपसर्पामि ।

गङ्गा । अश्व ! संस्तम्भयात्मानम् (व) ।

दृष्ट्वा । हा पुत्रम् । जदा नागलोपरिरक्त्वण वासु-
द्वणा परित्यज्जामि, तदा को दे श्वरो परित्ताणं करि-
ष्यादि ? (१५) ।

नायकः । उपसृत्य । नन्वहमहम् ।

पुङ्गव । नायकं दृष्ट्वा ममश्नुभसुत्तरोपेण पुत्रकमाच्छाद्य नायक-
संपसृत्य जालुभ्यां स्थित्वा । विषादाणन्दन ! वावाटेहि मे
अहं दे शापराण्य आहारणिमित्तं परिकल्पिता (१६) ।

नायकः । साक्षम् । अहो ! पुत्रवासल्यम् !!!

(१५) हा पुत्रम् ! यदा नागलोकपरिरजकेण वासुकिना परि-
त्यज्जामि, तदा को अपरः परित्ताणं करिष्याति ?

(१६) विनयानन्दन ! व्यापाटय माम्, अहं ते नागराजैर्ना-
हारनिमित्तं परिकल्पिता ।

तादृशस्य दयावतो न युक्तमिति भावः । अविच्छिन्ने विच्छेदरहिते
जायन्तोके संसारे । स्मृतः नागराजैरेति शेषः व्याप्तेपोक्तिरियम् ।

(ख) चार्त्तमिति । यदि चार्त्तं कातरं कण्ठगतप्राणं स्वबन्धुभिः
परित्यक्तम् एनं न त्वाये न रक्षामि, ततस्तदा मे शरीरेण को गुणः
किं प्रयोजनम् ? न कोऽपीत्यर्थः ।

(व) संस्तम्भय स्थिराङ्गम् ।

अस्या विलोक्य मन्ये पुत्रस्नेहेन विह्वलत्वमिदम् ।

अकरुणहृदयः करुणां करिष्यति भुजङ्गग्रन्थुरपि ॥६०॥ (ग)

गङ्गा । अय्य ! अलं दासेन, न नागग्रन्थुः, पश्य—

महाहिमस्तिष्कविभेदमुक्त-

रक्तच्छटाचर्चितचण्डचक्षुः ।

कासी गरुडान् क्व च नाम सीम्य-

स्वभावरूपाकृतिरेष साधुः ॥६१॥ (घ)

एङ्गा । अहं क्व, तुष्क मरणभीषा सख्यं एव लोभं
गरुपमग्रं पेष्यामि (१७) ।

कायकः । अय्य ! किं पुनः पुनरभिहितेन ? ननु कर्मणैव
सम्पाद्यामि (स) ।

एङ्गा । शिरस्यश्लिजं बह्ना । पुत्तप्र ! चिरं जीय (१८) ।

(१७) अहं खलु तव मरणभीषा सर्वमेव लोभं गरुडमयं प्रेषे ।

(१८) पुत्रक ! चिरं जीय ।

(ग) अस्या इति । अस्याः नागमातुः पुत्रस्नेहेन इदं विह्वलत्वं
कातरत्वं विलोक्य अकरुणहृदयः निर्दयात्मा भुजङ्गानां शत्रुः गरुडो-
ऽपि करुणां करिष्यति, मन्ये सम्भावयामि । आख्यातम् ।

(घ) महेत । महताम् अहीना नागानां अस्तिष्कस्य शिर-
स्थितहताकारवस्तुनः विभेदात् सुक्ताभिर्निर्गलिताभिः रक्तच्छटाभिः
रुधिरधाराभिः चर्चितं रक्षितं रक्षोक्षितं रक्षार्थः चण्डे भाषणे चक्षुषी
यस्य तादृशः असी गरुडान् क्व ? साय्याः स्वभावा रूपाणि व्याक-
तयन् यद्य तादृशः एषः साधुश्च क्व ? नामिति सम्भावनावाम् अस्य
गरुडत्वगङ्गापि न सम्भाव्यते रक्षार्थः । उपजातिघटनम् ।

(स) कर्मणैव कार्खण्येव । सम्पाद्यामि कर्तोमि परित्राण-
मिति शेषः ।

नायकः । ममेतद्व्याप्यं बध्यविद्धं

प्राप्त्य यावद्विनतामजाय ।

पुत्रस्य ते जीवितरक्षणाय

अदेहमाहारयितुं ददामि ॥ ६२ ॥ (ङ)

दृष्टा । कर्णौ पिपाय । पडिहदं क्व, एदं, तुमस्यि
सङ्कचूडणिव्विसेमो पुत्तो, अहवा सङ्कचूडाटोवि अहि-
अपरो जी एव्वं बन्धुजनपरिचत्तं वि पुत्तकं मे सरी-
रपदाणिण रक्खितुमिच्छामि (१८) ।

श्रीकृ । अहो ! ! जगदिपरीतमस्य महासत्त्वस्य (च)
चेतः, कुतः ।

विश्वामित्रः श्वमांसं श्वपच इव पुराभक्षयद् यक्षिमित्तं
नांहीजङ्घो निजघ्ने कृततदुपकृतिर्यत्कृते गौतमेन ।

(१८) प्रतिफलं सत्त्वे तत्, त्वमपि सङ्कचूडणिविशेषः पुत्रः, अथवा
सङ्कचूडादप्यधिकतरं, य एवं बन्धुजनपरित्यक्तमपि पुत्रकं मे शरीर-
प्रदानेन रक्षितुमिच्छामि ।

(ङ) ममेति । हे अश्व ! मातः ! एतत् बध्यविद्धं रक्तवस्त्र-
युगलमिति भावः मम अप्येव देहि, यावत् तेनेत्यर्थः प्राप्त्य व्याख्याद्य
व्याख्यानमिति शेषः ते तव पुत्रस्य जीवितरक्षणाय विनतामजाय
गहकते अदेहम् आहारयितुं भक्षयितुं ददामि । उपजातिवृत्तम् ।

(च) महासत्त्वस्य महाप्राणिनः मङ्गोत्साहस्य वा ।

(क) विश्वामित्र इति । विश्वामित्रः पुरा पूर्वजन्तुं काले श्वपच
इव आशुकात् इव यक्षिमित्तं तेषां प्रायानां रक्तचार्यमित्यर्थः
श्वमांसं जङ्घुरजघनमांसमित्यर्थः अभक्षयत्, तदुक्तं मङ्गना, क्षुधान-
शक्तुमभ्यागाद् विश्वामित्रः श्वाशनीम् । आशुकाशुकादाराव

पुत्रोऽयं कश्यपश्च प्रतिदिनमुरगानन्ति तार्क्षीं यदर्थं
प्राणांस्तानेष साधुस्तृणमिव कृपया यः परार्थं ददाति ॥६३॥

(क)

नायकस्तृड्य । भो महासत्त्व ! त्वया दर्शिता एव पाप्म-
प्रदानव्यवसायनिर्व्याजा मयि कृपालुता, तदनुमनेन
निर्वन्धनेन (ख) पश्य ।

जायन्ते च म्रियन्ते च मदिधाः क्षुद्रजन्तवः ।

परार्थं बहुकलाणां त्वादृशामुद्भवः कुतः ? ॥ ६४ ॥ (ग)

तत् किमनेन निर्वन्धनेन मुच्यतामयमध्यवसायः (घ) ।

नायकः । शङ्खचूड ! न मे विराज्जन्मावसरस्य पश्य

धर्माधर्मविचक्षण इति । गौतमेन मुनिना कृता तस्य गौतमस्य उप-
कृतिरूपकारो वेन तथोक्तो नाङ्गोक्तः तदाख्यो मुनिविमेषः यत्कृतं
येषां प्राणानां कृते रक्षणार्थमन्वर्थः निजघ्ने निजहतः । अयं कश्य-
पस्य पत्न्यः तार्क्षीः गुरुभ्रातृ यदर्थं येषां प्राणानां रक्षणार्थं प्रति-
दिनम् उरगान् नागान् खाति मज्जयति, य एव सा परार्थं पर-
प्राणरक्षणार्थं कृपया तान् प्राणान् तृणमिव ददाति । स्वधरा-
ष्टतम् ।

(ख) कावेति । आत्मनः स्वदेहस्य प्रदाने यो व्यवसायः उद्योगः
तेन निर्व्याजा व्यकपटा । निर्वन्धन आघवेण ।

(ग) जायन्ते इति । मदिधाः मादृशाः क्षुद्रजन्तवः नीचप्राणिनः
जायन्ते च उदयन्ते च म्रियन्ते पञ्चत्वमायाजि च, परार्थं पर-
रक्षणार्थं बहुकलाणां संयतकटीनां मज्जमानामित्यर्थः त्वादृशां त्वत्-
मदृशानां उद्भवः कुतः ? न कदापि त्वादृशा उद्भवन्तीत्यर्थः ।

(घ) अध्यवसायः उद्योगः ।

परार्थसम्पादनामनोरथस्यान्तरार्थं कर्तुंमर्हांस, तद्वत्
विकल्पेन (ङ) दीयतामेतद् बध्यचिह्नम् ।

शङ्क । भो महासत्त्व ! किमनेन वृथाक्यायासेन ? न
खलु शङ्कधवलं शङ्कपालकुलं शङ्कचूडां मलिनीकरिष्यति,
यदि ते वयमनुकम्पनीयाः, तदा इयमस्माद्विपत्तिविक्रवा
मा यथा जीवितं जज्ञात् (च) तथाभ्युपायश्चिन्त्यताम् ।

नायकः । किमत्र चिन्त्यते ?

स्त्रियते स्त्रियमाणे या त्वयि जीवति जीवति ।

तां यदिच्छामि जीवन्तीं रक्षात्मानं ममासुभिः ॥५६॥ (छ)

अयमभ्युपायः (ज) तदपि त्वरितं बध्यचिह्नम्, याव-
दनेनात्मानं प्रच्छाद्य बध्यशिलामारोहामि, त्वमपि जननीं
पुंस्कृत्य अस्मादुद्देयाविवर्त्तस्व, कदाचिदस्मा अलीक्य
घातस्थानं सर्वकष्टं स्वास्वभावकातरत्वेन जीवितं जज्ञात्.

(ङ) चिरात् दीर्घकालात् परमिति शेषः कस्यावनरस्य प्राप्त-
कालस्य । परार्थात् परार्थस्य परकार्यस्य सम्पादनायां निर्वहणे यः
मनोरथः स्वभिचापः तस्य । अन्तराय विघ्नम् । विकल्पेन अन्यथा
कल्पनेन ।

(च) शङ्कपालेति । शङ्कपालस्य शङ्कचूडजनकस्य तुलम् । जज्ञात्
त्यजेत् ।

(छ) स्त्रियते इति । या त्वयि स्त्रियमाणे स्त्रियते, त्वयि जीवति
जीवति, तां तव मातरमित्यर्थः यदि जीवन्तीमिच्छसि, तदा मम
असुभिः प्राणैः आत्मानं रक्ष ।

(ज) अयमभ्युपायः तव मातुः प्राणरक्षणे इति शेषः ।

किं न पश्यति भवानिदं विपक्षपक्षमानेककदाचसंकुलं (३५)

महाशयानम् ? तथाहि,

नमोऽस्तु तस्यैतद्विहितस्यैव ससंभवागते.

गुंभेराबहपक्षदितविभुतिभिर्वंदसाम्प्रान्यकारे ।

वक्त्रोद्दाम्नाः पतन्त्यः शमितगिरिस्थिशिखार्येष्वयोऽस्मिन् शिवानां
अस्रस्तोतस्त्वजस्रस्तुतिबहुलवसा वासविस्ते स्वनन्ति ॥६६॥(अ)

यत् । कथं न पश्यामि ? ।

प्रतिदिनमहिनाहारेण विनायकादितप्रीति ।

अग्निधवलास्यिकपालं वपुरिव रौद्रं श्मशानमदिम् ॥५७॥ (ट)

(अ) विपन्नति । विपन्नानां पन्नानां मागानाम् अनेकेः
वक्तुभिः कदाचैः कस्यचित् सङ्कुलं व्याप्तम् ।

(८) चक्षुदिति । चक्षुता चक्षुता चक्षुदयेषु गच्छत्येति शेषः ।
कृतं कृतं सत् च्युतं भ्रष्टं यत् पिशितं मांसं तस्य चक्षुः कृतस्य
प्राप्ते भक्षणे संछाता सञ्जाता गच्छी निष्ठा येषां तादृशैः मांसस्य
लोलुपैरित्यर्थः । येषैः श्रमणीयमन्त्रिण्येभ्यः स्वावहस्य प्रसहितस्य
पक्षद्वयस्य विभुतिभिः कम्पनैः सञ्जातनैरिति वाच्यं । यद्वा चक्षुदिति
साम्प्रतः घनः अन्धकारो यस्मिन् तादृशे, यथा अजस्रा अविरता
क्षुतिः क्षावी यासो तद्याभूतानां बह्वक्षानां प्रभूतानां घसानां भेदस्य
वाक्षेन संसर्गस्य विच्छेदो व्यामगन्धिनि विच्छेदो व्यामगन्धिनि विच्छेदः ।
अस्मिन् अस्माकां हृदिराकां कोतसि प्रवाहे शिवानां शृङ्गाकाणां
वज्रैर्भ्यः सुखेभ्यः उद्दालनाः उद्दीर्षाः सन्त पतन्त्यः अतएव शक्तिताः
निर्वाणं गताः शिखिनाम् अम्बानां सुखस्थितानामिति भावः शिखा-
येषु यः क्षननि गच्छावलो । अम्बरादृतम् ।

(४) प्रतिदिनमिति । प्रतिदिनम् वाङ्मना वाङ्मारेण वाङ्मना वाङ्मारेण, विनायकक विनायक पञ्चिना आयकक वाङ्मनाः

मातुः । अहं च । तदनन्तरं, विनिश्चितं ।
मातुः । (३) ।

यह । मातुः । (३) अहं च । तदनन्तरं, विनिश्चितं ।
मातुः । (३) ।

समुत्पन्नमहं मातुः । यथा गतो यत्नम् ।

तस्यां तस्यां प्रियवृत्ते । माता भूयादस्यैव नः । (३)

पादयोः पतति ।

इति । मातुः । अहं च । तदनन्तरं, विनिश्चितं ।
मातुः । (३) ।

(२०) अहं च । तदनन्तरं, विनिश्चितं ।
मातुः । (३) ।

मातुः । अहं च । तदनन्तरं, विनिश्चितं ।
मातुः । (३) ।

(३) मातुः । अहं च । तदनन्तरं, विनिश्चितं ।

(३) मातुः । अहं च । तदनन्तरं, विनिश्चितं ।

(३) मातुः । अहं च । तदनन्तरं, विनिश्चितं ।
मातुः । (३) ।

(३) मातुः । अहं च । तदनन्तरं, विनिश्चितं ।
मातुः । (३) ।

बह्वः । उवाच । अवाद्दृष्टव्यं चदूरे भगवन्तं दृष्टि-
योगिकं प्रदक्षिणीकृत्य स्वाभ्यादेशमनुतिष्ठामि (त) । कथं
निष्पन्नो ।

नायकः । इहा बह्वर्थात्कथम् । दिव्या सिद्धमभिधा-
रितम् अनेन भक्तकिंतोपनतेन (ब) रत्नांशुकमुशलेन ।

प्रविष्टः ।

बह्वुकी । इदं वासोयुगं देव्या मित्रावसुजनन्या कुमा-
राय प्रेषितम्, तदेतत् परिधत्तां कुमारः ।

नायकः । वारम् । उपनय ।

बह्वुकी । उपनयति ।

नायकः । स्वीत्वा आकण्ठम् । सफलभूतो मे मलय-
वत्याः पाणिपद्मः । प्रकाशम् । कक्षुकिन् ! गम्यतां, मह-
श्चनादभिवादनीया देवी ।

बह्वुकी । यदाज्ञापयति कुमारः । इति निष्कान्तः ।

नायकः । वासोयुगमिदं रत्नं प्राप्ते काले समागतम् ।

महतीं प्रीतिमाधत्ते परार्थे देहकभक्तः ॥६८॥ (द)

दिगोऽवकोच्य । यथायं चक्षितमलयाचलशिलास-

(त) अवात् वेगात् । दक्षिणगोकर्णे तदास्थं शिवलिङ्गमित्यर्थः ।
स्वाभ्यादेशं आश्रितः प्रभोर्नागराक्षस्य आदेशम् ।

(ब) भक्तकिंतोपनतेन अस्मादभिधीयते ।

(द) वासोयुगमिति । प्राप्ते काले उपयुक्ते समये समागतम्
इदं रत्नं वासोयुगं वस्त्रयुगलं परार्थे देहसु चक्षुःभक्तः लज्जतः मे
जन महतीं प्रीतिम् आधत्ते जनयति ।

सुखः प्रचक्षते नभस्मान् (ध) तथा तर्कयामि वाचसीनः
 ससु पक्षिराज इति । तथाहि, तस्याः संवत् काभ्यः पिदधति मननं संवत्ः पक्षतीनां
 तीरे वेगानिहोऽभ्यः चिदात् सुखं इव हावनायाज्यरागेः ।
 कुर्वन् कल्याणशङ्कां संपदि च समयं वीक्षितो दिग्द्विपेक्षैः
 देहोद्योतैर्दयायाः अपिप्रयति सुहृद्दयादित्यदीतिः ॥७०॥

(न)

तद् वावदसौ नागच्छेत् शङ्खपूङ्गुः, तावत् स्वरिततरभिमां
 बध्यमिनामारोहामि । तथा तथा उपविश्य स्वयं नाटयति ।
 चक्षोः स्वर्गोऽप्याः ।

न तथा सुखयति मनो मलयवती मलयचन्दनरसाद्रौ ।
 अभिवाञ्छितार्थसिद्धेः बध्यमिलेयं यथास्मिष्टा ॥७१॥ (प)

(ध) चक्षतेति । चक्षितः स्मृत्यानात् भूटः मलयचक्षुः शिवा-
 ससुखः वज्रात् तथाभूतः प्रचक्षतेः शङ्कान् नभस्मान् वायुः ।

(न) तस्या इति । संवत् काभ्यः संवत् काभ्यनेत्रैः तस्याः स्वताः
 पक्षतीनां पक्षयः शेषवः मननं पिदधति वाञ्छादवति । वेगानिहः
 सुखः हावनाय इव कल्याणरागेः तीरे कल्याणः चिदात् । कल्याणशङ्कां प्रसव-
 सन्नेहं कुर्वन् कल्याणं कृतयव संपदि शङ्कया दिग्द्विपेक्षैः दिग्गजैः
 समयं वीक्षितः दृष्टः तथा हावनादित्यदीप्तिः हावनादित्यदीप्तिः स्वयं
 मलयान्, देहस्य उद्योतैः प्रभाभिः सुखः पुनः पुनः इव व्याया दिवः
 अपिप्रयति अपिप्रयाः पिदधतिः करोति । स्वधरावत्तम् ।

(प) नेति । मलयचन्दनरसेन आर्द्रा विप्राङ्गी मलयवती
 यास्मिष्टा सती तथा मनो न सुखयति सुखीकरोति, अभिवाञ्छितार्थ-
 सिद्धेः परमाचरणाचक्षुष्यस्य सिद्धे यास्मिष्टा यास्मिष्टिता इव बध्य-
 मिला यथा सुखयतीति शेषः ।

अथवा किं मलयवत्त्वा ?—

यदितेन मातुरहे विषयं श्रेयसे न तत् प्राप्तम् ।

सर्वं सुखं मयाप्ता मध्यमिणावा यदुत्सहे ॥०१॥ (क)

तद्वद्व्यभिचारिणो मयाप्यनन्तरं, वावदाप्यनन्तरमाप्ताद्वद्वि । तथा करोति ।

ततः प्रविशति गच्छः ।

गच्छः ।

दृष्ट्वा विषयं हिमांशोर्भवत्कृतवत्तयां संस्मरन् श्रेयमूर्तिं

सानन्दं सानन्दनाम्न वसनविचलिते पूष्णि दृष्टोऽप्यजेन ।

एव प्राप्तावसन्नज्जलधरपटसौरायतीभूतपक्षः

प्राप्तो वैष्णवहीनं मलयमहमहिमासम्पन्नः सप्रेन ॥०१॥ (ख)

नावच्छः । यपरितोषम् ।

(क) यदितेनेति । श्रेयसे वाक्ये मातुः कहे कोडे विषयं निःसङ्गं यदितेन मया तत् सुखं न प्राप्तम्, अस्या मध्यमिणावा उत्सहे कोडे यदितेन तत् सुखं प्राप्तमिति शेषः ।

(ख) दृष्टेति । हिमांशोर्भवत्कृत विषयं दृष्ट्वा भवेत् कृत इति शेषः इतं वदन् मलयवत्कारेण व्यवस्थानं यदा तावदाव सङ्गुचनीयितव्यं श्रेयस्य अनन्तनामस्य मूर्तिं संस्मरन्, सानन्दनाम्ना रचापानां जलजेन कृत इति शेषः विचलिते सप्रेनेते मयावाक्येना इति यदिते इति वावत् पूष्णि सुखं अप्यजेन ज्येष्ठेन सानन्देन सानन्दं सानन्दाय मे वातीति वाक्छादं इत्ये, तथा प्राप्तः सतएव अवसन्नज्जलधरपटसौरायतीभूतः प्राप्तावसन्नज्जलधरपटसौरायतीभूतः विस्तारं गता इत्यर्थः पक्षा यस्य तज्येष्ठः एवः सङ्गुचनीयं नागानां प्राप्ते भक्तये ज्येष्ठः शीतुपः सन् सप्रेन वैष्णवहीनं सङ्गुचनितं मलयमहमहिमासम्पन्नः । सानन्दा-
इत्यम् ।

संरक्षता पञ्चगमय पुष्पं

मवाजितं यत् स्वगरीरदानात् ।

भवे भवे तेन समैव भूवात्

परार्थहेतोः खलु देहनाभः ॥७४॥ (म)

गरुडः । नायकं निर्वर्त्य ।

अस्मिन् बध्यशिक्षातले निपतितुं शेषानहीन् रक्षितुं

निर्भियाग्निचण्डचण्डतरया चक्षुधुना वक्षसि ।

भोक्तुं भोगिनमुद्धरामि तरसा रक्ताम्बरप्राप्तं

दिग्धं मद्भयदीप्यमाणहृदयप्रम्यन्दिनेशसृजा ॥७५॥ (म)

एवमिषत्वा नायकं गृह्णाति, नेपथ्ये पुष्पाणि पतन्ति, दुन्दुभवश्च
स्वनति ।

गरुडः । मविक्रयम् । धये !

प्राप्नोतानन्दितालिनिपतति किमियं पुष्पवृष्टिर्नभस्तः

स्वर्गं किं वेष चक्रं मुखरयति दिग्धां दुन्दुभीनां निनादः ।

(म) संरक्षतेति । अद्य स्वगरीरदानात् पञ्चमं संरक्षता मया
यत् पुष्पम् अर्चितम् अर्पितं तेन पुण्येन भवे भवे जन्मनि जन्मनि
परार्थहेतोः खलु पररक्षाधेयं मम देहनाभो भूयात् । उपजाति-
वृत्तम् ।

(म) अस्मिन्निति । शेषान् अहीन् नागान् रक्षितुम् अस्मिन्
बध्यशिक्षातले निपतितम् एनमिति शेषः अक्षुना अग्निचण्डचण्ड-
तरया वक्ष्येयं अतिप्रचण्डया चक्षुः शक्त्या निर्भिया रक्ताम्बरप्राप्तं
रक्तवस्त्राच्छादितम् अतएव सत्तो भयेन दीप्यमाणत्वात् हृदवात् प्रम्य-
न्दिना स्वता असृजा हृदिष्वेव दिग्धमिव लिप्यमिव भोगिनं पशुनं
भोक्तुं तरसा बलेन वेगेन वा उद्धरामि । गार्ह्व्यविक्रयितं वृत्तम् ।

विहस्य ।

आः ज्ञातं सोऽपि मन्त्रे मम जवमहता कम्पितः पारिजातः
सर्वैः संवत्संकाभैरिदमपि रक्षितं जातसंहारमहैः ॥७६॥

(य)

नायकः । आत्मगतम् । दिष्ट्या कृतार्थोऽस्मि ।

गुरुः । नायकं कथयन् (र) ।

नामानां रक्षिता भाति पुरुषेषु यथा मम ।

तथा सर्पायनाकांक्षां व्यक्तमद्यापनेष्यति ॥७७॥ (ल)

तद् यावदेनं गृहीत्वा मलयपर्वतमारुह्य यथेष्टमाहार-
यामि । इति निष्कान्तः ।

इति निष्कान्ताः सर्वे ।

इति चतुर्थोऽङ्कः ।

(य) आसौदेति । आसौदेन मौरभेण आनन्दिता अलमो भवता
यथा तादृशी पुष्पाणां वृष्टिः इयं किं कथं नभसाः आकाशात् निप-
तति ? किंवा कथं वा स्वर्गे एव दुन्दुभीनां निनाटः दिशा गच्छं
दिष्ट्याङ्गुलं सुखयति ध्वनयति ?

आः ज्ञातमिति । आः ज्ञातं सम्यक् विदितं एव जवमहता
देवार्तिनेन सोऽपि पारिजातः कम्पितः तेनेतत् पुनर्वृष्टिरिति भावः
सर्वैश्च संवत्संकाभैः तदास्वमेवनिष्यैः ज्ञाता, संहारस्य मलयस्य
रुहः तेषां तयामूतैः सद्भिः इदं रक्षितं शङ्कायितमपि इति मन्त्रे
रक्षययामि । अन्धराष्टम् ।

(र) कथयन् अलं कथन् ।

(ल) नागानामिति । नागानां रक्षिता कोऽपि अयं पुरुषे
मध्ये यथा भाति राजते तथा व्यक्तं निश्चितम् अथ मम सर्पाणाम्
अशनकाङ्क्षां भोजनेच्छाम् अपनेष्यति ।

अथ पद्ममोऽङ्कः ।

—••—

ततः प्रविशति प्रतीकारः ।

प्रती । स्वगृहीद्यानगतेऽपि स्निग्धे पापं विप्रहृते स्नेहात् ।

किमु दृष्टवत्तपायप्रतिभयकान्तारमध्यस्थे ॥७८॥ (क)

तथाहि—जीमूतवाहनो जलनिधिवेत्तावसोऽनकुतू-
हलो निष्क्रान्तश्चिरयतीति दुःखमाप्ते महाराजविष्णा-
वसुः । समादिष्टवास्मि तेन । यथा—सुनन्द ! श्रुतं मया
सञ्चिहितगरुडप्रतिभयमुद्देष्टुं कामाता जीमूतवाहनो
यत इति श्रुति एवास्मि पनेन । तत् त्वरितं विज्ञायागच्छ
किमसौ स्वगृहमागती नवेति । यावत्तत्र गच्छामि । परि-
क्रामद्वयो दृष्टा । पथमसौ राजर्षिर्जीमूतवाहनस्य पिता
जीमूतकंतुरुटजाहने सह स्रधर्मचारिण्या राजपुत्रा च
पर्युपास्यमानस्तिष्ठति (ख) । तथाहि ।

(क) स्वगृहेति । स्निग्धे स्नेहभाजने जने स्वस्य गृहस्य उद्यान-
गतेऽपि स्नेहात् पापम् क्षान्तिं विप्रहृते मन्यते, दृष्टः प्रकृतः अपावः
विनाशः यत् तादृशं प्रतिभयं भयङ्करं भीषणं भयङ्करं प्रतिभयमित्य-
मरः । यत् कान्तारं दुर्गमं वनं कान्तारो यत् दुर्गममित्यमरः । तत्र
तिष्ठतीति तत्राभूते स्निग्धे किमु ? किं वक्तव्यं गृह्यामित्यर्थः ।
प्राप्यतिष्ठतम् ।

(ख) सञ्चिहितेति । सञ्चिहितेन समागतेन गरुडेन प्रतिभयं
भयङ्करम् । पर्युपास्यमानः दैव्यभावः ।

जीमे भङ्गवती तरङ्गतरे फेनाम्बुतसे वङ्ग
 बाङ्गव्येव विराजितः सुपयसा देव्या महापुण्यया ।
 धत्ते तीर्थनिधेरयं सुसदृशी जीमूतकेतुः श्रियं
 यस्यैवान्तिकवर्त्तिनी मलयवत्याभाति वेला यथा ॥८८॥

(ग)

तद् यावदुपसर्पामि ।

ततः प्रविशति पत्नीवधूमसेनो जीमूतकेतुः ।

जीमू । भुक्तानि यौवनसुखानि ययोऽवकीर्णं
 राज्ये स्थितं स्थिरधिया चरितं तपोऽपि ।
 श्लाघ्यः सुतः सुसदृशान्वयजा सुपेयं
 चिन्त्यो मया ननु कतार्थतयाद्य मृत्युः ॥८९॥ (घ)

(ग) जीमे इति । भङ्गवती भाङ्गवती इत्यर्थः तरङ्गतरे जीम-
 वपले फेनाम्बुतसे फेनजननिमे जीमे पट्टदङ्गले वङ्गत् रक्षणः सुप-
 यसा विगदाम्बुना जाङ्गव्या इव महापुण्यया अतिप्रयत्नया देव्या
 भङ्गव्या विराजितः शोभितः अयं जीमूतकेतुः तीर्थनिधेः सुसदृश्य
 सुसदृशोऽयं अतुरूपो श्रियं शोभां धत्ते धारयति यथा मलयवती
 यस्य अन्तिकवर्त्तिनी लकीपवर्त्तिनी वेला यथा वेलावेला स्यात्तीर-
 नीरयोरित्यन्तरः । अभाति भाजते । भार्द्वन्तिकोद्धितं वृत्तम् ।

(घ) भुक्तानिति । मया यौवनसुखानि भुक्तानि, ययसा अवकीर्णे
 आच्छादिते पूर्णे इत्यर्थः राज्ये स्थितं ययसा सह राज्ये पालित-
 चिन्त्यर्थः, स्थिरधिया अत्यन्तमनसा इत्यर्थः तपः शान्दायणादिकमपि
 चरितं कृतम् । सुतः पुत्रः जीमूतवाहनः अमेति शेषः श्लाघ्यः सर्व-
 जनप्रशंसनीय इत्यर्थः एवञ्च सुसदृशान्वया अतुदुपसर्पणोद्भवा सुपेया
 पुत्रवधूः मलयवतीत्यर्थः ननु अतएव अया इदानीं मया कतार्थया
 सर्वेषु विषयेषु चरितार्थतया मृत्युः चिन्त्यः प्रार्थनीयत्वेनेति भावः ।

उच्यते । वचनोक्तम् । जीमूतवाहनस्य ।

जीम् । वचो विधानम् । वार्ता पावनम् ।

इति । पक्षिद्वयं स्यु एदं यमद्वयं (१) ।

यद्यप्यतो । वेवदि मे द्विषमं इमिवा दुष्मिन्निवा (२) ।

जीम् । वार्तावचनम् न कथयित्वा । ननु ! किं जीमूत-
वाहनस्य ।

उच्यते । जीमूतवाहनस्य वार्तामन्त्रेण महाराज-
विद्यावसुना युषदन्तिकं प्रेषितोऽस्ति ।

जीम् । किमसन्निहितस्तत्र मे वचः ।

इति । वचिषाम् । महाराज ! जह तर्हि च सखिद्विदो
ता वदं गदो मे पुनको भविष्यति (३) ।

जीम् । नूनमस्मात्परवार्ता (४) गतो भविष्यति ।

वच । वचिषादमात्मगतम् । अहं तत्र यज्जतं अपेक्षुमी
यस्य एव किम्पि वासवामि (४) ।

उच्यते । यात्रापय । किं मया आभिनी निवेदनीयम् ।

(१) प्रतिवृत्तं वस्तुतद्वत्फलम् ।

(२) वेवति मे हृदयमनेन दुर्निमित्तेन ।

(३) यदि तत्र न वचिषित्वात् न गतो मे पुनको भविष्यति ।

(४) अहं पुनरार्थपुनर्मपेक्षमात्रा वाच्यदेव किमपि आगच्छे ।

इत्थं वचनोक्तं कदा वाच्यतुल्यं पश्यामीति चिन्तयामीत्यर्थः । वचन-
तुल्यं वचम् ।

(४) वार्तापरवार्ताम् वार्तां जीविषावनाहरवार्तामित्यर्थः ।

जीव । वाक्कलिकान् न कल्पयित्वा । जीमूतवाहनस्यिर-
यतीति पर्याकुलोऽपि वृद्धेन ।

स्फुरसि किमु दक्षिणेतर ! मुहुर्महुः सूचयन्मानिष्ठम् ।

हतचक्षुरवहतं ते स्फुरितमिहायं करिष्यते भावः ॥ ८१ ॥

(च)

अहंभवकोऽयम् । अयमेव विभुर्नैकचक्षुर्भगवान् कङ्कालो-
पिहितः स्फुटं जीमूतवाहनस्य ज्ञेयः करिष्यति ।

विबोध्य सतिष्ठतम् ।

पालोक्षमानमतिलोचनदुःखदायि

रत्नाच्छटा निजमरीचिरूपो विमुञ्चतु ।

उत्पातवाततरलीकृततारकामम

एतत्पुनः पतति किं वदसा नभस्तः ॥ ८२ ॥ (छ)

(च) स्फुरसीति । हे दक्षिणेतर ! हतचक्षुः दुर्बल । मुहुः सङ्घः
वृक्षः पुनः मम अस्मिन् कल्पयन् प्रकटयन् किमु किमर्थं स्फुरसि
अन्धमे ? अयं भावः सूर्यः रज मरुक्ते इति भावः ते तत्र स्फुरि-
रन् अथर्वन् विनाशितं करिष्यति सूर्यदेवस्य प्रसादेन दक्षिणाङ्ग-
अन्धनरूपं दुर्निमित्तं नश्यतीति भावः ।

(छ) पालोक्षमानमिति । पालोक्षमानं दृश्यमानम् अतिलोचन-
दुःखदायि नयनयोरतिदुःखदं निजमरीचिरूपः निजस्य अस्मिन् मरी-
चीनां प्रभाषामिव रूपः प्रभा यासां तादृशीः रत्नानां छाटा धाराः
मुञ्चन्त्यजत, तथा उत्पातवातेन दुर्निमित्तप्रवणेन तरलीकृता चक्षु-
कृता अक्षिता रत्नार्णः वा तारका नक्षत्रं नक्षत्रेण वाभा वक्ष्यतादृश्यम्
एतत् किं वक्ष्य वदसा नभस्तः अस्मरीयात् पुरः अयतः पतति ?
वक्ष्यतिवक्ष्यं इत्यम् ।

कथं वरचडोरिव वतितम् । नृपे निवर्तमानम् ।

कीदृ । वद्रे । कथं वरचडोरिव वतितम् । (ख) ।

कस्य पुनरयं स्यात् ।

इहा । वरिणाहम् । महाराज ! पुनरयम् विषय मे वद्रे ।

वृद्धारपथं (५) ।

नम । धम्म । मा एवम् भव (६) ।

सुमन् । महाराज ! मैवमविज्ञाव विज्ञायो भूः । यत्

हि ताच्छेय भक्ष्यमाद्यानां नामाधिपानामनेने नक्षमुखोत्-
खाताः (अ) पतन्त्येते शिरोमन्त्रवः ।

कीदृ । टेषि । सोपपत्तिकमभिहितम् (ज) । कदा-

चिदेवमपि स्यात् ।

इहा । सुषन्दप ! जाव इमाए वेत्ताए समुरसदणं एव

आगदो मे पुत्तकी भविस्सदि । ता गच्छ जाणिय लहु
सम्पादेहि (ट) । (७)

(५) महाराज ! पुनरयम् मे एतद्वृद्धारपथम् ।

(६) धम्म ! मैवम् भव ।

(७) सुमन् ! यावत्तन्वा येनवा समुरसदणमेवागतो मे पुत्तको
अभिष्यति । तद्वत्तन्वा लहु सम्पादय ।

(अ) ज्ञानेति । ज्ञानं वरचडु आहं रक्षाकृतिं यावत् सांभं
याचिन् तयाभूतः । वृद्धारपथः शिरोरत्नम् ।

(ज) ताच्छेयं नक्षत्रेण । नक्षत्रेण नक्षत्रेण उत्खाता
उत्पादिताः ।

(क) सोपपत्तिकं वस्तुनिष्ठम् ।

(ट) सम्पादय आगच्छेत्तवः ।

कर्मन् । यदाज्ञापयति देवी । इति विष्णुः ।

जीन् । देवि । अवि नामचूकामविः आत् ।

ततः प्रविशति रत्नवस्त्राभ्यां (३) यद्वचूहः ।

यत् । वाचम् ।

गोकर्णमर्चयते स्वरितं प्रचक्ष्य

प्राप्तोऽस्मि तां चतु भुजङ्गमवधभूमिम् ।

आदाय तं मत्स्यस्य चतुर्भुजस्य

विद्याधरं गमनमुत्पतितो गदमान् ॥ ८१ ॥ (४)

रम् । हा महासत्त्व ! हा परमकारुणिक ! हा

निष्कारुण्यवान् ! हा परदुःखदुःखित ! हा गतोऽसि
प्रवक्ष्य मे प्रतिवचनम् । हा यद्वचूह इतक ! किं कृतं त्वया ?

नाहिवाया कीर्तिरेकाहमाता

नापि साध्या स्वामिनोऽनुष्ठिताया ।

(३) रत्नोति । रत्नवस्त्राभ्यां सतीतः आच्छादितः ।

(४) गोकर्णेति । अर्चयते कुरुक्षेत्रे गोकर्णे महासत्त्वं विष्-
णुं प्रचक्ष्य स्वरितं स्वरं भुजङ्गमनां मध्यभूमिं प्राप्तः आगतः
अस्मि चतु । गदमानं मत्स्यस्येन मत्स्यापेक्ष्य चतुं विदीर्ष्यं यतो
यस्मिन् तदाया तदा तं विद्याधरम् आदाय मत्स्योत्पा गगनम् आदा-
यम् उत्पतितः । अत्र प्राप्य मत्स्यमश्विनयोर्गोपयात् सप्तश्रयोऽव-
महद्वारः । तद्वत् रम्ये, सप्तश्रयोऽवमेकस्मिन् इति कार्यस्य
साधके । अत्र कपोतिबान्धायात् तत्करवेत् परोऽपि चेत् । शुष्मो
शिवे वा पुनपत् आतां यदा शुष्मशिवे इति । वदन्तिवक्तं वक्तम् ।

(५) नेति । हे यद्वचूह इतक इति आक्षेपं प्रति आक्षे-
पोक्तः तदा एकाहम् अपिरत्राध्याहार्यः एकदिनमप्येवार्थः अस्मिन्

दत्त्वात्मानं वक्षितोऽस्ये न शीघ्री

हा धिक् ! कष्टं ! वक्षितो वक्षितोऽमि ॥ ८४ ॥ (ठ)

तद्वाहमेवविधः क्षणमपि जीवन्मुपहाम्यमात्मानं
करोमि । यावदेतदनुगमनं प्रति यतिथे । परिक्रमन् भूमौ
रक्षसिः ।

आटावृत्तोद्भृष्टो प्रविरलपतितमूलविन्दुं ततोऽग्रे

प्रावस्यायामयाणीप्रसृततनुजगां कोटकौणो स्थलीषु ।

दुर्लभ्यां धातुभिन्ने घनतन्मिष्वर स्यान्ननोलम्बरूपाम्

पतां तार्क्ष्यं दिदृक्षुर्निपुणमनुसरन् रक्तधारां व्रजामि ॥ ८५ ॥

(ण)

भक्तज्ञानं प्रायते इति अट्टिवाया कोर्त्तः न आप्रा न प्राप्ता एका-
हमपि भया भुक्तज्ञानात् प्राति कोर्त्तः न लब्धा । स्वात्मिनः प्रभोः
नागराजस्यैवार्थः प्राप्या आपराणीया अज्ञा नापि अनुष्ठिता त्वयाप्य
भक्तज्ञानात् आप्रा मेव इति भाव्यविभो न पाकित इत्यर्थः । अन्तेन
केनचित् साधुमेवोः आत्मानं दृष्ट्या रक्षितः परिकृतः अमि, हा
कष्टं शोक्यः शीघ्रीयः अन्तर्भरति शेषः एषा वक्षितः वक्षितः
अतिमयेन वक्षितः विधमेति शेषः अमि, धिक् त्वं निन्दामीत्यर्थः
धिक् निर्भक्तेर्ननिन्दयोरित्यमरः ।

(ण) आरावति । अर्क्षं तार्क्ष्यं गन्तव्यं दिदृक्षुः ददृभिक्षुः
अनुजिगमिषुरिति भावः आदौ प्रथमम् उत्पीड्येन उत्पीड्येन सुदृढ-
निपीडनेनेति यावत् पृथ्वीं भङ्गतीततः अन्तरम् अग्रे पुरतः प्रविरला
लघनाः पतितः स्थना विन्दो यस्यास्मादृष्टीं तत रत्नध्याङ्गां
यावत् शिखासु आयासेन दैर्घ्येण शीर्षाः चण्डिताः प्रसृताः वि-
सृताः तनयः जुष्टाः कणाः यस्यास्तथाभूतां स्थलीषु घनभूमिषु कोटेः
जुष्टजोषैः पिपासिकादिभिरित्यर्थः कोर्षा आप्रां, धातुभिः गैरिका-

इहा । सहाध्वम् । महाराज ! एसी ससीषो विष
सहस्रवपथो इदो एव्य तुरितं पापच्छन्तो हिपथं मे
आकुलीकरेदि । ता जाणीअटु दाव को एसोत्ति (८) ।

ओम् । यथाह देवी । आकर्ण्य सहस्रं विजय्य । देवि !
सुखं शोकम् । अस्यायं चूडामणिर्नूनं मांमलीभातु केनापि
पक्षिणा मस्तकादुत्खाय आनीयमानोऽस्यां भूमीं पपात ।

इहा । सपरितोषम् — सलववतीं ममालिङ्गा । अविधवे !
धीरा होहि । ण क्व इंदिसो आकिदी वेडव्वदुक्कं पण-
ओदि (९) ।

मम । सहस्रम् । अस्व ! तुम्हाणं आसिमि पसा-
एण (१०) । पाटवोः पतन्ति ।

ओम् । वत्स ! कथमिव ।

(८) महाराज ! एष ससीक इव सहस्रवदन इव एव त्वरित-
मागच्छन् दृढयं मे आकुलीकरोति । तत् प्रावता तावत् क एष
रति ।

(९) अविधवे ! धीरा मम । न खल्वेदृषी ण कतिवेडव्वदुक्क-
मनुभवति ।

(१०) अस्व ! युष्माकमाश्रितं पसाटेम ।

विभिभिन्ने रङ्गिते प्रदेशे रति भेषः दुर्लभ्यः दुर्दृश्या तुल्यवर्णत्वादिति
भावः । तथा यजानां सान्द्राणां तरुणां शिशुरेषु उपरिभागेषु स्वामं
हृदि गतं भीमं स्वरूपं यस्यास्योक्तं नीलवर्णमङ्गोक्तं भीमीभूता-
मिति भावः यनां रक्तधारां निपुणं यथा तथा बहुपरम् प्रकाश
मप्यामि । अथराष्टमम् ।

गङ्गा । दुःखातिभाराद् बाष्पोपरहृक्छो न मज्जोमि
कथयितुम् ।

जाम् । आवेदय ममाक्षीयं पुनदुःखं सुदुःखम् ।

संक्रान्तमस्ति हृदये येन सङ्घं भविष्यति ॥८६॥ (त)

गङ्गा । श्रूयताम् । ग्रङ्गचूडो नाम नागः खल्वहम्
आहाराद्ये वासुकिना वैनतेयाय प्रेषितः । किं वा विस्त-
रेण । कदाचिदय रुधिरधारापहतिः पांशुभिरवकीर्य-
माणा दुलेच्छतामुपयाति ॥ (घ) । तत् संक्षेपतः कथयामि ।

विद्याधरेण केनापि करुणाविष्टचेतसा ।

मम संरक्षिताः प्राणा दत्त्वात्मानं गुरुकृते ॥८७॥ (द)

जाम् । कोऽन्य एवं परहितव्यसनी (ध) । बख ! ननु
स्यष्टमेवोच्यतां जीमूतवाहननेति । हा हतोऽस्मि ! मन्द-
भाग्यः ।

(त) आवेदयेति । आवेदय विज्ञापय, मम आक्षीयं स्वीयं सुदुः-
खं पुनदुःखं पुनार्थं वैकल्यरूपं हृदये संक्रान्तं स्थितम् अस्ति, येन
हृदयस्थितेन सङ्घं तत्वावेदनमिति भावः भविष्यति ।

(घ) रुधिरधारेति । रुधिराणां धारापहतिः धाराचिह्नम् ।
पांशुभिः धूलिभिः अवकीर्यमाणा आच्छाद्यमाना । दुलेच्छताम्
अदृश्यतामित्यर्थः ।

(द) विद्याधरेणेति । केनापि करुणाविष्टचेतसा विद्याधरेण
गुरुकृते आत्मानं सदेहं दत्त्वा मम प्राणा रक्षिताः ।

(ध) परेति । परेषां हृते हृतावुशने व्यसनी व्यासकः निरत
रुत्तर्यः ।

दृष्ट्वा । हा पुत्तक ! कहं तु ए एदं कथं (११) ।

मन्त्र । कहं सञ्जीभूदं एव दुश्चिन्तिदं (१२) । सर्वं भोक्तुं
गच्छन्ति ।

शङ्ख । मास्वम् । नूनमेती पितरौ तस्य महासत्त्वस्य ।
कथमप्रियवादिना मया इमामवस्थां नीती । अथवा
विषाहन् विषधरस्य मुखात् किमन्यद्विःसरति । अहो !
प्राणप्रदस्य सुसदृशं प्रत्युपकृतं जीमूतवाहनस्य शङ्खचूडेन ।
तत् किमधुनैवात्मानं व्यापादयामि । अथवा समाश्वान-
यामि तावदेता । तात ! समाश्वमिहि । अस्वा समाश्व-
सितु । उभौ समाश्वन्ति ।

दृष्ट्वा । वच्छे ! दृष्ट्वेहि मा रोष । अस्ते किं जीमूत-
वाहण्य विष्ठा जीवन्त । ता समन्मन दाव (१३) ।

मन्त्र । समाश्वय । अज्जउत्त ! कहि मए तुमं पेक्खि-
दव्वा (१४) ।

जीमू । हा वत्स ! गुरुचरणशुश्रूषाविधिम् । ।

चूडामणिं चरणयोर्मम पातयता त्वया ।

लोकान्तरगतेनापि नाञ्जितो विनयक्रमः ॥८८॥ (न)

(११) हा पुत्तक ! कथं त्वदेवत् कथम् ।

(१२) कथं सञ्जीभूतमेव दुश्चिन्तितम् ।

(१३) दृष्ट्वे ! उत्तिष्ठ । मा कदिहि । वयं किं जीमूतवाहनेन
दिना जीवामः । तत् समाश्वमिहि तावत् ।

(१४) आर्य्य पुत्र ! क मया त्वं पेक्षितव्यः ।

(न) चूडामणिमिति । त्वया मम चरणयोः चूडामणिं पातयता

चूडामणिं दृष्ट्वा । हा वय ! कथमेतावन्मात्रदयनः
संवृत्तोऽसि । हृदये दत्त्वा । अहह ! ! !

भक्त्या सुदूरमवनामितनम्रमौलेः

शश्वत्तव प्रणमतशरणी मदीयौ ।

चूडामणिर्निकषणैर्मंसृणोऽप्यहिंस्त्रौ

गाढं विदारयति मे हृदये कथञ्च ॥८८॥ (प)

दृष्ट्वा । हा पुत्र जीमूतवाहन ! जस्म दे गुरुजनसुखसूत्रं
वज्रिप्र अणुं सुहं ण रोअदि । सो कहिं दाणिं पिदरं
अज्झिप्र सोणमुहमणुहोदुं गदोसि (१५) ।

वाम । ज्ञानम् । देवि ! किं जीमूतवाहनेन विना
जीवामी वयं येनैवं प्रलपामि ।

मम । मद्योर्निमित्तं कृताङ्गलिः । ता देहि मे अज्जउत्त-

(१५) हा पुत्र ! जीमूतवाहन ! यस्य ते गुरुजनसुखसूत्रं वज्र-
यित्वा अणुत्वं सुहं ण रोअदि । स कथमिदानीं पितरसङ्गित्वा स्व-
सुखमनुभावितां गतोऽसि ।

निजिप्रता मया लोकान्तरगतेनापि विनयक्रमः शिष्टाचारपद्धतिः न
उज्ज्वलितः न त्यक्तः ।

(प) भक्त्या । भक्त्या सुदूरम् अत्यन्तम् आश्वासितः नयः
स्वभावविनतः मौलिः भक्तकं येन तादृशस्य शश्वत् सततं मदीयौ शरणी
प्रणमतः वन्दमानस्य तत्र चूडामणिः निकषणैः शणैः मंसृणोऽपि
चिकृणोऽपि अहिंस्रः कामलः सन् हृदये मदीये धृत इति शेषः
कथञ्च कथं वा गाढम् अत्यन्तं विदारयति कथञ्च शरणयोर्म्योऽपि
हृदये धार्यते इति तर्कयतीति भावः । वसन्ततिलकं पुष्पम् ।

चिह्नं चूडामणिं जेष एदं हिषए कटुष जलणपवेसेष
अवणेमि हिषपस्य सन्नावटुक्कं (१६) ।

जीमू । प्रतिपत्ते ! किमेवमाकुलयसि । ननु सर्वेषामे-
वास्माकमयं निश्चयः ।

उद्धा । महाराज ! ता किं प्रस्तेहिं पडिपालीपादि ।

(१७)

जीमू । न खणु देवि ! किञ्चित् । किन्त्वाहिताग्निना-
ग्निनाग्निना संस्कारो ऽहं विहितः । अतीर्णहोतव्य-
यादग्नीनादायात्मानमुदापयामः ।

उद्धा । आनन्दस्व । कष्टं कर्मकस्य कुत सकलमेवदं
विद्याधरकुलसुचिद्वनम् । तदेवं तावत् । प्रकथय । तात !
न खल्वनिश्चित्यैव यत्कामिदमीदृशं साहसमनुदायुः ।
सर्वचाराणि हि देवविलसितानि । कदाचिन्नाय नाय
इति ज्ञात्वा परित्यज्यश्रावणम् । तदनयेव दिमा वेनतेय-
मनुसरामस्तावत् ।

उद्धा । सत्यदा देवदाणं प्रसादेण जीवन्तस्म पुत्रश्रम-
मुहं दमेस । (१८)

(१६) तद्देहि मे आद्यपुत्रानन्दं चूडामणिं यनेन हृदयं रुद्धा
अलनप्रवेशेन न्यपनयामि हृदयस्य मन्त्रापदुषम् ।

(१७) महाराज ! तत् किमस्माभिः प्रतिपाल्यते ।

(१८) सर्वथा देवतानां प्रसादेन जीवतः पुत्रस्य कस्य दर्शयामः ।

(फ) व्याहिताग्निः अग्निहोत्रिणः अन्येन आहुतातिरिक्तेन ।
उष्णारो दाहः ।

मह । आकगतम् । दुःखं क्व एदं मम मन्दभस्माए । (१८)

काशू । वत्स ! अर्चितद्यैषा तव भारती भवतु । तथापि
साम्नीनामवाप्ताकं (व) युक्तमनुसत्तुम् । तदनुसरतु
भवान् । वयमप्यग्निगिरणादग्निनादाय त्वरितमेवानु
गच्छामः । पद्मीवपुष्पमेतां लिङ्कद्रागः ।

पुङ्गव । तद् वावद् गरुडमनुसरामि । अद्यतो न्येयम् ।
कुष्माण्डा र्वाधिराद्रे नक्षत्रपथे द्रोणोरिवारिवाद्रे नैवाः
वृष्टीत्स्वातवतान्तरः स्वनयनज्योतिः शिखाश्रेणिभिः ।
मज्जकठारिषारिणखुरप्रान्तावगाढावनिः
शृङ्गापे मलयस्य पद्मगोरपुटैरादक्षौ दृश्यते ॥ ८० ॥ (म)
ततोऽप्यनन्तरं नक्षत्रः पुरःपातितोऽक्षौ गरुडः ।

गरुडः । जन्मनः प्रवृत्तिं भुजङ्गपतान् अश्रुता विदना-
श्रुत्या नवा दृष्टपूर्वम् । वदयं महात्मा न केवलं न दृश्यते ।
प्रवृष्ट इवाकमापि दृश्यते । तथाहि

(१८) दुःखं क्व एदं मम मन्दभस्मायाः ।

(व) साम्नीनाम् आग्नेयार्तिनां स्वीताग्नीनामवस्थाः ।

(न) कुष्माण्ड इति । र्वाधिराद्रेयोः पशुभिः कपयैः प्रहरयन्
अद्रेः पर्यतस्य नक्षत्राणां रात्रिं नक्षत्राणां रात्रिं कुवाण्डः, सस्य नक्षत्रयोः
ज्योतिः शिखाश्रेणिभिः अर्चयः कथ्यते । पुष्टं दृश्यम् दृष्ट्वा तम्
उन्मूलितश्च वनात्तरं कानिनामकाशो यन् तथाभूतः, तथा मज्जतो
वज्रकठाराणां घोरानां नखराणां प्रान्तैः अर्धैः अग्निगिर्या अग्निः
पृष्ठा येन तथाविधः अक्षौ पद्मगानां नागानां रिपुः गरुडान् मलयस्य
शृङ्गापे दूरात् दृश्यते । शार्दूलविक्रीडितं दृश्यम् ।

स्नानिर्नाधिकपीयमानरुधिरस्याप्यस्ति धैर्य्योदयै-

मांसीत्कर्त्तनया रुजोऽपि बहूतः प्रीत्या प्रसन्नं मुखम् ।

मात्रं यत्र बिलुप्तमेकपुलकस्तत्र स्फुटो दृश्यते

दृष्टिर्मय्युपकारिणीव निपतत्यस्यापकारिण्यपि ॥ ८१ ॥

(म)

ततः कुतूहलमेव जनितमस्यानया धैर्य्यवृत्त्या (य) ।

भवतु न भक्षयाम्येवैनम् । पृच्छामि तावत् कीदृशमिति ।

नादकः । शिरामुखैः स्यन्दत एव रक्त-

मद्यापि देहे मम मांसमास्ति ।

दृष्टिं न पश्यामि च ते महात्मन् !

किं भक्षणात्त्वं विरतो गरुत्मन् ! ॥ ८२ ॥ (र)

(म) स्नानिरिति । अधिकं यथा तथा पीयमानं रुधिरं यस्य तद्वशात्पि यस्य स्नानिः व्यथा नास्ति, मांसात् न उत्कर्त्तनेन खण्डनेन जायन्ते इति तथोक्तः । रुजः पीडा, अपि बहूतः अल्प धैर्य्योदयैः धैर्य्यतिरेकैः सुखं प्रसन्नं विपादो दूरमाप्तामिति भावः, यत्र मात्रं शरीरं न बिलुप्तं निपतत्य अपितु तत्र एकः केवलः पुलकः रोमरूपः परमाणुरव्ययजनितानन्दोदयादित भावः । स्फुटः स्पष्टः दृश्यते । अस्य दृष्टिः अपकारिणि आततायनि अपि मांय उपकारिणीव निपतति । शार्दूलविक्रीडितं एतम् ।

(य) धैर्य्यवृत्त्या धैर्य्यव्यवहारेण ।

(र) शिरेति । शिराणां मुखैः रक्तं स्यन्दते अत्रत्येव, अद्यापि यत्र देहे मांसम् अस्ति, हे महात्मन् ! ते तत्र दृष्टिं परितोष्य न पश्यामि, हे गरुत्मन् ! त्वं किं कथं भक्षणात् विरतः निवृत्तः ? ।

गरुडः । आत्मगतम् । आश्चर्यमाश्चर्यम् ! कथमस्यामप्य-
वस्थायामेवमूर्जितमभिधत्ते (ल) । प्रकाशम् ।

आवर्जितं मया चक्षुः हृदयात्तत्र शोषितम् ।

अनेन धैर्येण पुनस्त्वया हृतमिवाद्य मे ॥ ८३ ॥ (व)

तत् कस्वमिति शीतुमिच्छामि ।

मायकः । एवं क्षुधुपतप्तो (ग) न आवणयोग्यस्त्वम् । कुरुष्व
तावत् मन मांसशोषितेन त्वमिम् ।

गरुडः । सहमोपसृज्य । ताच्छे ! न खलु न खलु साहसम-
नुष्ठेयम् । नायं नागः । परित्यजेन । मां भञ्जय । अहं तवा-
हाराद्ये प्रेपिताऽस्मि वामुकिना । उरौ ददाति (घ) ।

मायकः । गरुडवृद्धं दृष्ट्वा । कष्टं ! विफलीभूतो मे
मर्मारथः शङ्खचूडे नागच्छता ।

गरुडः । उभौ निरुध्य । हयोरपि भवतीवेभ्यश्चिह्नम् । कः
खलु नागइति नावगच्छामि ।

गरुडः । स्थान एव भ्रातिः ॥

पास्तां च्छस्ति कलक्ष्म वक्षामि तनी नालीक्यते कञ्चुकी
जिह्वे जल्पत एव मे न गणिते नाम त्वया द्वे अपि ।

(ल) ऊर्जितं तेजःफलम् ।

(व) आवर्जितमिति । कया चक्षुः तत्र हृदयात् शोषितम् आव-
र्जितम् आहृतं पीतमित्यर्थः पुनः तन्तु त्वया अनेन धैर्येण एत-
दवस्थायासपि अज्ञाभ्यवरूपेणेति भावः । मे मन शोषितमिति
शेषः आहृतमिव ।

(ग) क्षुधुपतप्तः क्षुधानिपीडितः ।

(घ) उरः वक्षःस्थलं ददाति दर्शयतीत्यर्थः ।

तिस्रस्त्रीवविषाम्निधूमपटलव्याविष्टारत्नत्वयो

नैता दुस्सह्योक्तसौत्ततमरुत्पोडाः फणाः पश्यसि ॥८४॥

(स)

गरुडः । उभो निरुप्य यदुपुडस्य फणा इहा । तत्कः खलु
मया व्यापादितः ।

यद्व । विद्याधरवंशतिलको जीमूतवाहनः । कथ-
मकारुषिकेन त्वया इदमनुष्ठितम् ।

गरुड । खगतम् । कथमनुष्ठितम् । अयं विद्याधरकुमारो
जीमूतवाहनः ?

मेरो मन्दरकन्दरासु हिमवत्सानी महेन्द्राचले

कैलासस्य शिलातलेषु मलयप्राग्भारभागेष्वपि ।

टिक्छेषु च तेषु तेषु बहुयो यस्य युतं तन्मया

लोकालोकविचारिचारणगणैरुद्गीयमानं यमः ॥८५॥ (इ)

(स) व्याप्तामिति । वक्षामि साक्षिकं लक्ष्यं साक्षिकं नाम नाग-
विष्टाविशेषः तदेव लक्ष्यं लक्षणम् व्याप्तां तिष्ठतु, तनी चरीरे भवेति
शेषः कञ्चुकः (खोचोस इति यस्य प्रसिद्धिः) न व्याप्तेष्यते न दृश्यते
त्वयेति शेषः । किञ्च त्वया उत्पन्नः व्यापकत एव न ह्ये जिह्वे अपि
न गच्छते न जायते नाम, तथा तीव्रे च तीक्ष्णे दाहणेनेत्यर्थः
विषाम्नेः धूमपटलेन धूमनिषेदेन व्याजिह्वा मुखना रत्नानां त्वयः
कालयः वासां तथोक्ताः दुःखहेन मोदुमगच्छेन याज्ञेन यत् सौत्तकं
सौत्कारः तदेव मरुत् वायुः कम्पनकारित्वादिति भावः । तेन पोडा
कम्पनरूपा व्यवा वासां तादृशीः तिलः एताः फणाः न पश्यसि ? ।
यार्द्वं विज्ञासितं इतम् ।

(इ) मेराविति । मया यद्व मेरो सुमेरुवैले मन्दरक पर्वतक
कन्दरासु युहासु, हिमवतः हिमाचलस्य सानी प्रकले, महेन्द्राचले,

सर्वथा महत्यङ्कः पङ्के (ख) निमज्जोऽस्मि ।

नायकः । भीः फणपते ! किमेवमुद्दिम्योऽसि ।

गङ्ग । किमस्थानमिदमावेगस्य (क) ।

अशरीरमिदं दत्त्वा ताच्यात् परिरक्षितं यदीयमिदम्

युक्तं नेतुं भवतः पातालतलादपि तत्त्वं माम् ॥८६॥ (ख)

गङ्गः । अये ! करुणाद्रुचेतसा घनेन महात्मना

अस्मदपासगोचरपतितस्यास्य फणिनः प्राणान् रक्षितुं

स्वदेहं आह्वारार्थमुपनीतः । तन्महदुक्तमेतस्या कृतम् ।

किं बहुना बोधिसत्त्व एवायं व्यापादितः । तस्य महतः

पापस्य अग्निप्रवेशादृतं नान्यत् प्रायश्चित्तं पश्यामि । तत्

क नु खलु वञ्चिं समामादयामि (ग) ।

केवासस्य शिवातलेषु, मन्त्रवस्य पर्वतस्य ग्राम्भारभागेषु पुरविभागेषु
तथा तेषु तेषु टिक्कज्जेषु दिगन्तकाननेषु बहुयः प्रभूतं पुनः पुनर्वा
लोकालोके प्रवर्तते विचरन्तीति तद्योक्ता ये चारणगन्धाः वेताडिक्कवर्गः
तेः उच्चैर्गान्धारधामेषु गोचरमानं तत् प्रसिद्धं ययः स्तुतम् । शार्दूल-
पिक्कीरितं वृत्तम् ।

(ख) अङ्कः पङ्के पापपङ्के ।

(क) अस्थानम् अयोम्यस्थानम् । आवेगस्य वैकुण्ठस्य ।

(ख) अशरीरमिति । अशरीरम् इदं दत्त्वा ताच्यात् गङ्गात्
यदीयं यस्य मम इदं शरीरं परिरक्षितं त्यजेति चेष्टः तं वा भवतः
पातालतलात् अपि तत्त्वं नेतुं युक्तम् । इत्यन्वृते पाताले कथमहं
सुखं दर्शयिष्यामि अतस्तत्त्वादपि तले मम गमनं युक्तमिति निम्बुर्धः ।

(ग) बोधिसत्त्वः तदास्त्रः बरुणाधारः कश्चिन्महात्मा । सम-
आदयामि प्रभोऽसि ।

दिशः पश्यन् । अये ! अमी केचित् गृहीतात्मय इत
एवागच्छन्ति । तद् यावदेतान् प्रतिपालयामि ।

शङ्ख । कुमार ! पितरौ ते प्राप्नो ।

मायकः । समन्ध्रमम् । शङ्खवूड ! समुपविश्योत्तरीयेण
आच्छादितशरीरं कृत्वा धारय माम् । अन्यथा कदाचि-
दीदृशं सहसैव मां दृष्ट्वा अस्या जीवितं जज्ञात् ।

शङ्ख । पार्श्वपतितमुत्तरीयं गृहीत्वा तथा करोति ।

ततः प्रविशति पत्नीबधूममेतौ जीमूतकेतुः ।

जीमू । शास्त्रम् । हा पुत्र जीमूतवाहन !

आत्मीयः पर इत्ययं खलु कुतः सत्यं कृपायां क्रमः
किं रक्ष्या बहवः किमेक इति ते जाता न चिन्ता कथम् ।
तार्क्ष्यात् वातुमहिं स्वजीवितपरित्यागं त्वया कुर्वता
येनात्मा पितरौ बधूरिति हतं निःशेषमेतत् कुलम् ॥ ८७ ॥

(घ)

दृष्ट्वा । मलयवतीसुहृद्व्य । जादे ! विरम मुहुत्तप ।

(घ) आत्मीय इति । कृपायाम् अयम् आत्मीयः स्वजनः, अयं
परः इत्ययं क्रमः नियमः विचार इत्यर्थः कुतः, सत्यं खलु सत्यमेव
कृपावितरणे आत्मपरविचारो नास्तीति तथ्यमेवेत्यर्थः । किन्तु बहवः
किं रक्ष्याः रक्षणीयाः ? किम् एकः रक्ष्यः इति ते तत्र कथं न
चिन्ता जाता । येन त्वया अहिं पक्ष्यगम् एकमिति शेषः त्वात् रक्षितं
स्वशरीरपरित्यागं कुर्वता सता आत्मा पितरौ बधूरिति एतत् कुलं
निःशेषं हतं नाशितम् । शार्दूलविज्जीडितं हस्तम् ।

अधिरत्ननिषङ्गतावात्विन्दूहिं अहिहवीषदि (क) अथ
अग्नी (२०) ।

सर्वे परिक्रामन्ति ।

जीम् । हा पुत्र जीमूतवाहन !

गरुडः । सुता । हा ! जीमूतवाहनेति ब्रवीति । तद्-
व्यक्तमयमस्य पिता । तत् किमेतदीयेनाग्निना आत्मानमु-
द्दीपयामि । न शक्नोमि अस्य पुत्रघातकञ्जया सुखन्दयं-
यितुम् । अथवा किमग्निहेतोः पर्याकुलोऽस्मि । तटस्थ (च)
एवास्मि जलनिधेः । तद् यावदिदानीं ।

ज्वालाभङ्गैश्चिलोकयसनरसलसत्कालजिह्वापकल्पैः

सर्पद्भिः सप्तसप्तैः पटमिव कवलीकृतुं मौयैः समुद्रे ।

स्वैरेवोत्पातवातप्रसरपटुतरैर्धुंचिते पञ्चधातैः

अस्मिन् कल्याणसानज्वलनभयकरे बाह्वाम्नी पतामि ८८

(क)

इत्युत्पातमिच्छति ।

(२०) जाते ! विरगं सङ्गर्तम् । अधिरत्ननिषङ्गाप्यविन्दुभिरभि-
भूयतेऽयमाग्निः ।

(क) अभिभूयते निर्वाणम् प्राप्यते ।

(च) तटस्थः तोरस्थः ।

(क) ज्वालाभङ्गैरिति । त्रिलोकस्य त्रिभुवनस्य पतने यः रसः
अनुरागः तेन लसत स्फुरत् यत् कालस्य जिह्वायां तत् कल्पैः तत्-
सप्तशैः सर्पद्भिः सप्तसप्तैः अतएव सप्तसप्तैः सूर्यैश्च पटं स्थानं
सूर्यलोकमित्यर्थः । कवलीकृतुं प्यासीकृतुं शैः सप्तशैः ज्वालाभङ्गैः
अग्निनिधेयैः उपलक्षिते इति शेषः उपलक्षणे तृतीया । स्वैरेव उत्-

नायकः । भोः पक्षिराज ! प्रलम्बनेनाध्ववसायेन ।

नायं प्रतीकारोऽस्य (ज) पापमनः ।

गरुडः । जातुभ्यां स्त्रित्वा कृताञ्जलिः । भो महात्मन् !
कस्तुहिं कथ्यताम् ।

नायकः । प्रतिपालय क्षणमेकम् । पितरौ मे प्राप्नो-
यावदेतौ प्रणमामि ।

गरुडः । एवं क्रियताम् ।

जीमू । दृष्ट्वा सङ्घर्षम् । देवि ! दिष्ट्या वर्धसे । अयं बन्धो
जीमूतवहनो न केवलं ध्रियते । प्रत्युत कृताञ्जलिना
गरुडेन श्रियेणैव पर्युपास्यमानस्तिष्ठति (झ) ।

दृष्ट्वा । महाराज ! कथयन्ति । अक्षदसरीरस्य मुहं
पेक्विस्मं (२१) ।

सख ! अहं अज्जठत्तं पेक्विस्म अदिपिपत्ति करिष-
य पत्तिग्रामि (ज) । (२२)

(२१) महाराज ! कृतार्थाणि । अक्षतसरीरस्य सङ्घं प्रेक्षिष्ये ।

(२२) अहमाख्यं पुत्रं प्रेक्ष्य अतिप्रियमिति कृतं न प्रत्येभि ।

पाते प्रक्षये यः वातस्य प्रसरः प्रस्फुरणं तद्वत् पटुतराः प्रचण्डा
दृत्वर्थः तैः प्रक्षयोर्वातैः सद्युद्धे धृष्टिते मन्दोपिते कल्यावसाने प्रक्षये
यः ज्वलनः अग्निः तद्वत् भयकरे भयजनके अग्निर्वाङ्मयवर्गी
पतामि । अग्धराष्टसम् ।

(ज) प्रतीकारः प्रायश्चित्तम् ।

(झ) ध्रियते जीवति । पर्युपास्यमानः श्रेष्ठमानः ।

(ञ) प्रत्येभि दिव्यमिभि ।

जीनू । उपसृत । वयम् । एतेहि । परिष्वजस्व माम् ।

नायकः । एत्यातमिच्छन् पतितोत्तरीको भूर्जति ।

यङ् । कुमार ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

जीनू । हा वयम् ! कथं मां दृष्ट्वा परिष्वङ् (ट) गतो-
ऽसि ।

यङ् । हा पुत्रक ! कहं बापामेत्तत्रेव वि तु एव
सम्भावितम् (२१) ।

नय । हा अज्जउत्त ! कहं गुरुपथो वि दे व पेक्खि-
दब्बो (२४) । वरे मोहं नञ्जलि ।

यङ् । हा ! गङ्गचूडहतक ! कथं गर्भस्थ एव न विप-
न्नोऽसि । येनैवं चचे चचे मरणातिगं दुःखमनुभवसि ।

नयः । सर्वमिदं मम नृशंसस्य असमीक्षकारिताया
विकृन्धितम् (ठ) । तदेवं तावत् करोमि । पञ्चाभ्यां वीजयन् ।
भो महात्मन् ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

नायकः । समाश्वस । गङ्गचूड ! समाश्वसय गुरुन् ।

यङ् । तात ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि । अयम् !
समाश्वसिहि समाश्वसिहि । उभौ समाश्वसितः ।

(२१) हा पुत्रक ! कथं बापामेवापि त्वया न सम्भावितम् ।

(२४) हा अज्जउत्त ! कथं गुरुजनोऽपि ते न पेक्षितव्यः ।

(ट) परिष्वङ्गम् आशिङ्गनम् ।

(ठ) असमीक्षकारिताया अविवक्षितकारितायाः । विकृन्धितं
विहासः काव्यं निन्दनम् ।

एवा । पुत्त । कर्हं प्रेक्षन्ताणं एव्व भग्गहाणं कदन्त-
हदएण भवहरीयसि । (२५)

जीमू । देवि ! मैवममङ्गलवादिनी भव । भ्रियत एवा-
युष्मान् । तद्वधूः समाश्वासयताम् ।

एवा । सुखं वच्चे षाएत्थ रुदती । पडिहदममङ्गलम् । थ
रोइस्साम् । मल्लपवदि ! समस्सस । वच्चे ! उट्ठेहि उट्ठेहि ।
वरं एत्तिपवेत्तं तुमं भत्तुणी सुहं पेक्ख । (२६)

मल । समाश्वस्य । । हा अज्जरत्तं ! (२७)

एवा । मलययत्था सुखं पिधाय । वच्चे ! मा एव्वं करेहि ।
पडिहदं क्खु, एदं (२८) ।

जीमू । शास्त्रमात्मगतम् ।

विलुप्तशेषाङ्गतया प्रयातान्

निराश्रयत्वादिव कण्ठदेयम् ।

प्राशंस्यजन्तं तनयं निरीक्ष्य

कथं न तापात् शतधा प्रयामि ॥ ६६ ॥ (६)

(२५) कथं प्रेक्षमाणा नामेवास्माकं कृतान्तङ्गुलनापल्लवसे ।

(२६) प्रतिवृत्तममङ्गलम् । न रोदित्यामि । मलययति ! समाश्व-
सिद्धिं वरमेतस्यां वेलायां त्वं भर्तुर्मुखं प्रेषय ।

(२७) हा आश्चर्यपूर्ण !

(२८) वत्से ! मैवं कुरु । प्रतिवृत्तं स्वल्पेतरम् ।

(६) विलुप्तेति । विलुप्तशेषाणि विनष्टशेषाणि अङ्गानि अश्रवणा-
यस्य तत्तया हेतुना निराश्रयत्वात् निरवशम्भनत्वादिव कण्ठदेयं प्रया-
तान् गतान् प्राप्तान् त्वज्जन्तं तनयं पुत्रं निरीक्ष्य तापात् व्यथाति-

नह । हा अजसत्त ! यदिदुस्सरकारिणीं कहु, पणं ।
जा ईदिसं अजसत्तं पेक्खन्तो अज्जाणि जीमिषं च परिच-
यामि (१८) ।

उवा । नावकाङ्गानि अहं पत्नीं गच्छहहिम् । विसंसं (उ)
कहं दासीं तए एदं पावहमाचजीववसोहं तं एव एद-
वत्तं पुत्तपत्तं मे सरीरं कथं (१०) ।

नावकः । अय्य ! मा मैवं । किमनेन कृतम् । ननु मूर्ख-
मय्ये तदीदृशमेव (ण) परमायतः । पय्य
मेदोऽस्मिमांसमज्जासकं हातेऽस्मिंस्व वाहते ।
शरीरे वासि वा शोभा सदा बीभत्सदर्शने ॥ १०० ॥ (त)

(१८) हा आर्यपुत्र ! अतिदुस्तरकारिणीं खल्वहम् । वा ईदृशम्
आर्यपुत्रं प्रेषयामास कदापि जीवितं न परित्यजामि ।

(१०) अयं ! कथमिदानीं त्वया एतदारोहस्रवयौवनशोभं तदे-
वैतावदवस्थं पुनश्च मे शरीरं कृतम् ।

रेकात् कथं यतथा न प्रयामि न विदीर्ये इत्यर्थः । उपजाति-
कृतम् ।

(उ) अयं ! निर्दय !

(ण) एतत् शरीरमिति शेषः परमायतः तत्पतः ईदृशम् एत-
दवस्थमेव ।

(त) मेद इति । मेदसां वसानाम् कस्यां कङ्कावानां कांसाभां
मज्जानाम् अस्त्रजां वधिराणाञ्च सङ्घाते समष्टिरूपे तत्रा चर्मणा
व्याहृते आच्छादिते सदा बीभत्सं दृष्टितं दर्शनं यस्य तादृशे अस्मिन्
शरीरे का वा शोभा अस्ति ? नैव कापि शोभेत्यर्थः । तत् कथमेन-
मधिष्णिपति जननीति भावः ।

गरुडः । भी महात्मन् ! नरकानलज्वालावलीडमिवा-
 क्कानं मन्यमानो दुःखं तिष्ठामि । तदुपदिश्यतां येन मुच्ये-
 यमस्मादेनसः । (घ)

नायकः । अनुजानातु मां तातः । यावदस्य पापस्य
 प्रतिपक्षमुपदिशामि । (ङ)

जीमू । वक्ष ! एवं क्रियताम् ।

नायकः । येन ते य ! श्रूयताम् ।

गरुडः । कृताञ्जलिः । आश्वापस्य ।

नायकः ।

नित्यं प्राणाभिघातात् प्रति विरम कुरु प्राकृतस्नानुतापं
 यज्ञात् पुण्यप्रवाहं समुपचितुं दिशन् सर्वसत्त्वेष्वभीतिम् ।
 मग्गं येनात्र नैनः फलति परिणतं प्राणिहिंसासमुत्थं
 येनैतद्धारिपूरे जलवणकणमिव चिह्नमस्तु दृश्य ॥ १०१ ॥ (घ)

(ङ) गरुडेति । नरकानलस्य ज्वालाभिः शिखाभिः व्यासीड
 दग्धमिव । एतत् पापात् ।

(घ) प्रतिपक्षं शत्रुं प्रायश्चित्तमिति यावत् ।

(ङ) नित्यमिति । नित्यं सततं प्राणाभिघातात् परमाणुदोषात्
 प्रति विरम निवर्त्तय, प्राक् पुर्वेति न काले कृतस्य प्राणिहिंसनरूपस्य
 पापस्य अनुतापं कुरु, कथमेतद्वया कृतमिति सन्नापम् अनुभव,
 सर्वेषु सत्त्वेषु जीवेषु अभीतिम् अभयं दिशन् इदम् यज्ञात् पुण्यप्रवाहं
 पुण्यसङ्घर्षं समुपचितुं अनुताप, येन येन उल्लङ्घनेष्वभिमर्षा इति
 भावः । यत् जगति प्राणिहिंसासमुत्थं जीवहिंसामञ्जानं परिणतं
 अक्षौक्षुस्मिदर्थः एतत् एनः पापं सुदस्य अन्नः वारिपूरे जलप्रवाहे
 चिह्नं वणकणमिव मग्गं विषोमं विनष्टमिति यावत् न फलति न
 फलं निर्वादिक्म् इत्यादयतीत्यर्थः । अग्निराद्यन्तम् । उपमाः चतवारः ।

गरुडः । यदाज्ञापयसि ।

अज्ञाननिद्राशयितो भवता प्रतिबोधितः ।

सर्वप्राणिवधादेव विरतोऽद्यप्रभृत्यहम् ॥ १०१ ॥ (न)

सम्प्रतिहि

क्षचित् द्वीपाकारैः पुलिनविपुलैर्भोगनिबद्धैः

लतावत् भ्रान्तिर्वलधितशरीरः क्षचित्पि ।

वज्रं कूलात् कूलं क्षचित्पि च सेतुप्रतिषमः ।

समाजो नागानां विचरतु मद्बोदन्वति सुखम् ॥ १०२ ॥ (प)

अपि च,

स्वस्थानापादलम्बान् घनतिमिरनिभान् केशपाशान् बहुल्यः

सिन्दूरेणैव दिग्धैः प्रथमरविकरस्यमंताम्बैः कपोलैः ।

(न) अज्ञानेति । अज्ञानमेव निद्रा तथा शयितः सुप्तः अवेतन
रतिं यावत् एषः अहं भवता प्रतिबोधितः जागरितः सन् अद्यप्रभृति
सर्वेषां प्राणिवनां वधात् विरतः निवर्त्त इत्यर्थः ।

(प) क्षचित् इति । नागानां समाजः गणः क्षचित् द्वीपाकारैः
सर्वतो ललबधितो भूभागः द्वीपमुच्यते तदाकारैः, पुलिनं मैकतं
तोयोत्थितं तत् पुलिनं मैकतं विक्रतामबमिन्धमरः, तद्वत् विपुलाः
वृद्धन्तः तैः भोगनिबद्धैः शरीरसमूहैः भोगसुखेभ्यः दिभ्यः तावद्वेच फल-
काययोरित्यमरः । उपलब्धितः क्षचित् बलयितं मण्डलोज्ज्वलं शरीरं
येन तथोक्तः अतएव कता ललिता व्यापसं ललभ्यस्य स्थादावर्त्त-
ोभ्यसां भ्रम इत्यमरः, भ्रान्तिः भ्रमः येन तथाभूतः क्षचित् अपि
कूलात् कूलं वज्रं गच्छन् अतएव सेतुप्रतिषः सेतुनिभः सन् मद्बो-
दन्वति मद्भाससदृशं सुखं निर्भयमिति यावत् यथा यथा विचरतु
सञ्चरतु । शिखरिणीवत् रसैरुद्दिग्धा यमनसमन्तातः शिखरिणीति
तत्प्रत्ययात् ।

आयासेनालसाप्योऽप्यवगच्छितरुजः कानने चन्दनानाम्
अस्मिन् गायन्तु रागादुरगयुवतयः कीर्त्तिं मेतां तवैव ॥ १०४ ॥

(फ)

नायकः । साधु महासत्त्व ! साधु ! अनुमोदामहे ।
सर्वथा दृढसमाधानो (व) भव । शङ्खचूड निर्दिष्ट । शङ्खचूड !
त्वयापि स्वयमस्मिदानीं नम्यताम् ।

शङ्ख । निश्चय अधोमुखस्तिति ।

नायकः । निश्चय सातरं पश्यन् ।

उत्प्रेक्षमाणा त्वां तार्क्ष्यश्च कुटिनिपातितम् ।
त्वद्दुःखदुःखिता नूनमास्ते सा जननी तव ॥ १०५ ॥ (भ)

(फ) सप्तान्वित । उरगाणां नागानां युवतयः पत्न्यः सप्तान्
स्वचितान् अतएव आपादनान् चरणपय्यन्ति मतिरान्वित्यर्थः धन-
तिमिरनिभान् सान्द्रान्धकारप्रतिकान् ज्ञेयमानान् वेणीयैकैयानि-
त्यर्थः वङ्गन्यः दधाना इत्यर्थः प्रथमेन नयोदितेन रविकरेण सूर्य-
किरणेन यः सृष्टः तेन तावताः रक्ताः तैः अतएव सिन्दूरैरेव दिग्धैः
हिमैः कपोलैः उपलक्षिता इत्यर्थः आयासेन अमेण विचारजनिते-
नेति भावः कलशानि आभानि अङ्गानि यासः तथोक्तः अपि स्व-
गणितानि अविनितः रुचः प्रीडाः अभजनित इति भावः याभिः
तदाभूताः सत्यः अस्मिन् चन्दनानां कानने रागात् अतुरागात् तवैव
एवमद्भ्यः सत्यव्यवच्छेदकत्वात् न भवेति भावः एतां कीर्त्तिं नातो
अभयदानजनितामिति शेषः गायन्तु कीर्त्तयन्तु । सम्प्रदायतम् ।

(व) अनुमोदामहे अनुमन्यामहे । इदं समाधानं निश्चयो यस्तु
तादृशः सत्यप्रतिष्ठ इत्यर्थः ।

(भ) उत्प्रेक्षमाणेति । सा तव जननी त्वां तार्क्ष्यं गच्छेत्
ननुकोक्षां चक्षुषे निपातितम् उत्प्रेक्षमाणा सम्भावयन्ती अतएव नूनं

दृष्ट्वा । सखिम् । धन्या खलु सा जननी या गहङ्गमुखपङ्क्ति-
दम्भ भक्तदसरीरम् एव पुत्तपद्म मुह प्रेक्षित्वादि(११) ।

यद्वा । अम्ब ! सत्यमेवेतत् । यदि कुमारः स्वस्मी भवि-
ष्यति ।

नायकः । वेदनां नाटयन् । गहङ्ग ! परार्थसम्पादनरसात्ने-
पाटेतावती विला मया न लक्षिताः । सम्प्रति तु मां बाधि-
तुमारब्धा मर्म्मच्छेदिभ्यो वेदनाः । नरचावस्थां नाटयति (म)

जीमू । सखम्भ्रमम् । हा वत्स ! किमेवं करोषि ।

दृष्ट्वा । हा ! किं तु क्व एव वदति । सोरस्ताङ्गम् । परि-
त्ताग्रह परित्ताग्रह । एषी खलु मे पुत्तपो विवज्जइ । (य) (१२)

(११) धन्या खलु सा जननी या गहङ्गमुखपङ्क्तिदम्भभक्तदसरीरम् एव पुत्तपद्म मुहं प्रेक्षित्वादि ।

(१२) हा ! किं तु खल्वेवं वदति । परित्ताग्रहं परित्ताग्रहम् ।
एष खलु मे पुत्तको विपद्यते ।

निश्चितं तत्र दुःखेन भोकेन दुःखिता आत्मा आस्ते तिष्ठति, अथवा
मूढ मन्थे इत्युत्प्रेक्षा । अतः सत्वरं त्वया माता आश्वासनीयेति
भावः ।

(म) नाटयन् अभिनयन् । परार्थेति परार्थस्य परकार्यस्य
मागदापरत्ययरूपस्य इति भावः सम्पादने यो रसः अतुराग तस्य
आत्मेपात् अतिरेकात् । लक्षिताः गणिताः वेदना इत्यनेनाश्रयः ।
विलासिति व्याख्येयं द्वितीया । नाटयति अभिनयति ।

(य) सोरस्ताङ्गं वक्ष्येवं ताडयित्वा । विपद्यते क्षियते ।

(र) समानय संयोजय ।

वह । हा अज्जउत्त ! परिचरदुक्कामो विष सक्खी-
असि । (३३)

नायकः । अज्जहिं चरुनिअन् । यच्चवुह ! समानय (२)
मे हस्ती ।

यह । तथा कुर्वन् । कष्टमनाधीकृतं (३) जगत् ।

नायकः । अहोकीचित्तपणुः पितरं पय्थन् । तात ! अज्ज !
अयं मे पश्चिमः प्रशामः ।

गात्राण्यमूनि न वदन्ति सचेतनत्वं

श्रीषं स्फुटाक्षरपदां न गिरं शृणोति ।

कष्टं निमीलितमिदं सहसैव चक्षुः

हा तात ! यान्ति विषयस्य समासबोऽमी ॥१०६॥ (४)

अथवा । संरक्षता पक्षगम् । रत्नादि पठित्वा पतति ।

यह । हा पुत्त ! हा वच्छ ! हा गुरुपणवच्छस !
कहिंसि । देहि मे पडिवपणं (३४) ।

(३३) हा आर्ज्युत्त ! परित्यक्तकाम इव सक्खी ।

(३४) हा पुत्त ! हा वच्छ ! हा गुरुजनपक्षगम् । आदि । देहि
मे प्रतिवचनम् ।

(३) तथा कुर्वन् करो संबोजवन् । अनाधीकृतं वाचनद्वयं कृतं
जयेति शेषः । पश्चिमः शेषः ।

(४) नागाधीति । अमूनि गात्राणि अक्षानि सचेतनत्वं चेतन्य-
मित्यर्थः न वदन्ति अवयवानि भवन्तीत्यर्थः । श्रीषं 'अक्षेन्मूयं' स्फुटानि
सुव्यक्तानि अपि अक्षरपदानि यस्यां तादृशीनपीति शेषः । गिरं वाचं
न शृणोति । कष्टम् इदं चक्षुः सङ्क्षेपे निमीलितम् । हा तात !

जीम् । हा बन्ध ! जीमूतवाहन ! हा प्रचक्षिण-
वक्त्रम् ! हा सर्वगुणनिधि ! क्षाति देहि मे प्रतिवचनम् ।
हस्ततृष्णम् । कष्टं भोः कष्टम् ।

निराधारं धैर्यं कमिव शरणं यातु विनयः

अमः क्षान्तिं वोढुं क इह विरता दानपरता ।

कृतं सत्यं सत्यं व्रजतु च क्षपा क्षपा क्षपया

जगज्जातं शून्यं त्वयि तनय ! लोकान्तरगते ॥१०७॥ (य)

मल । हा पञ्चउत्त ! कहं परिचरप गदोसि अदि-
णिग्घिणे मल पवदि ! किं तए पेक्खिदस्सं ? आ एत्ति पं-
वेलं जीविषासि (१५) ।

गङ्ग । हा कुमार ! केमं प्राणेभ्योऽपि वक्त्रभं जनं परि-
त्यज्य गम्यते । तदवश्यमस्येति त्वां गङ्गचूडः ।

(१५) हा आर्य्यपुत्र ! कथं परित्यज्य गतोऽसि । क्षतिनिर्दोषं
मलयवति ! किं त्वया मेक्षितव्यम् ? या एतावद्देलं जीवितासि ।

विदग्धस्य मम अस्मीत्यस्यः प्राणा यानि निर्गच्छन्ति । यस्यन्तर्निष्ठं
एतम् ।

(य) निराधारमिति । हे तनय ! त्वयि लोकान्तरगते सति
धैर्यं निराधारं निराश्रयं न कोऽपीदानीं धैर्यमाश्रयतीति भावः
विनयः कमिव शरणं रक्षितारं शरणं स्फुरद्दिग्विरोहिलमरः यातु
गच्छतु न कमपीत्यर्थः इह जगति क्षान्तिं क्षमां वोढुम् आश्रयितुं
कः क्षमः शक्नोति ? न कोऽपीत्यर्थः दानपरता वदान्यता विरता
रक्षिता, सत्यं सत्यं निश्चितं कृतं विनयम्, अथ क्षपया दीना क्षपा
इया क क्व व्रजतु गच्छतु ? किं वक्तुना अथ जगत् शून्यं जातम् ।
सर्वगुणशालिनस्तत्र विरहादिति भावः । शिफरिणीष्टम् ।

गरुडः । कष्टमुपरतोऽयं य) महाका । तत् किमिदानीं
करोमि ।

दृष्ट्वा । साक्षमूर्ध्वमवबोध्य । भगवन्तो लोपपात्रा ! कष्टमि
धमिदेयं सेचिष पुत्तं मे जीवामेहि (३६) ।

गरुडः । वर्यमात्मगतम् । अये ! समृतसङ्कीर्तनात्
साधु स्मृतम् । मन्त्रे प्रनष्टमयशः । तद् यावत् त्रिदशपति-
मभ्यर्थ्य तद्विदुष्टे नास्त्ववर्षेण न केवलं जीमूतवाहनमेता-
नपि पूर्वभक्तितानस्त्रिपानुरगपतीन् प्रत्युज्जीवयामि ।
यदि न ददात्वसौ (स) तदाहम् ।
पक्षैः पीत्वाम्बुनाथं पटुतरजवनैः प्रेथ्यमाणः समीरैः
नेत्राग्निप्लोषमूर्च्छाविधुरविनिपततमानलहादृशाकैः ।
चक्षुः सक्षुर्ध्वं यकाशनिधनदगदाम्रेतलोकेयदण्डान्
आर्जो निजेत्य देवान् क्षणममृतमयं वर्षमभ्युत्सृजामि ॥ १०८ ॥
(६)

(३६) भगवन्तो लोपपात्राः । अयमप्यस्तेन रिक्ता पुत्तं मे
जीयेय ।

(५) उपरतः स्मृतः ।

(६) त्रिदशपतिं देवराजम् । अभ्यर्थ्य याचिषा, तद्विदुष्टेन
तद्वक्त्रेन । असौ देवराजः ।

(७) पक्षैरिति । पटुतराः सप्तर्षितराः कृतएव कथना वेगवन्तः
तैः समीरैः पवनसदृशैरित्यर्थः पक्षैः प्रेथ्यमाणः उक्षुमान इत्यर्थः
अम्बुनाथं सक्षुः पीत्वा नेत्राग्निनाथः प्लोषः दाहः तेन वा मूर्च्छा
भोहः तथा विधुरा विह्वलाः सन्तः निपतन्तः क्षान्ताः शान्तिकाः

तदयं गतीस्मि । इति साटोपं (क) परिकल्प्य निष्कान्तः ।

जीमू । वक्ष्ये शङ्खचूडं । किमद्यापि स्थीयते । समाहृत्य
दारुणि पुत्रस्य मे विरचय चिताम् । येन वयमप्यनेन
सहैव गच्छामः ।

एवम् । पुत्र शङ्खचूड । लघुं सज्जेहि । दुःखं पश्येहि
विषया भाउणी दे चिट्ठदि (३७) ।

शङ्ख । मासम् । यदाप्रापयन्ति गुरवः । नन्वयम
एवाहं युष्माकम् । त्वयाय वितारयन्तां रुमा । तातं ! अम्ब !
सज्जीकृतं चिता ।

जीमू । देवि । किमपरं कथ्यते । तदुत्तिष्ठ चिताया-
मारोहामः । सर्वे उत्तिष्ठन्ति ।

मम । बह्मलिच्छे पश्यन्ती । भयवदि गौरि ! तु
प्रापत्तं । जहा विजाहरचक्रवर्ती भक्ता ते भविष्यदिति ।
ता कहं मम मन्दभगाए कटे तुमं पलिपवयणा मं-
वुत्ता । (३८)

(३७) पुत्र शङ्खचूड ! लघुं सज्जय । दुःखमस्माभिर्विना भवा
ते तिष्ठति ।

(३८) भगवति गौरि ! त्वया शोषणम् । विद्याधरचक्रवर्ती भक्ता

हादय चर्काः सूर्याः यस्य तथाभूतः चक्षुः शङ्खस्य इन्द्रस्य पञ्चनिः,
धनदस्य कुबेरस्य गदा, प्रेतलोकानामोगस्य यमस्य दण्डः तान्
सङ्गृह्य स्वाजौ युद्धे देवान् निर्लिप्त्य पराभूय जलम् अमृतमयं
वर्षम् अमृतसृजामि करोमीत्यर्थः । सङ्घराजसम् ।

(क) साटोपं ससम्भ्रमं सावेगं वा ।

ततः प्रविशति वसन्तमा गौरी ।

गौरी । महाराज ! जीमूतकेती ! न खलु साहसमनु-
ष्ठातव्यम् ।

जीमू । अये ! कथममीषदृशं ना गौरी ।

गौरी । भगवन्तोत्तुह्य । वक्षे ! कथमहमस्मीकवादिनी
भवेयम् । नावस्तुपश्यन् वसन्तकुञ्जवेनाभ्युक्ष ।

निजेन जीवितेनापि जगतामुपकारिणः ।

परितुष्टास्मि ते वक्ष ! जीव जीमूतवाहन ! ॥१०८॥ (क)

नावक्षः । उत्तिष्ठति ।

जीमू । वक्षस्वम् । देवि ! दिष्ट्या वक्षसे । प्रत्युज्जीवितो
वक्षः ।

इहा । भगवदीय पसादेव । ॥११॥

नावक्षः । गौरी इहा बहाम्निः । अये ! कथममीषदृशं ना
भगवती ? ।

अभिलषितास्त्रिवरदे । प्रविपतितजनार्त्तिहारिणि ! शरण्ये !
शरण्यौ नमाम्यहं ते विद्याधरवन्दिते । गौरि । ॥११०॥ (ख)

ते भविष्यतीति । तत् कथं नम मन्त्रभाष्यायाः कृते त्वमस्मीदवचना
लंघिता ।

(११) भगवत्याः पसादेव ।

(क) निजेनेति । हे वक्ष ! जीमूतवाहन ! निजेन जीवितेन
जगताम् उपकारिणः ते तव परितुष्टास्मि प्रीतास्मि ।

(ख) अभ्युक्षेति । अभिलषितां वाञ्छितान् अस्मिन् समक्षं वरं ददातीति

इति गीर्वाः पादयोः पतति । सर्वे जहं पश्यन्ति ।

जीमू । अये ! कथमनभ्रा वृष्टिः । भगवति ! किमेतत् ।

गौरी । राजन् जीमूतवेत्ती । जीमूतवाहनं प्रत्युज्जी-
वयितुं मेतांशास्थिशेषानुरगपतीन् समुपजातपक्षात्तापेन
पक्षिपतिना देवलोकादियममृतवृष्टिः पातिता । अङ्गुल्या
निर्हृष्य । किं न पश्यति भवान् ।

सम्प्राप्ताः शङ्खचूडं स्फुटमणिकिरणैर्भासुरैस्तमाङ्गैः

जिह्वाकोटिद्वयेन क्षितिममृतरसास्वादलोभाक्षिप्तः ।

सम्प्राप्त्यावहवेगा मलयगिरिसरिदारिपूरा इवैते

वक्रैः प्रस्थानमार्गैर्विवधरपतयस्तीयराशिं विशन्ति ॥ १११ ॥

(ग)

नायवत्तद्विषय । वत्स जीमूतवाहन ! न त्वं जीवित-
दानमाप्त्यैव योग्यः । तदयमपरस्ते प्रसादः ।

तत् सम्बोधने तथा प्रक्षिपतितानां ज्ञानानाम् आर्त्तिहारिणि !
क्षेयनाशिनि ! वरस्ये वरणागतरक्षिति ! विद्याधरैः वन्दिते !
हे गौरी ! अहं ते तव वरणी नमामि । आस्थावत्तम् ।

(ग) सम्प्राप्ता इति । शङ्खचूडं सम्प्राप्ताः सकृताः शङ्खचूडेन
मिलिता इत्यर्थः स्फुटा उज्ज्वलाः मण्योनां कणस्थितानामिति शेषः
किरणाः प्रभाः वेपां तादृगैः उत्तमाङ्गैः शिरोभिः कणैरिति वायत्
उपवक्ष्यताः अमृतरसस्य अन्तरीक्षात् पृथक्तेति भावः आस्वाद-
लोभात् जिह्वाकोटिद्वयेन जिह्वाहितवायभागेनेत्यर्थः क्षितिं पृथिवीं
लिङ्गन्तः आस्वादयन्तः मलयगिरेः सरितां अदीनां शारिपूरा इव जल-
प्रवाहा इव सम्प्राप्ति आवहवेगाः वेगयन्तः एते विवधरपतयः भुज-
नेन्द्राः वक्रैः कुटिभैः प्रस्थानमार्गैः गतिभिरित्यर्थः तीयराशिं समुद्रं
विशन्ति । अन्धरावत्तम् ।

हंसांसाहतहेमपङ्कजरजः सम्पर्कपङ्कोचितै-
 कृत्यत्रैर्मम माजसादुपनतैस्तोयैर्महापावनैः ।
 स्नेच्छानिश्चितरत्नकुम्भनिहितैरपाभिषिच्य स्वयं
 त्वां विद्याधरचक्रवर्त्तिनमहं प्रीत्या करोमि क्षणात् ॥११२॥

(घ)

अपिच

अये सरोभवत् काञ्चनचक्ररत्न-

सेम द्विपक्ष धवलैर्दशनेयतुभिः ।

श्यामो हरिमन्त्रयवत्यपि चेत्यमूनि

रत्नानि मे समवलोकय चक्रवर्त्तिन् ॥११३॥ (ङ)

अपिच । पालीक्यन्ताममौ शारदशशाङ्कानिमन्त्रयान्नव्य-
 जन हस्ता मणिमरोच्चिरचितेन्द्रचापभक्तयो भक्तिनमित-

(घ) हंसेति । एषा सुप्रसवेति भावः कङ्क स्वयं प्रीत्या परि-
 तोदये हेतुना कणात् कणमात्रेण मम ज्ञानमात्र उत्पद्यैः हंसाभास
 क मैः स्नेच्छाभक्तिः साहजिकानां कल्पितानां हेमपङ्कजानां काञ्चनकण-
 जानां रत्नोभिः पराभिः सम्पर्क एव पङ्कजो न पङ्कोचितैः चक्रैः कस्य-
 क्रैरिति यावत् महापावनैः क्षतिप्रविवेकैः स्नेच्छा निमित्तेषु रत्न-
 कुम्भेषु निहितैः स्थापितैः उपनतैः उपस्थितैः तोयैः जलैः त्वां
 अभिषिच्य विद्याधराणां चक्रवर्त्तिनम् अधीश्वरं करोमि । सादृक्-
 विस्फोटितं वृत्तम् ।

(ङ) अये सरोभवन्निनि । हे चक्रवर्त्तिन् ! काञ्चनानां चक्रं
 राशिरेव रत्नम् अये सरोभवत् तवाये गच्छत् । धवलैः श्यामैः
 चतुर्भिः दशभिः उपस्थितः चतुर्दश रत्नैः एष द्विपक्षः ऐरावत रत्नार्थः
 श्यामः कल्पवर्षः हरिनांराज्यः सत्यवती च इति अमूनि मे मम
 रत्नानि समवलोकय पश्य । वसन्तिवक्त्रं वृत्तम् ।

पूर्वाहिकायाः (च) प्रथममिति नमसि च मतङ्गहृतकादयो
विद्याधरपतयः । तदुच्यतां किं ते भूयः प्रियमुपकरोमि ।

नायकः । अतः परमपि प्रियमस्ति ।

आतोऽयं शङ्खचूडः पतंगपतिभयाद्वैनतेयो विनीतः
तेन प्राग्भक्षिता ये विषधरपतयो जीवितास्तेऽपि सर्वे ।
मन्त्राणां च मृक्ता न गुरुभिरसवद्यक्तवर्त्ति त्वमाप्तं
साक्षात् त्वं देवि ! दृष्टा प्रियमपरमतः किं पुनः प्रार्थयेयत्
॥११४॥ (क)

तथापीडमस्तु भरतवाक्यम् ।

दृष्टिं हृष्टमिच्छन्नितागडवक्त्रे मृचन्तु काले घनाः
कुर्वन्ति प्रहृष्टमस्तुतहरितेऽस्योत्तरीयां चितिम् ।

(च) आलोचनां दृष्टान्ताम् । शारदेति शारदः शरत्कालिनः
यः शशाङ्कः तद्वत् निर्मलं बालव्यजनं हस्तं लेपां तथाभूताः, मणीनां
रत्नानां स्वस्वगात्रपरिहितानामिति भावः मरीचिभिः किरणैः
रचितः निर्मिता इन्द्रवापस्य शक्रधनुष इव भक्तयः रचनाः यैः तथा-
भूताः तथा भक्त्या नमितः पूर्वाहिकायः यैः तथाविधाः ।

(क) आत इति । अयं शङ्खचूडः पतंगपतेः पक्षिराजस्य भयात्
आतः रक्षितः वैनतेयः गरुडः विनीतः विनयं गतः । तेन वैनतेयेन
प्राक् पूर्वं ये विषधरपतयः नागेन्द्राः भक्षिताः ते सर्वेऽपि जीविताः,
समं प्राणप्राया जीवनलाभेन गुरुभिः पित्रादिभिः स्वसुतः प्राणा न
मृक्ताः न त्यक्ताः, चक्रवर्त्तित्वं विद्याधरसाम्राज्यम् आप्तं प्राप्तं
मयेति शेषः किं बह्वना हे देवि ! त्वं साक्षात् दृष्टा साक्षात् कृता,
अतः परं प्रियं किं पुनः, यत् प्रार्थये त्यमिति शेषः नातः परमपि
प्रियमस्तीति न किमपि प्रार्थये इत्यर्थः । स्वधराष्टम् ।

चिन्त्यानाः सुकृतानि वीतविपदी निर्मत्सरैर्मानसैः

मोदनां सततं वाग्वयसुदुग्गोष्ठोपमोदाः प्रजाः ॥११५॥

(ज)

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति पञ्चमोऽङ्कः ।

समाप्तश्चेदं नागानन्दं नाम नाटकम् ।

(ज) उच्यते । यथा मेधाः कृष्टानां शिखरिणां मयूराणां तादृक्वृत्तते नैर्नाथं बाधे उचितं सुसुप्तं वपेन्तु इत्यर्थः । प्रतिद्वयं सञ्ज्ञातं सलतम् अविच्छिन्नं यत् उचितं यत् धान्यादि तदेव उत्तरीयं नास्तीति वचनरूपं यस्यास्यभाभूतां चितिं पृथिवीं कुर्वन्तु च । तथा प्रजाः वीता विनता विपदा वीतां तदाभूताः निर्मत्सरैः वाग्वयसुदुग्गोष्ठोपमोदाः सततं मोदनां सुखीभवन्तु च । यदुक्तं अविच्छिन्नं सलतम् । सलतं सततं मोदनां सुखीभवन्तु च । यदुक्तं अविच्छिन्नं सलतम् ।

इति पञ्चमोऽङ्कः ।

इति वि, ए, उपाधिवारिणा श्रीजीवानन्दविद्याभारतभट्टा-

चार्येण विरचिता नागानन्दनाटकख्याख्या समाप्ता ।